

**TÜRK - İSLAM GELENEĞİ SİYASETNAMELERİNDE
MUKAYESELİ BÜROKRASİ ANLAYIŞI**

Yavuz Selim YİĞİT

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU YÖNETİMİ (AMME İDARESİ) BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

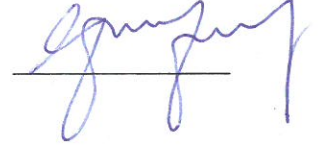
NİSAN 2019

Yavuz Selim YİĞİT tarafından hazırlanan “Türk – İslam Geleneği Siyasetnamelerinde Mukayeseli Bürokrasi Anlayışı” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof.Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

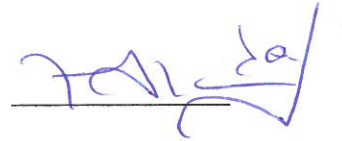
Başkan: Prof. Dr. Cenk Reyhan
Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Emrah AKBAŞ
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi / Sosyoloji Bölümü
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum .

Tez Savunma Tarihi:

01/04/ 2019

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yavuz Selim YİĞİT

01.04.2019

TÜRK - İSLAM GELENEĞİ SİYASETNAMELERİNDE
MUKAYESELİ BÜROKRASİ ANLAYIŞI
(Yüksek Lisans Tezi)

Yavuz Selim YİĞİT

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Nisan 2019

ÖZET

Çalışmanın amacı, Türk-İslam medeniyetinin kültürel mirası olan altı siyasetnamede hâkim bulunan bürokrasi anlayışlarının kıyaslanmasıdır. Bu doğrultuda seçilen eserler, çağlarının nidaları olan özellikleriyle, tarihsel süreçte kronolojik bir bütünlük arz etmektedir. Öncelikle konu ile ilgili kavramsal çerçevenin sunulduğu çalışmada, bürokrasi olgusu temel alınarak eserlerin özetleri çıkarılmış ve nihaî olarak elde edilen bilgiler bürokrasi anlayışı bakış açısıyla mukayese edilmiştir. Analizler sonucunda siyasetnamelerde; bürokrasi anlayışına ilişkin birçok ortak paydanın bulunduğu tespit edilirken, bazı hususlarda ise anlayış farklılıklarının ortaya çıktığı görülmüştür.

Bilim Kodu : 117102
Anahtar Kelimeler : Bürokrasi, Siyasetname, Osmanlı Bürokrasisi, Siyaset,
Türk - İslam Siyasetnameleri, Karşılaştırmalı Bürokrasi
Sayfa Adedi : 161
Tez Danışmanı : Prof.Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN

ON THE BOOKS OF POLITICS OF TURKISH - ISLAMIC TRADITION
COMPARATIVE BUREAUCRACY UNDERSTANDING
(M.S. Thesis)

Yavuz Selim YİĞİT

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATION
April 2019

ABSTRACT

The aim of the study is to compare the bureaucracy understandings that available on the six books of politics that are the cultural heritage of Turkish-Islamic civilization. In this direction selected books, with the characteristics of the voices of own ages, create an integrity chronologically in the historical process. In the study; firstly, serviced conceptual framework about the subject, the summaries of the books have been made on the basis of the bureaucracy phenomenon and the finally obtained knowledge has been compared with the viewpoint of bureaucracy understanding. As a result of analysis; on the books of politics, it has been made firm that there are many common denominator related bureaucracy understanding, on the other hand it has been shown that occur differences of understanding in some matters.

Science Code : 117102
Key Words : Bureaucracy, Siyasetname, Ottoman Bureaucracy, Politics,
Turkish-Islam Siyasetnames, Comparative Bureaucracy
Page Number : 161
Supervisor : Prof.Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	ix
BÖLÜMLERİN TAKDİMİ.....	x
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM **KAVRAMSAL ÇERÇEVE**

1.1. BÜROKRASİ VE SİYASET.....	3
1.1.1. Kavramsal İzahat	3
1.1.2. Bürokrasi Kavramı	5
1.1.3. Bürokrasi Kuramları	8
1.1.4. Siyaset ve Siyasetname	14

2. BÖLÜM **SİYASETNAMELERİN BÜROKRASİ AÇISINDAN ÖZETLERİ**

2.1. KUTADGU BİLİĞ	25
2.1.1. Tarihi Arka Plan	25
2.1.2. Yusuf Has Hacib	27
2.1.3. Kutadgu Bilig	28
2.1.4. Kutadgu Bilig Metin	30

2.2. SİYASETNAME	35
2.2.1. Tarihi Arka Plan	36
2.2.2. Nizâmülmülk	38
2.2.3. Siyasetname	39
2.2.4. Fasıllar	41
2.3. KENZÜ'L-KÜBERÂ VE MEHEKKÜ'L-ULEMÂ	57
2.3.1. Tarihi Arka Plan	57
2.3.2. Şeyhoğlu Mustafa	60
2.3.3. Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ	61
2.3.4. Bölümler	62
2.4. KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ	69
2.4.1. Tarihi Arka Plan	69
2.4.2. İdris-i Bitlisî	72
2.4.3. Kanûn-ı Şehinşahî	72
2.4.4. Metin	73
2.5. KOÇI BEY RİSALELERİ	78
2.5.1. Tarihi Arka Plan	78
2.5.2. Koçi Bey	81
2.5.3. Koçi Bey Risaleleri	82
2.5.4. Risaleler	83
2.5.4.1. Sultan IV. Murad'a sunulan Risale	83
2.5.4.2. Sultan I. İbrahim'e sunulan Risale	94

2.6. NESÂYİH'ÜL-VÜZERÂ V'EL-ÜMERÂ	103
2.6.1. Tarihi Arka Plan	103
2.6.2. Defterdar Sarı Mehmet Paşa	106
2.6.3. Nesâyih'ül-Vüzerâ V'el-Ümerâ (Kitab-ı Güldeste)	107
2.6.4. Bölümler	108

3. BÖLÜM

TÜRK - İSLAM GELENEĞİ SİYASETNAMELERİNDE MUKAYESELİ BÜROKRASİ ANLAYIŞI

3.1. SİYASETNAMELERDEKİ BÜROKRASİ ANLAYIŞLARININ MUKAYESESİ	119
3.1.1. İktidarın Kaynağı	120
3.1.2. Kamu Görevlisi Anlayışı	122
3.1.3. Kamu Görevlilerinin Yetiştirilmesi ve Hizmete Girişleri	124
3.1.4. Kamu Görevliliği Düzeni	126
3.1.5. Bürokrasi Anlayışı	129
 SONUÇ	 139
KAYNAKLAR	143
EKLER.....	151
EK-1. Özet Tablo.....	152
ÖZGEÇMİŞ	161

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar**Açıklamalar****ABD**

Ana Bilim Dalı

A.G.E.

Adı geçen eser

ÇEV.

Çeviren

DER.

Derleyen

ED.

Editör

HAZ.

Hazırlayan

S.

Sayfa

TDV

Türkiye Diyanet Vakfı

TER.

Tercüme

TODAİE

Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü

BÖLÜMLERİN TAKDİMİ

Çalışma, incelenen konulara ilişkin bilgi ve analiz ihtiva eden üç ana bölümden oluşmaktadır. “Kavramsal Çerçeve” başlıklı ilk bölümde; bürokrasinin kavramsal betimlemelerine ana hatlarıyla değinilmekte ve bürokrasiyle ilgili literatürde hâkim olan muhtelif kuramsal yaklaşımlar ve yorumlar üzerinde durulmaktadır. Haricen bu kısımda, siyaset kavramının içeriğinin yanı sıra siyasetname edebi türünün; ortaya çıkışı, beslendiği kaynaklar, temel özellikleri, biçim unsurları, çeşitli örnekleri, kültürel katkıları, siyasal misyonları ve önemleri hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır. Böylece, çalışmanın iki temel kaidesiyle ilgili hususlara ilişkin genel bir çerçeve sunulmaktadır.

“Siyasetnamelerin Bürokrasi Açısından Özetleri” başlıklı ikinci kısım; çalışmada tahlil edilen altı siyasetnamenin yalnızca bürokrasi bakış açısıyla çıkarılmış özetlerini içermektedir. İlgili siyasetname ana başlıkları altında, ilkin dönemin tarihi arka planı ana hatlarıyla resmedilmekte, yazar ve eser hakkında bilgilendirmeler yapılmakta ve son olarak siyasetnamelerin mukayese edilmesinde esas alınan eser özeti verilmektedir. Söz konusu nitelikleriyle çalışmanın nihai bölümünün temeli hüviyetinde olan bu kısım, geniş hülasalarla birlikte yapılan değerlendirmelerle çalışma konusunun ana unsurlarını oluşturmakta ve son bölüme şümulü bir bilgi kaynağı sağlamaktadır.

“Türk-İslam Geleneği Siyasetnamelerinde Mukayeseli Bürokrasi Anlayışı” başlıklı üçüncü ve son bölüm, siyasetnamelerdeki bürokrasi anlayışlarının mukayese edilmesinde önemli yeri olduğu düşünülen konu başlıklarının sınıflandırılması sistematığıyla biçimlendirilmiştir. Bu başlıklar altında; incelenen konuya ilişkin olarak siyasetnamelerde görülen farklılıklar, benzerlikler, ortak düşünceler ve muhtelif kanaatler gibi değişkenlerle ilgili hususlar analiz edilerek yorumlanmaktadır. Bu yöntemle, evvelki babların sağladığı değerlendirmeler ve bilgiler istikametinde, çalışmanın ana konusu olan siyasetnamelerdeki bürokrasi anlayışlarının mukayesesi gerçekleştirilmektedir. Nihâî olarak sonuç bölümünde ise çalışmadan hâsıl olan netice sunulmaktadır.

GİRİŞ

Medeniyetlerin kültürel miraslarından zengin birer öge mahiyetindeki siyasetnameler, günümüze ulaşan etkileri ve birçok alanda sundukları fikrî katkılar ile etkilerini sürdürmekte ve güncelliklerini muhafaza etmektedirler. Menşei olarak Doğu medeniyetlerine ait olan bu edebi türün geniş yelpazede kapsamlı muhteviyat ile sunduğu bilgiler ve yorumlar; dünya tarihinden hikmete, siyaset ilminden edebe ve devlet teşkilatlarından bilgiğe kadar engin bir sahada dönemlerin seyrini mümkün kılmaktadır. Bu sayede, birçok disiplinin çalışma alanına giren ve tarihi seyir içerisinde değişkenlik gösteren eşsiz bir bilgi deryası ortaya çıkmaktadır. Hâsıl olan bilgiler arasında bürokrasiye ilişkin verilerin de yer alması, çalışmanın odaklandığı noktanın tezahürünü teşkil etmektedir.

Bürokrasi; devlet teşkilatlanmalarının görüldüğü ilk örgütlenme modelleri dönemlerinden itibaren varlığını sürdüren eski bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kadim unsurun, Türk-İslam medeniyetinin kilometre taşları ve çağlar aşan sedaları hükmündeki siyasetnamelerde de arz-ı endam etmesi, şüphesiz olağan bir durum niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışmaya esas oluşturmak üzere; tarihsel seyir, dönemsel nitelikler, kültürel coğrafya, silsile hususiyetleri, siyaset tecrübeleri ve devlet gelenekleri göz önünde bulundurularak, Türk-İslam geleneği dâhilinde yer alan siyasetnameler arasından altı numune eser belirlenmiştir. Söz konusu eserlerde; bürokrasi algıları, bürokratik sistemler ve kamu görevlisi müesseseleri gibi çok sayıda bileşenden müteşekkil bir bütünü temsil eden bürokrasi anlayışlarının analize tabi tutularak mukayese edilmesi, çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir.

Siyasetnamelerdeki bürokrasi anlayışlarının etkin bir şekilde tahlil edilerek değerlendirilmesi, çalışmanın yetkinliği açısından önem taşımaktadır. Binaenaleyh çalışmada, bünyesinde karmaşık örgüler ve çoklu değişkenler barındıran bürokrasi olgusunun ana hatlarıyla temel bileşenlerine ayrılarak incelenmesi yöntemi benimsenmiştir. Böylece, bazı alt birimlerinin irdelenmesiyle başlayan analiz yolculuğunun nihayetinde bürokrasi hakkında bütünsel bir yargıya ulaşılmaya çalışılmıştır. Zikredilen doğrultuda, öncelikle bürokrasi kavramının tanımsal çerçevesi ve kapsamı üzerinde durularak, konu hakkında yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir.

Bilahare, siyasetnamelerde bürokrasi anlayışlarının yansıtılmasında katkısı bulunduğu değerlendirilen ilgili kısımlar esas alınarak, eserler özet halinde sunulmuştur. Bu bölümlerde, özet bilgilerin verilmesinin yanı sıra eserlerin dolaylı bir şekilde kıyaslanmalarına ilişkin hususlar da paylaşılmıştır. Nihâf kısımda ise; bürokrasi algısının açıkça anlaşılabilmesi maksadıyla, bürokrasinin temel bileşenlerinden bazıları olduğu değerlendirilen başlıklar altında eserler karşılaştırılmış ve genel kanaatler arz edilmiştir. Çalışma esnasında, konunun doğal gereksiniminden kaynaklanan gerekçelerle temel kaynak olarak siyasetnameler kullanılmıştır. Ayrıca; araştırma konusu ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiş, içerik istikametinde muhtelif yerli ve yabancı kitaplar, ansiklopediler, makaleler, mecmualar, bildiriler ve elektronik yayınlar taranmış ve güvenilir internet kaynaklarından istifade edilmiştir.

İşbu çalışmanın vücuda getirilmesinin arifesinde literatür taraması yapılırken bürokrasi veya Türk-İslam siyasetnameleri konularına ilişkin çok sayıda tez çalışmasıyla karşılaşmıştır. Lâkin bu çalışmaların birçoğunun ekseriyetle ya bürokrasi alanına ya da inceleme konusu siyasetnameye odaklandığına şahit olunmuştur. Hususiyetle siyasetname incelemelerinde; bir konu bağlamında en fazla üç siyasetnamenin tahlil edilmesine veyahut bir siyasetnamenin birden fazla konu başlığı altında analizine dayanan çalışmalar gözlemlenmiştir. Bu bağlamda; hem bürokrasi ile siyasetnameler arasındaki ilişkiyi irdeleyen tezlerin nadirliği hem de çoklu siyasetname incelemelerinde bürokrasi olgusunun değişken olarak çalışılmamış olması bir eksiklik olarak addedilmiştir. Binaenaleyh, altı siyasetnamenin muhteviyatının bürokrasi bakış açısıyla incelenmesi ve bunların yorumlanarak mukayese edilmesi düsturuna dayanan bu çalışmanın özgün bir niteliği haiz olduğu değerlendirilmektedir. Literatürdeki söz konusu eksikliğin giderilmesi yolunda küçük bir adım mesabesindeki çalışmanın alana katkı sağlayarak faydalı olması temenni edilmektedir.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışma, ilgili konu başlıklarının yer aldığı üç ana bölümden müteşekkildir. Bu ilk bölümde; bürokrasi kavramıyla ilgili yapılan tanımlamalara genel hatlarıyla değinilmekte ve bürokrasi olgusuna ilişkin literatürde hâkim olan bazı düşüncelere ve kuramsal yaklaşımlara yer verilmektedir. Ayrıca siyaset teriminin muhteviyatı ile birlikte siyasetname edebi türünün doğuşu, kaynakları, temel nitelikleri, şekli unsurları, işlevleri, muhtelif örnekleri, kültürel etkileri ve medeniyet mirası açısından önemi üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Böylece, çalışmanın iki ana dayanak noktası ile ilgili kavramsal çerçevenin sunumu yapılmaktadır.

1.1. BÜROKRASİ VE SİYASET

Çalışmanın iki temel unsuruna ilişkin tanımlamaların, terimsel betimlemelerin ve kavramsal tartışmaların yapıldığı, bürokrasiyle ve siyasetle ilgili hususların incelendiği ve siyasetnamelerin tarihi serüvenleriyle birlikte ehemmiyetlerinin aktarıldığı kısımlardan müteşekkil olan bu bölüm dört alt başlık altında incelenmektedir.

1.1.1. Kavramsal İzahat

Çalışmanın temel dayanakları ve ana unsurları olan “bürokrasi” ve “siyasetname” olgularının bir arada incelenmesi, doğal olarak bazı önemli konulardaki kavramsal karışıklık algılarını da beraberinde getirmektedir. Söz konusu hususların ilki, “bürokrasi” teriminin Batı literatürüne ait bir kavram telakkisiyle karşımıza çıkmasına karşın siyasetname kültürünün menşei bakımından Doğu medeniyetinin bir ögesi mahiyetiyle zuhur etmesidir. Zira çalışmada, Doğu eserleri olan siyasetnamelerin tahlilinde Batı terminolojisine ilişkin bir kavram olarak addedilen bürokrasinin değişken olarak mecburi bir şekilde kullanılması durumu ortaya çıkmakta ve bu husus da kültürel ve sistemsel bir çelişki algısına zemin hazırlamaktadır. Bahsi geçen algının dayandığı esasa bakıldığında; ağırlıklı olarak, bürokrasi olgusunun kavramsal adlandırmasının, bilimsel incelemelerinin ve kurumsallaştırılmasının Batı’ya özgü olmasına odaklanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda; anılan algının dayanak noktası doğru olmakla birlikte, bürokrasinin ortaya çıktığı coğrafyaya da bakmak yerinde olacaktır. Kökenleri Antik Mısır’a, Çin’e ve

Roma'ya dayandırılan bürokrasinin¹ aslında kadim bir devlet idaresi aracı olduğu ve yalnızca Batı'ya değil, Doğu'ya da ait bir değer olduğu görülmektedir. Mamafih, tarihsel süreç içerisinde doğuda kurulmuş olan farklı inanç yapılarına sahip birçok büyük devletin bu sistemsal mekanizmayı etkin bir şekilde işlettiği ve mahir uygulamalarla diğer ülkelere örnek teşkil ettiği bilinmektedir. Özellikle siyasetnamelerin vücuda getirildiği coğrafyalardaki dönemin birçok devletinin aktif bürokratik örgütlenmeleri, etkin bürokrasi anlayışları ve güçlü bürokratik gelenekleri ile ön plana çıktığı müşahade edilmektedir. Yapılan çözümler ışığında; bürokrasi olgusunun, esasında hem Doğu'nun hem de Batı'nın ortak paydası olduğu ve bu nedenle Doğu eserleri olan siyasetnamelerin tahlilinde bürokrasi teriminin kavramsal içeriklerinin kullanılmasının kültürel çerçevede bir çelişkiye mahal bırakmadığı değerlendirilmektedir.

Yukarıda izah edildiği üzere, Doğu ve Batı medeniyetlerinin müşterek değeri olan bürokrasinin bilimsel incelemelere ve akademik çalışmalara konu edilmesi daha çok Batı âleminde meydana gelmiştir. Çok sayıda batılı bilim insanının ve düşünürün kavram hakkındaki detaylı araştırmaları ve çalışmalarına ilişkin yayınları vasıtasıyla bürokrasi kavramı türetilmiş, terimin literatürdeki yeri sağlamlaştırılmış ve bürokrasi hakkında Batı kaynaklı zengin bir veri birikimi sağlanmıştır. Doğu'nun bürokrasi çalışmaları hususundaki tarihi ise birçok alanda olduğu gibi makûs kalmıştır. Eski çağlardan beri birikimli olarak tatbik ettiği olguyu bilimselleştirmede ağır kalan Doğu'nun bu durumunun birçok nedenini sıralamak şüphesiz mümkündür. Lâkin sebep her ne olursa olsun, konu ile ilgili literatürün Batı'nın hâkimiyeti altında gelişmesi ve bu durumun süregelmesi realitesi ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh bürokrasi ile ilgili incelemelerde alınan referansların ve yapılan çalışmalarda başvurulan kaynakların baskın şekilde Batı menşeli olması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu nedenle, işbu çalışmada da siyasetnamelerdeki bürokrasi anlayışlarının etüdü yapılırken; düzenli, ayrıntılı, zengin içerikli, muhakemeye elverişli ve ulaşılabilir olmaları gibi muhtelif nedenlerle Batı bakış açısıyla şekillendirilmiş bürokrasi yorumlarından yararlanılmıştır. Bu minvalde, eserlerin mukayese edilmesinde batılı düşünürlerin tanımlamaları dikkate alınmış ve kavramsal çerçevenin netleştirilmesi amacıyla; bürokrasiyi oluşturan bazı alt bileşenler, yazında önde gelen batılı bilim insanlarının düşüncelerinden derlenerek tasnif edilmiştir. Bu nokta-i nazardan bakıldığında; her ne kadar Batı araçlarıyla Doğu değerlerinin analiz edilmesine ilişkin önceden değinilen

¹ Abadan, N. (1959). *Bürokrasi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 16-23.

kültürel çelişki şüphesi gün yüzüne çıksa da esasen bu durum yalnızca araştırma konusunun detaylandırılmasına yönelik bir teknik olarak kullanılmıştır. Böylece; bürokrasinin ortak mâliki ve icracısı Doğu'nun kaynaklarından erişilemeyen tanımlamalara ilişkin ayrıntılar, zarurî olarak Batı kaynaklarından ikâme edilmeye çalışılmıştır. Sadece usule ilişkin bir uygulama olan bu hususun esasa hâlel getirmemesine azami ihtimam gösterilmiş ve eserlerdeki medeniyet ruhuna sadık kalınmıştır.

Kavramsal karışıklık hususunun ikincisi, kronolojik olarak siyasetname ve bürokrasi kavramlarının çağdaş olup olmadığı ikilemine ve bu nedenle anakronizm hatasına düşülme şüphesine ilişkindir. Bu bakış açısının içeriğine bakıldığında; yalnızca modern yönüne vurgu yapılan bürokrasinin, yeni dünyaya ait bir bulgu nazarıyla değerlendirmeye alınmasının söz konusu olduğu görülmektedir. Bahsi geçen algı; bürokrasinin, 18. ve 19. asırdan itibaren Avrupa'da sistematik araştırmalarla bilimsel manada literatür çalışmalarının yapılmasına ve hayata geçirilen düzenlemelerle nizami hale getirilmesi esasına dayanmaktadır. Lâkin ilk örneklerinin görüldüğü dönemlerden modern anlamda adının konulmasına değin geçen bu zaman diliminde, henüz tanımlanmayan veyahut farklı isimlerle veya nitelendirmelerle anılan ve tedricen değişen muhteviyatıyla eski çağlardan beri birikimli olarak gelişen bürokrasinin tarihi varlığı, yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Binaenaleyh, bürokrasi olgusunun ortaya çıkışını takip eden kadim büyük uygarlıklar dönemi ile siyasetname geleneğinin yoğun şekilde devam ettirildiği yaklaşık bin yılı aşkın sürecin; zaman dilimi açısından birbirinden uzak, alakasız veya müstakil olduğunu iddia etmek mümkün görülmemektedir. Keza; anılan gerekçelerle, zaman açısından birbiriyle uyumu ve ilgisi olmayan hususların aynı potada analiz edilerek tarih yanılığısına düşülmesi kuşkusuna mahal olmadığı değerlendirilmektedir.

1.1.2. Bürokrasi Kavramı

Bürokrasi tarihi, insanoğlunun toplumsal yaşamı kurumsallaştırdığı ilk devlet teşkilatlarının tarihi ile paralellik gösterdiğinden, oldukça eskiye dayanmaktadır. Devlet organizasyonun işleyişi ve “amme hizmeti” anlayışının ortaya çıkması ile birlikte bürokrasi de var olmaya başlamıştır. Bu bağlamda Max Weber'in temel ve “en” örgütlenme biçimi halinde betimlediği şekliyle bürokrasi, yeni bir örgüt biçimi değildir. Zira çağdaş ve büyük kapitalist şirketler gibi kadim medeniyetlerde de bürokratik yapılanma söz konusu

olmuştur.² Bu nedenle bürokrasinin tarihi seyrini ve gelişimini takip etmek, onun şümulü doğasından ötürü bir hayli çetindir.

Bürokrasi teriminin tanımlanmasında ve değerlendirilmesinde, kavramın ağır muhtevası ve geniş kullanım alanı nedeniyle çok sayıda farklı analizler yapıldığı görülmektedir. Bu duruma araştırmacıların bakış açıları, değer yargıları, devlet anlayışları ve dünya görüşleri hususlarındaki farklılıklar da eklendiğinde, kavramsal olarak bürokrasi hakkında büyük bir literatür ortaya çıkmaktadır.

Kavram olarak “bürokrasi” kelimesi ilk kez, liberal akımın sloganı haline gelmiş olan “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler (laissez faire, laissez passer)” özdeyişinin sahibi Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay tarafından 1745 yılında kullanılmıştır.³ Döneminin baskıcı büro idaresi anlayışına ayna tutmak üzere tenkitçi ve olumsuz anlamda kullanılan kavram, memurlar tarafından yönetilen yeni bir yönetim sistemini açıklamak için üretilmiştir. Gournay’ın yazdığı bir mektupta: “Büyük yıkımlara yol açan bir hastalığımız var; adı ‘Bureaumanie’dir (bürolara aşırı merak).’ Bazen bu hastalık bir hükümet şekline dönüşüyor. O zaman da adı ‘Burecratie’ oluyor.” şeklinde bir analiz yaptığı görülmektedir.⁴ Eleştirel bir bakış açısıyla bürokrasiyi; aristokrasi, monarşi ve demokrasiye ilave olarak yeni bir idare tarzı mahiyetinde ortaya koyan Gournay, kavram hakkındaki menfi düşüncesinde yalnız değildir. Fransız filozof Baron de Grimm, 1764 yılında konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir:

“Fransız yasalarının gerçek ruhu bürokrasidir. Burada kâtipler, sekreterler, müfettişler ve idare memurları, kamu yararını gerçekleştirmek için atanmazlar; aksine, kamu yararı, büroların, bürokratların var olmalarını sağlamak için icat edilmiştir.”⁵

Üretildiği dönemlerde, idarecilerin erk ve yetkilerini ağırlıklı olarak yönetilenlerin aleyhine kullanmaları durumunu ifade eden “bürokrasi” kavramının sözlük anlamını, onu iki parçaya ayırarak analiz etmek mümkündür. Kavram temel olarak “Bureau” ve “Cratie” sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Latince koyu renk anlamına gelen

² Weber, M. (2014). *Bürokrasi ve Otorite-Wirtschaft und Gesellschaft*. (Çev. H.B. Akın). Ankara: Adres Yayınları. (Eserin orijinali 1922’de yayımlanmıştır), 14.

³ Bozkurt, Ö., Ergun T. ve Sezen S. (Editör). (2008). *Kamu Yönetimi Sözlüğü (Fransızca ve İngilizce Karşılıklarıyla)*, Ankara: TODAİE Yayını, 43.

⁴ Uçman, H. (2014). *Türkiye’de Bürokrasi ve Siyaset - Siyasi Müsteşarlıktan Bakan Yardımcılığına*. Ankara: Alter Yayıncılık, 22.

⁵ Eryılmaz, B. (2010). *Bürokrasi ve Siyaset - Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 15-16.

“brus” terimi, “Bureau” sözcüğünün asıl karşılığını teşkil etmektedir. Yine eski Fransızcada koyu renkli çuha, bir tür kaba keçe kumaş mealindeki “la bure” kelimesi de “Bureau” sözcüğünün kaynağını betimlemektedir. Eski dönemlerde amme hizmeti ile vazifelendirilen devlet görevlilerinin üzerinde çalıştığı masaların koyu renkli çuhalar ile kaplı olması nedeniyle, ilk devirlerde “büro” kavramı, devlet işlerinin görüldüğü bu masaları tasvir etmek için kullanılmıştır. Ancak kavramın meali zamanla dönüşerek “masaların bir arada bulunduğu devlet daireleri” haline gelmiştir. Kavramın ikinci temel sözcüğü olan “Cratie” ise, iktidar ve hâkimiyet anlamına gelen eski Yunanca bir ektir.⁶ Bu bağlamda, iki farklı sözcüğün bir arada kullanılarak yeni bir yönetsel kavram türetilmesi neticesinde meydana gelen “bürokrasi”, etimolojik açıdan büroların sahip olduğu hâkimiyeti betimleyen bir sistem olarak tanımlanmaktadır.⁷

Bürokrasi kelimesini anlamlandırma ve doğru tanımlayabilme gayretleri, kavramın kullanılageldiği zamandan beri devam etmektedir. Örneğin Türk Dil Kurumu, terimi menşei açısından iki dildeki karşılıklarıyla vermiştir. Fransızca kökeni itibarıyla “Devlet kurumlarında çalışan üst düzey yöneticiler topluluğu” şeklinde izah edilen bürokrasi; İngilizce karşılık olarak ise “Bir toplumda tabandan yukarıya doğru çıktıkça daralan bir yapı içinde örgütlenmiş olan, genel kural ve ilkelere göre çalışan profesyonel atanmış görevliler topluluğu” olarak anlamlandırılmıştır.⁸ Ayrıca ilk anlamları haricinde verilen her iki lisandaki ikincil tercüme; işleri zorlaştırma, kırtasiyecilik, lüzumsuz iş ve işlemler gibi menfi hususları içermektedir. Bu yönüyle Türkçe’deki günlük kullanımda kavramın akla gelen ilk olumsuz çağrışımı “kırtasiyecilik” olmaktadır. Eski Arapça metinlerde de rastlanan bu kelimenin kökeni, eski Arap lisanında “kâğıt” anlamına gelen “kırtas” sözcüğüne dayanmaktadır. Günümüzde kullanılan çağdaş Arapça’da da kelimenin kökeninin işaret ettiği üzere bürokrasi kavramı, “Divâniye ‘Devâvinin (divanın çoğulu) tasallutu, yani haksız egemenliği” şeklinde tercüme edilmektedir.⁹ Fransızca “Bureaucratie” kelimesi Osmanlıca’ya ise ilk kez, Arapça anlamına da benzer mealde “memurîn-i aklâmın galebe-i nüfuzu (kalem memurlarının/bürokratların baskın etkisi,

⁶ Terzi, M.A. (2015). *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 17.

⁷ Abadan, 1959, 8.

⁸ Web:http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.580b6779a0d869.94328968, Son Erişim Tarihi: 22.10.2016.

⁹ Gültepe, N. (2009). *Mührün Gücü - İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 21.

idaresi)” şeklinde tercüme edilmiştir. Yine “bureaucrat” terimi de Osmanlıca’da “kelime-i aklâm (kalemler, sekreterlikler)” kavramıyla kendisine karşılık bulmuştur.¹⁰

Bürokrasiyi tanımlama çabalarının hemen hepsinde olduğu gibi Encyclopedia Britannica da bürokrasinin kötü yönünü vurgulamaktan geri durmayarak kavramı, “idari yetkilerin büro ve dairelerde toplanması ve memurların devlet işlerine devamlı surette müdahale etmeleri” biçiminde izah etmektedir.¹¹ Yine diğer bir İngiliz kaynak olan AnaBritannica Ansiklopedisi’nin 1987 tarihli Türkçe baskısında sunulan bürokrasi tanımı ise yukarıda bahsi geçen TDK’nın yaptığı tanım ile paralellik göstermektedir.¹² Bu minvalde İngilizce’de bürokrasinin pejoratif bir üslupla betimlenmesinde kullanılan ve kırmızı şerit anlamına gelen “Red Tape” ile zamanla deyimleşen “Red Tapism” kavramları, Britanya’da resmi evrakların kırmızı şeritlerle bağlanması geleneğinden doğmuştur.¹³ Kötüleyici bu bakış açısı, bürokrasinin yazçizciliğine, formalitelere ve işlerin ağır aksak yürütülmesine vurgu yapması bakımından önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Diğer çoğu Batı kaynağındaki bürokrasi algısına benzer mahiyette Alman literatüründe de kavrama ilişkin kötümser bakış açısı kendisini hissettirmektedir. Ünlü Brockhaus Ansiklopedisi bürokrasiyi; siyasi iktidarın, velayetini ayrıcalıklı bir memurlar topluluğu ile üleştiği devlet şekli niteliğinde sunarken, 1813 tarihli Alman Yabancı Terimler Sözlüğü kavramı; muhtelif devlet dairelerinin, milletin aleyhine olacak şekilde yetki erkini kendi bünyelerinde saklı tutmaları olarak tanımlamaktadır.¹⁴

1.1.3. Bürokrasi Kuramları

Bürokrasinin tarihsel gelişimi hususunda yapılan çalışmalarda; derebeylik ve krallık gibi geleneksel yönetim biçimlerinden, 19. yy sonrasında görülen modern ve merkezîyetçi bürokratik devlet örgütlenmelerine kadar hemen her süreçte, ağırlıklı olarak Batı dünyasına ait devlet idare sistemleri baz alınarak incelemelerde bulunulmuş ve tanımlamalar yapılmıştır. Bu minvalde bir idare aygıtı olarak kökenleri Mısır’a, Çin’e ve Roma İmparatorluğu’na dayandırılan bürokrasinin, modern anlamda temellerinin 18. asır Prusya’da ve ihtilal sonrası Napolyon Fransa’sı dönemlerinde atıldığı

¹⁰ Gültepe, 2009, 21.

¹¹ Gültepe, a.g.e., 2009, 22.

¹² Eryılmaz, 2010, 16.

¹³ Gültepe, 2009, 20.

¹⁴ Gültepe, a.g.e., 2009, 23.

değerlendirilmektedir.¹⁵ Yapılan bu analizin temel dayanaklarından biri, bürokrasinin esasen sanayileşmenin bir neticesi olarak ortaya çıkmış olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Bu bağlamda bürokrasi teriminin, kamunun yanı sıra özel sektör kuruluşlarında da geniş çaplı teşkilatlanma ve yönetim anlamlarında kullanılması, bahsi geçen kabulü teyit eder nitelikte görülmektedir. Zira; J.Donald Kinsley'in bürokrasinin kapitalizme hizmet edici rolünü izahı¹⁶ ile Max Weber'in, kapitalist sistemin bürokrasinin gelişiminde büyük bir rol üstlendiğine ilişkin tespiti ve kapitalist üretimin varlığını sürdürmesini bürokrasiye borçlu olduğuna dair görüşü de bu teyide muvazi mahiyettedir.¹⁷

“Bilimsel Yönetim” yaklaşımının teorisyenleri Frederick Winslow Taylor ve Henri Fayol ile “Örgüt Yönetimi” kuramının fikir babaları Luther Halsey Gulick ve Lyndall Fownes Urwick, bürokrasi ve örgüt hakkında yapılan ilk klasik kuramsal çalışmaların başlıcalarına imza atan isimler olmuştur. Klasik dönemin diğer önemli bir düşünürü ise, terim olarak bürokrasiyi betimleme ve kavramsal muhtevasını ilk kez sistematik biçimde irdeleme hususundaki çalışmalarıyla alanında çığır açan Alman sosyolog ve iktisatçı Max Weber'dir. Weber'in alana kazandırdığı bu farklı bakış açısı ve analiz yöntemleri ile birlikte artık kuramsal yaklaşımlar düzenli ve sistematik bir şekilde değerlendirilmeye başlanmıştır. Örneğin Weber; klasik dönem devletlerinin idare sistemleri konusunu irdelerken, kral ile onun kişisel hizmetkârları konumunda bulunan devlet çalışanları arasındaki ilişki biçimini “patrimonyal ilişki” olarak tanımlamakta ve bu durumu tarafların şahsi nitelikleri ile kralın keyfi kararlarına dayalı yetki münasebeti olarak betimlemektedir. Modernizmin ve endüstrileşmenin başlaması ile birlikte bu ilişki türünün yerini; devlet menfaatlerini korumak amacıyla oluşturulan ve bürokrasi denilen yeni bir düzenin aldığını vurgulayan Weber'e göre kamu görevlileri artık kralın şahsi uşağı olmaktan çıkmıştır.¹⁸ Sistematik çalışmaları dâhilinde bürokrasi kavramının eleştirel yönlerine de vurgu yapan Weber; bir tenkidinde, bürokrasinin tabii olarak cüzî bilgili ve zayıf bir meclisi tercih ettiğini ifade etmektedir.¹⁹

Bürokrasiyi, büyük bir sahaya yayılmış içtimai eylemlerin nesnel ve rasyonel esaslara uygun bir şekilde nizamileştirilmesi süreci olarak tanımlayan Weber, bürokraside beşeri hususların ve sübjektif unsurların yer almadığını belirtmektedir. Weber, rasyonel bir

¹⁵ Abadan, 1959, 39-42.

¹⁶ Şaylan, G. (1974). *Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*. Ankara: TODAİE Yayınları, 28.

¹⁷ Weber, M. (2012). *Ekonomi & Toplum*. (Çev. L. Boyacı). İstanbul: Yarı Yayınları. (Eserin orijinali muhtelif tarihlerde kısımlar halinde yayımlanmıştır), 343.

¹⁸ Özdemir, H. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi*. Konya: ÖKM Yayınları, 10.

¹⁹ Uçman, 2014, 29.

“örgüt biçimi” şeklinde kabul ettiği bürokrasiyi bu yönüyle teknik anlamda diğer örgütlenme modellerinden üstün bir konumda değerlendirmektedir.²⁰ Tanımlanan çerçevede bürokrasinin; örgütlenme, uzmanlaşma, iş bölümü ve hiyerarşik bir yapılanma içerisinde geniş kitlelerin disiplinli bir yöntemle idare edilmesi söz konusu olan toplumsal aşamasına dikkat çekilmektedir. Weber’in bahsi geçen analitik yaklaşımında geniş sınırları ile bürokrasi; evvelden belirlenmiş kaidelere dayanan, süreklilik arz eden, eylemlerini sıradüzen içerisinde icra eden, anayasa ve kanunlarla yetki alanları tayin edilmiş, eğitilmiş ve alanında uzmanlaşmış bir memur kadrosu marifetiyle yürütülen, yazılı kurallara dayanarak işleyen bir eylem ve karar biçimi olarak tanımlanmaktadır.²¹

Bürokrasiyi farklı bir nokta-i nazardan anlamlandırmaya çalışan Karl Marx, geliştirdiği eleştirel yaklaşımda bürokrasi kavramını “kamu erkini kullanan asker ve sivil üst düzey idareciler” karşılığıyla tanımlamıştır. Bürokrasinin bir baskı unsuru hüviyetiyle nitelendirildiği bu pejoratif yaklaşımda, devletin ortadan kalkması varsayımının gerçekleşmesi durumunda bürokrasi de bu duruma bağlı olarak ortadan kalkacaktır.²² Zira Marx’ın kavram hakkındaki analizleri; sınıf çatışması teorisinden, kapitalizmin krizinden ve en nihayetinde komünizm merhalesinden müteşekkil anlayışına dayanmaktadır. Bu minvalde Marx’a göre bürokrasi, hâkim zümrenin öteki sosyal sınıflar üzerinde hegemonya kurabilmesini sağlayan bir araç niteliğindedir.²³ Sosyalizmin etkisinin görüldüğü toplumsal yapılarda gözlemlenen aşırı merkezileşme ve bürokratik ağırlık gibi menfi unsurların sebebiyet verdiği yeni analiz arayışlarından diğer bir örnek de Vladimir İlyiç Lenin’in değerlendirmesidir. Bürokrasinin tarihsel seyir içerisinde ne zaman ve nerede ortaya çıktığı hususunda görüşünü belirtirken Lenin; yarı Asyatik niteliğinin yanısıra mutlakçı olan Rusya’dan, medeni ve hür kabul edilen İngiltere’ye kadar hemen her yerde kapitalist cemiyetlerin vazgeçilmez ana organlarından birinin bürokrasi olduğunu vurgulamıştır. Kapitalizm ile ilgili olarak benzer bir bakış açısıyla Weber de bürokratik sistemin feodal nizamlarla uyuşmadığını söyleyerek kapitalizm ile bürokrasi arasındaki yapısal münasebete işaret etmiştir.²⁴ Bu minvalde; bürokrasinin, sadece kamu idaresine özgü olmadığı, özel sektör için de geçerli geniş bir örgütlenme modeli teşkil ettiği tezlerinin temelleri, bahsi geçen bu ve benzeri analizlere dayanmaktadır.

²⁰ Uçman, 2014, 24.

²¹ Bozkurt, Ergun ve Sezen (Editör), 2008, 44.

²² Bozkurt, Ergun ve Sezen (Editör), a.g.e., 2008, 44.

²³ Eryılmaz, 2010, 23.

²⁴ Fişek, K. (2012). *Yönetim*. Ankara: Kilit Yayınları, 99-100.

Bürokrasiyi tam anlamıyla tanımlama gayretlerinde bulunan düşünürlerden çağdaş bir örnek olan Fransız sosyolog Michel Crozier, kavramı temel olarak üç farklı şekilde tahlil etmiştir. İlk etapta; hiyerarşik bir organizasyon içinde, atanmış memurlarca icra edilen sevk ve idare faaliyetleri tanımlaması yapan Crozier, ikinci analizinde kavramı “organize edilme eylemi” şeklinde betimlemektedir. Konu hakkında kendi görüşünü de yansıttığını belirttiği son tanımında ise Crozier, yine birçok analizde görüldüğü üzere terimi negatif bakış açısıyla ele alarak bürokrasiyi; iş ve işlemlerde karışıklığın görüldüğü, tekdüzeliğin hâkim olduğu ve ihtiyaçların yeterince karşılanamadığı bir idare şekli olarak değerlendirmektedir.²⁵ Kavram üzerinde çalışan çağdaş bilim insanlarından başka bir misal olan İngiliz sosyolog Martin Albrow da bürokrasiyi; örgüt, memurların iş başında olduğu yönetim, amme idaresi, rasyonel örgüt, modern toplum, örgütsel verimsizlik ve memurlarca idare şeklinde yedi farklı anlamla tasnif ederek tanımlamıştır.²⁶ Liberteryenizm hareketinin öncülerinden olan ve konuya farklı bir yaklaşım kazandıran Ludwig von Mises ise amme hizmetinin, diğer metalar gibi piyasa şartlarında parasal anlamda ifadesinin mümkün olamayacağını belirtmektedir. Bürokrasiyi de devlet idaresinin mecburi yöntemi olarak değerlendiren Mises; bu bakış açısıyla terimi, hizmetleri ekonomik verilerle kıymetlendirilemeyen bir yönetim sistemi tanımlamasıyla izah etmektedir.²⁷ Yine Batı dünyasındaki bürokrasi algısını tanımlama çabasında bulunan siyaset bilimcilerden Fred W. Riggs, batı devletlerinde geçmişte ağırlıklı olarak hâkim olan klasik görüşü değerlendirirken; bürokrasinin, resmi kurumlar tarafından belirlenen hizmet politikasını icra etmekten mesul araçsal bir mekanizma olduğu şeklinde benimsendiğinin tespitini yapmaktadır.²⁸ Bürokraside işlevsellik vurgusu yapan Amerikalı teorisyen Peter Michael Blau ise bürokrasiyi; birçok iş ve işlemi, sistematik bir üslupla eşgüdümsel olarak işleyerek idarede azami randımanı sağlayan organizasyon şeklinde tasvir etmektedir.²⁹

Bürokrasinin temel aktörleri bürokratların, idare sanatında mahir varsayımları ve içinden çıktıkları toplumun üzerinde ayrıcalıklı bir konumda bulunmaları hususlarına vurgu yapan bilim insanlarından Kurthan Fişek, bürokrasiyi; burjuvazinin hâkim olduğu devletin örgütleyici çalışmalarının, sorumlu ve görevden azledilebilir olmayan, imtiyazlı ve daimi bir devlet memurları kitlesi marifetiyle sürdürülmesinde maddi olarak ortaya

²⁵ Uçman, 2014, 27-28.

²⁶ Uçman, a.g.e., 2014, 28.

²⁷ Uçman, a.g.e., 2014, 25.

²⁸ Uçman, a.g.e., 2014, 26.

²⁹ Eryılmaz, 2010, 8.

çıkan özgül bir idare biçimi şeklinde tarif etmektedir.³⁰ Ülkemizde bürokrasi konusunda ilk yayınlardan birini yapan Nermin Abadan da söz konusu idare şeklinin hüküm sürdüğü bürokratik devleti; karar alma yetkisinin, çekirdekten yetişmiş olan memurlar eliyle icra edilmesine imkân sunan sistem olarak betimlemektedir.³¹ Kamu bürokrasisi çalışmalarında bürokratlara ilişkin önemli değerlendirmelerde bulunan Amerikalı bilim adamı ve siyasetçi Thomas Woodrow Wilson ise; bürokratların yeteneksiz, üşengeç, umursamaz olduklarına ve yaşam boyu kariyer güvencesinin ve mevcut makamlarının onlara üstün bir erk sunduğuna ilişkin iddiaların sorgulanması gerektiğine inandığını beyan etmektedir. Zira Wilson'a göre bürokratik yapılarda; birçok kendine has durumun, muhtelif farklılıkların ve bürokratik işlemlerde bazı bilinmezlerin varlığı söz konusudur.³²

Bürokrasi kavramının tanımlanmasına katkı sunan çok sayıda bilim dalından biri olan edebiyat dünyasında da terimi çok yönlü anlamlandırma çabalarının varlığı literatüre ayrı bir zenginlik katmaktadır. Bu bağlamda, *Les Employes* isimli romanında bürokrasiden istihza eden bir ifadeyle bahseden 19. yüzyılın ünlü Fransız yazarı Honoré de Balzac'a göre bürokrasi:

“Kategorik ifade ve raporları seven, bu yönde eğilimi olan, aleladelige doğal bir nezaket besleyen ve cüceler tarafından kullanılan devasa bir güç” ve “ona kumanda edenle, yapılması gereken iyi arasında asılı ağır bir perde”

niteliğindedir.³³

İncelenen bürokrasi olgusunun içerisinde temel aktör olarak yer alan ve bürokratik mekanizma çarklarının dişlileri mesabesinde bulunan kamu görevlilerine ilişkin değerlendirmelere de özetle değinmek, konu başlığının mütemmim cüzü işlevini yerine getireceğinden yerinde olacaktır. İngiltere ve Amerika'da bir asır öncesine kadar uygulanmış olan ve “spoils system” veya “patronage system” diye tabir edilen “yağma sitsemi”nde, tüm devlet memurları seçimle iş başına gelmekte ve bir önceki iktidar partisiyle beraber dönemin idarecilerince atanmış olan kamu görevlilerinin vazifeleri sona ermektedir. Bu durumda şahısların görevlerini ve makamalarını muhafaza ederek kalıcı olmaları mümkün olmamakta ve devlet idare sisteminin köklü olarak bürokratikleşmesine

³⁰ Fişek, 2012, 101.

³¹ Gültepe, 2009, 22.

³² Özdemir, 2013, 12.

³³ Eryılmaz, 2010, 9.

engel bir durum ortaya çıkmaktadır.³⁴ Böylece yağma sisteminin mevcudiyeti, anılan bölgelerde sürecin tabii bir neticesi olarak, idare alanında bürokrasinin meydana gelmesini geciktiren ana neden olmuştur.

Bir idare tarzı olarak, atama yoluyla gelmiş memurlar eliyle yönetim anlamına da gelen bürokraside sistemin işlemlerini sağlayan özneler; “bürokrat”, “kamu görevlisi” ve “devlet memuru” gibi muhtelif sıfatlarla anılan ve en nihayetinde devlet adına vazife icra eden işgörenlerdir. Genel anlamda kamu görevlisi olarak adlandırılan bu kişilerin; birtakım nitelikleri haiz olmaları, bazı mükellefiyetlere tabi tutulmaları ve kendilerini özel sektör çalışanlardan ayırt edici çeşitli özellikler taşımaları kuşkusuz olağandır. Zikredilen unsurlar çerçevesinde memur; eğitimini ve niteliğini belgelendiren bir diplomaya istinaden atanmış, bir mukaveleye bağlı olarak çalışan, vazifesini tek mesleği olarak yapan, mesleki bir hiyerarşi içerisinde bulunan, vazifesiyle ilgili olarak sınırları belirlenmiş yetkileri kullanan, peşin ve nakit bir maaş alan, görevinin gerektirdiği kural ve kaidelere uymakla yükümlü olan, kıdemine ve liyakatına göre yükseldiği bir kariyer sistemi dâhilinde yer alan devlet çalışmanıdır.³⁵

Yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere bürokrasi kavramının ortak ve üzerinde herkesin hemfikir olduğu bir tanımını yapmak mümkün olmamaktadır. Bu durum; düşünürlerin kişisel dünya görüşlerinden, kültürlerinden ve konunun farklı yönlerine vurgu yapmalarından kaynaklanan muhtelif nedenlere dayanmaktadır. Lakin örgüt, hiyerarşi ve uzmanlaşma gibi terimler, bahsi geçen analizlerde kullanılan müspet ortak payda unsurları olarak göze çarpmaktadır. Benzer şekilde tanımlamaların birçoğunda görülen ve kavramın menfi yönlerini ön plana çıkaran görüşlerde rastlanan; yetki devretmekte direnç, verimsizlik, kırtasiyecilik, mesuliyet yüklenmekten kaçınma, keyfi karar alma, eşgüdümsüzlük, otoriteye aşırı bağımlılık ve işlerin yavaş yürütmesi gibi hususlar, kavramın arzu edilmeyen ve eleştirilen yüzü olarak ortaya çıkmaktadır.

Tahlili yapılan bürokrasi teriminin ve kavramsal çerçevesinin, zikredilen tanımlar ve yaklaşımlar haricinde çok sayıda çalışmaya ve analize konu olduğu ve bu değerlendirmelerin tümünün burada nakledilmesinin mümkün olamayacağı aşikârdır. Mamafih çalışmanın mevzusu da bürokrasi olgusunun etraflıca irdelenmesinden ziyade,

³⁴ Fişek, 2012, 100.

³⁵ Bozkurt, Ergun ve Sezen (Editör), 2008, 44.

söz konusu hususta siyasetnamelerde gözlemlenen anlayış farklılıklarının mukayese edilmesidir. Bu nedenle bürokrasinin kavramsal ve tanımsal değerlendirmeleri sadece çalışmaya mesnet teşkil edecek şekilde genel hatları ile sunulmuştur.

1.1.4. Siyaset ve Siyasetname

Arapça bir kelime olan “siyaset” esas anlamıyla; düzene koymak, idare etmek, tedbir almak, vali ve hâkim olmak gibi anlamlarda kullanılırken, eş anlamıyla da asil bir binek hayvanı olan atı tımar ve terbiye etmek, bir nevi seyislik yapmak olarak tanımlanmaktadır.³⁶ Türk Dil Kurumu’nun, kavrama ilişkin tanımı da “Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış” şeklindedir.³⁷ Politikayla ilgili alanlarda birçok yeni terime kaynaklık yapan siyaset sözcüğü, çalışmanın öznesini oluşturan “Siyasetname” teriminin de kökenini oluşturmaktadır. Terimin ikinci kısmı olan “name” ise; kitap, risale ve mektup anlamlarına gelen Farsça bir kelimedir.³⁸ Farklı lisanlara ait müstakil bu iki sözcüğün birlikte kullanılmasıyla oluşturulan siyasetname kavramı, siyaset ve idare konularında bir nevi rehber niteliği taşıyan eserleri betimlemek için türetilmiş ve böylece yazın dünyasında yeni bir edebi tür doğmuştur.

Yer aldığı kültürel coğrafyaya ve geleneklere bağlı olarak değişkenlik gösteren ve bey, hükümdar, padişah, sultan, şah, halife, emir, melik ve kral olarak adlandırılan devlet liderlerine, vezirlere ve muhtelif üst düzey idarecilere; idare sanatına ilişkin bilgiler sunmak, siyasetin esaslarını öğretmek, tecrübe aktarımında bulunmak, nasihatler vermek ve yol göstermek gibi çeşitli maksatlarla yazılan edebi eserlere genel manada “Siyasetname” adı verilmektedir. Kaleme alındığı devrin siyasi anlayışına, içtimaî değerlerine, inanç sistemine, coğrafyasına ve sosyo-kültürel özelliklerine göre şekillendirilen bu eserlerde ağırlıklı olarak; devlet idaresinin esasları, adaletin önemi, idarecilerde bulunması gereken nitelikler, siyaset anlayışı, ilmin üstünlüğü, etkin teşkilatlanma modelleri, tarih bilincinin değeri, protokol kuralları, hükümdarların ideal tavır ve davranışları, halk ile temasın ehemmiyeti, ahlakın yüceliği, hâkimiyetin icapları, otoritenin tesisi ve liderlerin devlet çalışanları ile ilişkileri gibi yönetim hususları ele alınmaktadır.

³⁶ Nizamü'l-Mülk. (2014). *Siyasetname*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, xiv.

³⁷ Web:http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=S%C4%B0YASET, Son Erişim Tarihi: 14.01.2017.

³⁸ Nizamü'l-Mülk, 2014, xiv.

Çıkış noktaları ve yayılma alanları ağırlıklı olarak Güney ve Orta Asya, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Endülüs coğrafyası olan siyasetnamelerin serüvenlerine bakıldığında; Horasan bölgesi, Semerkand, Bağdat, Şam, İsfahan, Merv, Kaşgar, Kahire, Kûfe, Basra, Tebriz, Buhara, İşbiliye, Kurtuba ve İstanbul gibi muhtelif ilim havzalarının kadim değerler silsilesinden ve medeniyet birikimlerinden mürekkep zengin ve derin bir kültürel mirasa şahit olunmaktadır. Bu mirasın en eski örneklerinden biri olan ve siyasetname türünün bilinen başlangıç noktalarından birisi olarak değerlendirilen eser; yaklaşık iki bin yıl evvel, bugünkü Hindistan coğrafyasında, Sanskrit dilinde kaleme alınan “Pançatantra” adlı nasihatnamedir. Hintli bilgin Beydebâ tarafından yazılan ve Debşelîm isimli Hint kralına sunulan eser; adalet, akıl, ahlak, saadet, siyaset ve devlet idaresi gibi hususlarda öğütler veren masallardan oluşmaktadır. Bu masallarda bilhassa; hükümdar-vüzerâ-halk arasındaki münasebetler, otoritenin sürekliliğini sağlayan ana düsturlar, kabiliyet, liyakat, ihanet ve siyasi ihtiraslar gibi mevzulara dikkat çekilmektedir.³⁹ Materyalist bir anlayışın hâkim olduğu kitap; özü itibariyle, insanın gerçek rehberinin akıl olduğunu ve kişinin saadete kavuşmak için başkalarının saadetine saygı duyması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰ Zaman içerisinde Pehlevi, Süryani ve Arapça gibi dillere tercüme edilerek yaygınlaşan Pançatantra; Zerdüş'ten Müslüman olan İranlı İslam bilgini ve müellif İbn el-Mukaffa tarafından “Kelile ve Dimne” adıyla Pehlevi'den Arapça'ya tercüme edilmesiyle asıl ününe kavuşmuştur.⁴¹ Tesirli ve engin muhtevasıyla kendisinden sonra yazılacak benzer türdeki birçok esere ilham kaynağı olan Kelile ve Dimne, etkisini asırlar boyu sürdürmüştür. Temsillerle ve teşbihlerle örülü üslubuyla hayvanlar âleminden kahramanları başrole koyan kitap, bu yönüyle modern dönemdeki “Fabl” tarzı eserlerin de önemli bir kaynağı haline gelmiştir. Batı'nın bu türdeki en önemli yazarlarından La Fontaine'nin de ana kaynaklarından birinin bu eser olduğu bilinmektedir.⁴²

Siyasetname geleneğinin köşe taşlarından biri olarak kabul edilen ve ardıl eserlere zengin bir miras bırakan önemli bir diğer eser “Şehname” isimli kitaptır. Samaniler devrinde, takriben 1020-1030 yıllarında İranlı şair Firdevsî tarafından kaleme alınan eser,

³⁹ Beydebâ ve İbnü'l-Mukaffa. (2013). *Kelile ve Dimne*. (Çev. S. Aykut). İstanbul: Şule Yayınları. (Eserin orijinalinin yazım ve ilk basım bilgileri bilinmemektedir.), 9-10.

⁴⁰ İnternet: Güneş, A. (2013). “Eski/Geleneksel Dünyada Fikrî ve Kurumsal Benzerliklere Dair Bazı Tespit ve Teşhisler”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 6, (12), 4.

Web:file:///C:/Users/dell/Downloads/182-332-1-SM.pdf adresinden 20.01.2017'de alınmıştır.

⁴¹ Web:http://www.cocukvakfi.org.tr/resource/pdf/cocuk_edebiyati_ders_notlari_dokumanlari/8_Cemil_Merici/Document(3).pdf, 310, Son Erişim Tarihi: 20.01.2017.

⁴² İnternet: İtil, A. (1964). “Pançatantra”. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 22, (1-2), 123.

Web: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1038/12535.pdf adresinden 20.01.2017'de alınmıştır.

mesnevi tarzında manzum bir destan olarak yazılmıştır. İran'ın İslamiyet öncesi yaklaşık son bin yıllık tarihi sürecini aktaran Şehname; aneler, efsaneler, mitolojik öğeler, ideolojiler, milli-manevi değerler, menkıbeler ve kültürel zenginlikler gibi kapsamlı konularla bezeli İran tarihine ışık tutmaktadır. Firdevsî; ahlakî değerleri ön planda tutan, misallerle devlet idaresinin kaidelerini gösteren ve ibretlik tecrübelerle siyasete ilişkin öğütler içeren Şehname'yi, Gazneliler'in ünlü Türk lideri Gazneli Mahmud'a takdim etmiştir. Zengin muhtevası ve anlatım kudretiyle kısa sürede etki sahasını genişleten Şehname'den yaklaşık yarım asır sonra Yusuf Has Hacip tarafından kaleme alınan Kutadgu-Bilig adlı ünlü siyasetnamenin de Şehname'den çokça istifade ettiği ve içerik ile üslup bakımından muhtelif noktalarda benzer nitelikler taşıdığı değerlendirilmektedir.⁴³

Siyasetname türünde eserlerin yaygınlık kazanmaya başladığı dönemlerde Doğu coğrafyasında yazılan çok sayıda örnekten biri olan “Sebüktegin Pendnamesi”, ilk Müslüman-Türk hükümdarlarının devlet idaresiyle ilgili yorumlarını bünyesinde barındırması açısından önemli bir belge mahiyetindedir. Köle asıllı bir kumandan iken Gazneliler Devleti'nin hükümdarı olan Sebüktegin tarafından dokuzuncu asrın sonlarına doğru Farsça kaleme alınan eser, nasihatler ve ibretlik tecrübelerle dolu bir vasiyetname üslubuna sahiptir. Türk-İslam tarihinin abide şahsiyetlerinden Gazneli Sultan Mahmud'un babası olan Sebüktegin; oğluna rehber olması amacıyla yazmış olduğu kitabında, kendi hayat hikâyesi ekseninde devlet yönetimi ve siyaset ahlakı ile ilgili tavsiyelerini zikretmektedir.⁴⁴ Bu yönüyle siyasi bir nasihatname vasfında olan Sebüktegin Pendnamesi, bir nevi siyasetname olarak değerlendirilmekte ve bizzat Müslüman-Türk bir hükümdar tarafından yazılmış olması nedeniyle ayrı bir önemi haiz görülmektedir.

Siyasetnamelerin kültürel coğrafyasının genişlemesiyle ve özellikle İslam dünyasında vücuda getirilen yeni eserlerin katılımıyla kümülatif bir şekilde zenginleşen tür, çok sayıda değerli eseri bünyesine katarak gelişimine devam etmiştir. İşbu çalışma kapsamında analiz edilen siyasetnamelerin haricinde; Fars edebiyatının meşhur eserlerinden sayılan ve İran'daki Ziyârî Hanedanı emiri olan Keykâvus bin İskender tarafından yazılan “Kabusnâme”, ulu mütefekkir ve İslam âlimi İmam Gazzâlî'nin Büyük

⁴³ İnternet: Aslan, M. (1989). “Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3, (1) 240-241.

Web: <http://tjs.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2016/01/16127-35560-1-SM.pdf> adresinden 20.01.2017'de alınmıştır.

⁴⁴ Aslan, a.g.m., 1989, 248-251.

Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a ithaf ettiği "Nasîhâtü'l-Mülûk", Osmanlı'nın meşhur alimlerinden Kınalızâde Ali Efendi'nin kaleme aldığı "Ahlâk-ı Alâ", Büyük Selçuklu döneminde Bağdat Nizamiye Medresesi müderrislerinden olan ünlü mutasavvıf Ebu Necib Sühreverdi'nin İslam tarihinin sembol liderlerinden Kudüs Fatih'i Selahaddin Eyyûbî'ye takdim ettiği "Nehcü's-sülûk Fi Siyâseti'l Mülûk",⁴⁵ Endülüslü muhaddis ve fıkıh âlimi Muhammet B. Turtuşi'nin idarecilere rehber bir başvuru kaynağı olarak yazdığı "Sirâcu'l-Mülûk",⁴⁶ Basralı tefsîr âlimi ve Şâfiî fakihî Ebü'l Hasen El Mâverdi'nin kaleme aldığı ve İslam Amme Hukuku'nun da en meşhur kaynakları arasında gösterilen "El-Ahkâmü's-Sultâniyye" ile yine İslam medeniyetinin vezirlik hususundaki en yetkin bilgini kabul edilen müellifin baş yapıtlarından olan "Edebü'l-Vezîr",⁴⁷ Sasaniler'in adaletiyle nam salmış hükümdarı Nûşrevân'ın bilge veziri Büzürcmîhr'in yazdığı ve Ortaçağ Doğu medeniyetinin en meşhur eserleri arasında yer alan "Büzürcmîhr Risalesi", Endülüslü ünlü şair ve âlim İbn Abdîrabbîh tarafından yazılan "Hükümdar ve Siyaset Kitabı" gibi örnekler bu eserlerin yalnızca birkaçını teşkil etmektedir. Siyasetname alanında kısa sürede gözlemlenen bu gelişme; Bursalı Mehmet Tahir'in henüz 1332'de yazdığı "Siyasete Müteallik Asar-ı İslamiyye" adlı eserde siyasete dair 172 adet İslami eserin tespit edildiği beyanı ile somutlaşmaktadır.⁴⁸

Doğu'nun kültür ikliminden doğan siyasetname geleneğinin ana kaynaklarına ve temel dayanaklarına bakıldığında, Doğu medeniyetlerinin; kültürel öğeleri, derin tarihi kökleri, medeniyet birikimleri, inanç sistemleri, devlet gelenekleri, ahlakî öğretileri, adalet ve hukuk anlayışları, içtimaî yaşam unsurları, edebiyat zenginlikleri, idari teşkilat nizamları, ilmî çalışmaları, yaşam felsefeleri ve manevi yapıları gibi kendine has değerlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Nasihatname, Andarzname, Vasiyetname, Pendname, Adaletname ve Siyasetname gibi muhtelif isimlerle anılan lâkin muhtevası itibarıyla bir Siyasetname niteliğinde olan eserlerin tümünde, Doğu medeniyetine özgü bahsi geçen unsurların büyük bölümüne rastlanmaktadır. Özellikle İslam'ın Doğu

⁴⁵ Ebu Necib Sühreverdi. (2015). *Nehcü's-sülûk Fi Siyâseti'l Mülûk-Yönetenlerin Yönetimi*. (Ed. Ç. D. Zorlu). İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları, 8-9.

⁴⁶ İnternet: Levend, A.S. (1963). "Siyaset-Nameler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (10), 179. Web: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/503952> adresinden 20.01.2017'de alınmıştır.

⁴⁷ Ebü'l Hasen El Mâverdi. (2014). *Bilge Yöneticinin El Kitabı-Edebü'l-Vezîr*. (Ter. İ. Barca). İstanbul: Klasik Yayınları. (Eserin orijinali takriben 10-11.yy'da yazılmıştır.), 5.

⁴⁸ İnternet: Ergan, N.G. (1999). "Siyasetnamelerimizde Çizilen "Devlet Adamı" Portresinin Temel Özellikleri". *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 28. Web: <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/kcfinder/upload/files/bilig-8-kis-99.pdf> adresinden 20.01.2017'de alınmıştır.

coğrafyasında etkinliğini artırarak yaygınlaşması sonrasında Müslüman müelliflerce kaleme alınan siyasetnamelerde, diğer sosyo-kültürel öğelerin yanı sıra İslamî anlayışa dayanan kaynakların yoğun şekilde kullanımı dikkat çekmektedir. Kur'an-ı Kerim, hadis ve sünnet gibi İslamiyet'in temel esaslarını oluşturan mukaddes değerlerin ana referans kaynağı olarak kullanıldığı bu eserlerde, yazındaki birikimlerin ve kültürler arası etkileşimin tabii bir sonucu olarak; eski siyasetnamelerden alıntılar, muhtelif eserlerden tercüme ve nakiller gibi izlere de rastlanmaktadır. Benzer şekilde; Türk-İslam coğrafyasında yazılan siyasetnamelerde, Türk kültürü unsurlarının da kaynak olarak kesif bir şekilde kullanıldığına tanık olunmaktadır. Hususiyetle, Türklerde hâkimiyet algısının ve iktidarın dayanağının temeli olan ilahi kaynaklı "kut" anlayışının tezahürleri niteliğindeki hususlar, müellifler tarafından sıklıkla dillendirilmektedir. Yine Türklerin siyasi-idari tecrübelerinden, ahlak telakkilerinden, geleneksel yaşam biçimlerinden, içtimai kaidelerinden beslenen ve kadim dönemlerden beri bir nevi örfi hukuk hükmünde uygulanagelen "töre"ye ilişkin bilgi ve icraatlar hakkında siyasetnamelerde çok sayıda referans yer almaktadır.

Siyasetnamelerin kaynaklarının incelenmesi bahsinde, menşei olan Doğu değerleri haricindeki kaynaklara da değinmek, değerlendirmenin tüm açılardan ele alınması hususunda önem arz etmektedir. Fetihlerde elde edilen eserler, yeni komşu milletlerle kurulan kültürel ilişkiler sonucunda yapılan çeviriler ve çağlarının ilim vahaları kütüphanelerdeki yabancı kitaplar gibi kaynaklar bunların temel öğelerini oluşturmaktadır. Özellikle Halife Me'mun'un himayesi ve teşvikleriyle, Bağdat'ta bulunan Abbasîler'in meşhur kütüphanesi ve çeviri merkezi "Beytü'l-Hikme"ye getirilen; Aristoteles, Eflâtun, Calinus, Batlamyus, Apollinus, Arşimed ve Hipokrat gibi ünlü düşünörlere ve pozitif bilimcilere ait çeşitli eserler ile bazı antik Yunan bilginlerinin çalışmaları, Doğu'nun Batı kaynakları ile tanışması yolunda atılmış büyük adımlardan birisi sayılmaktadır.⁴⁹ Bu bağlamda, İslam dünyasında tanınan Batılı düşünörlerin başında gelen Eflâtun (Platon) ve talebesi Aristoteles'in eserleri ve düşünceleri, yapılan tercüme vasıtasıyla birçok doğulu yazar ve mütefekkirin de ilgi alanına girmiştir. Örneğin, Kutadgu Bilig'de etkisi olduğu değerlendirilen ve İslam âleminde siyaset felsefesinin kurucusu olarak bilinen Farabi'nin, "El-Medînetü'l Fâzıla" adlı eserini kaleme alırken Platon'un ideal devlet düzeni tezini

⁴⁹ İnternet: Adalıoğlu, H.H. (2004). "Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları". *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, (2), 11.
Web: http://sbd.ogu.edu.tr/makaleler/5_2_Makale_1.pdf adresinden 21.01.2017'de alınmıştır.

analiz ettiği “Politeia (Devlet)” isimli eserinden istifade ettiği düşünülmektedir.⁵⁰ Benzer şekilde, Aristoteles’in çalışmalarında ön plana çıkan siyaset ile ahlak münasebetine ilişkin yaklaşımların, Müslüman müelliflerin dikkatini celbettiği ve bu durumun siyasetnamelerde etkisini gösterdiği gözlemlenmektedir.⁵¹

Siyasetnamelerin kaynaklarına ilişkin yukarıda değinilen hususların haricindeki diğer kaynaklar irdelendiğinde, farklı medeniyetlerin değerlerinden beslenen kapsamlı bir kültür deryası ortaya çıkmaktadır. Hint filozofları ile idarecilerinin siyaset tahlilleri ve tecrübeleri, İran kısıralarının yaşam hikâyeleri, Hz.Ömer, Behram-ı Gûr, Nizâmülmülk, Hüsrev Perviz, Nûşirevân, Harun Reşid, Sultan Mahmud ve Büzürce mihr gibi lider ve devlet adamlarının ahlak ve siyasete dair vecize haline gelmiş söylemleri, ünlü Fars devlet adamlarının deneyimleri ve eserleri, Yunan düşünürlerinin ahlak ve siyaset nazariyeleri, Büyük İskender ve bazı Rum hükümdarlarının ve idarecilerinin tecrübelerine dayalı ders niteliğindeki sözleri, İslamiyet’ten önceki Arap liderlerinin menkıbeleri ve Çinli mütefekkir ve yöneticilerin siyaset kaideleri gibi hususlar bu deryayı besleyen başlıca nehirleri teşkil etmektedir.⁵² Misalen; bazı eserlerinin Uygurca’ya tercüme edildiği bilinen Çinli bilge filozof Konfüçyüs’ün ahlak, devlet yönetimi ve hukuk hakkındaki mülahazaları ile yaklaşık on beş asır sonra yaşamış olan Yusuf Has Hacib’in fikirleri arasında ciddi bir müşabehet olduğu kaydedilmektedir.⁵³ Ayrıca Türk hükümdarları ve devlet adamlarının siyaset uygulamaları, tasavvuf inancını yansıtan özdeyişler, ünlü şairlerin eserlerinden parçalar ve çeşitli milletlere ait darb-ı meseller de siyasetnamelerde kullanılan kaynaklar arasında yer almaktadır.⁵⁴ Meseleye inanç sistemleri açısından bakıldığında ise eserlerde; siyasetname coğrafyasında İslamiyet öncesi yaygın olan Budizm, Hinduizm, Cayna ve Zerdüştlük dinlerinin manevi değerlerine ilişkin bazı izlere rastlanmaktadır. Lâkin İslamiyet’in gelişinin ardından kaleme alınan siyasetnamelerde, bu hususların peyderpey terkedildiğine ve İslam itikadına uygun referanslara sıklıkla başvurulmaya başlandığına şahit olunmaktadır. Zira artık siyasetnamelerde kullanılan tüm kaynakların İslamî değerler

⁵⁰ Ergan, 1999, 28.

⁵¹ Adalıoğlu, 2004, 11.

⁵² Adalıoğlu, a.g.m., 2004, 17.

⁵³ İnalçık, H. (2005). “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”. *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 12.

⁵⁴ İnternet: Şimşir, M. (2015). “Nizamülmülk’ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (28), 69.

Web:<http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/Haziran2015/9m.pdf> adresinden 21.01.2017’de alınmıştır.

süzgecinden geçirildiği ve muhteviyatın Müslüman bakış açısıyla sentezlenerek yorumlandığı yeni bir döneme girildiği görülmektedir.

Siyasetnameler; asıl yazılış gayelerini yerine getirirken iki ehemmiyetli işlevi daha üstlenerek “siyasetname” sıfatının yanı sıra “ahlak” ve “adalet” kitapları nitelemeleri ile de değerlendirilmektedir. Özellikle hemen her dinde önemle üzerinde durulan ahlaklı olma öğretisi göz önünde bulundurulduğunda, dini kaidelere dayanan siyasetnamelerin de ahlakı merkezi bir konuma almaları sonucu ortaya çıkmaktadır.⁵⁵ Ayrıca evrensel insanlık onurunun gerektirdiği erdemli yaşama olgusunun varlığı da eserlerdeki ahlak vurgusunun daha belirgin hale gelmesinde rol oynamaktadır. Binaenaleyh siyasetnameler; dini mükellefiyetlerle, siyaset kaideleriyle, içtimaî mesuliyet bilinciyle, idarecilerin yönetim felsefeleriyle ve bireysel vicdanî yükümlülüklerle bağlantılı önerileriyle ve ahlakı önceleyen nasihatlarıyla birer “ahlak kitabı” hüviyeti taşımaktadır. Siyasetnamelere adalet penceresinden bakıldığında ise, hâkimiyet telakkisinin mütemmim cüzü olarak addedilen adaletin elzem bir değer olarak yüceltildiği müşahede edilmektedir. Bu minvalde, İslamî dönem siyasetnamelerinin büyük bir kısmında zikredilen⁵⁶ ve idare ile ilgili bir nevi Doğu vecizesi haline gelmiş olan bir ilkenin ehemmiyeti ön plana çıkmaktadır. Osmanlı devlet nizamının da temel unsurlarından biri olan ve “Dâire-i Adliye” olarak adlandırılan bu düstur şu şekilde formüle edilmektedir:

“Adâlet, cihânın salâhının teminâtıdır; cihan, duvarı devlet olan bir bahçe gibidir; devletin işlerini tanzim eden Şerî‘at (kânûn)tır; Şerî‘atı mülk (hükümdârlık)ten başka bir şey koruyamaz; ancak mülkün hâkimi olan hükümdâr bunu asker olmadan başaramaz; asker ise ancak mal (para) ile sağlanır; malı (parayı) kazanan reâyâdır; raiyyeti âlemin pâdişâhına kul eden, ona bağlı kılan ise sâdece ve sâdece adâlettir.”⁵⁷

Başı ve sonu adalet olan çemberi birbirini besleyen bir döngü halinde resmeden bu betimleme, hâkimiyet ile adalet arasındaki karşılıklı mutlak bağımlılığa dikkat çekmektedir. Mamafih siyasetnameler; idarecilerin halka karşı muamelelerinde, kanunların vücuda getirilmesinde, toplumsal barışın muhafaza edilmesinde, bireylerin haklarının

⁵⁵ İnternet: Belen, M. (2015). “Siyasetnâmeler ve Bir Siyasetnâme Örneği: Âdâb-ı Saltanat”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (34), 282.

Web: https://www.jasstudies.com/Makaleler/577722509_19-Dr.%20Maksut%20BELEN.pdf adresinden 21.01.2017’de alınmıştır.

⁵⁶ Koyuncu, M. (2008). *18.Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 144.

⁵⁷ Arı, B. ve Aslantaş, S. (Editör). (2007). *Adâlet Kitabı*, Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, XIV.

korunmasında, güven ve huzur ortamının tesis edilmesinde, yargı erkinin tarafsız bir şekilde layıkıyla çalışmasında, suç ve ceza dengesinin gözetilmesinde, devlet hizmetine alınacaklarda adil olanların tercih edilmesinde, hukukun uygulanmasında ayrımcılık yapılmamasında, hayvanatın haklarının korunmasında, vergi miktarlarının belirlenmesinde, fetih kaidelerinin oluşturulmasında, umumi siyasetin tayin edilmesinde, tebaanın can ve mal emniyetinin sağlanmasında, güçlünün zayıfa tahakkümünün önlenmesinde, velhasıl yaşamın bütün alanlarında adaleti şiar edinmeyi tembihlemektedir. Anılan hususlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, adaleti mülkün temeli olarak tasvir eden siyasetnamelerin aynı zamanda “adalet kitabı” niteliğini haiz oldukları görülmektedir.

Siyasetnamelerde muhtevanın işlenmesinde ve kurgunun aktarımında kullanılan üsluplarla ilgili ön plana çıkan hususların da incelenmesi, bölümün bütünlüğü açısından ehemmiyet taşımaktadır. Her şeyden önce, bu tür eserlerin asıl yazılış gayelerinin bir gereği olarak, kitaplarda didaktik bir anlatımın tercih edildiğine tanık olunmaktadır. Öğretici kimliklerinin yanı sıra; menkıbeler, masallar, hikâyeler, vecizeler, atasözleri, deyimler, misaller ve fıkralar gibi aktarım çeşnileriyle esas metinlerin zenginleştirildiği siyasetnamelerde, anlatılmak istenen hususun kolay ve etkili bir şekilde aktarılması hedeflenmektedir. Böylece ana fikir olan siyaset, ahlak, idare ve adalet gibi engin konuların; gerçek tarihi yaşanmışlıklar ışığında, kıymetli tecrübelerle ve ibretlik hadiselerle daha anlaşılabilir ve özgün olarak nakledilebilmesi sağlanmaktadır. Bu meyanda eserlerde; anlatım gücünü artırmak, kavramları müşahhas hale getirmek ve vurguyu belirginleştirmek için bazı teşbihlerden oluşan semboller kullanılmaktadır. Örneğin birçok siyasetnamede hükümdar; çoban, baba, güneş, beden içerisindeki kalp, çadırın temel direği, Allah’ın gölgesi, bahçıvan, şifa dağıtan hekim, meşale, ağaç, ruh ve gemi kaptanı gibi muhtelif nitelemelerle metafor haline getirilmektedir.⁵⁸ Mesela, Nasihatü’l-Mülûk adlı siyasi nasihatnamenin müellifi olan ve diğer bazı eserlerinde de idareye ve siyasete dair kapsamlı tahliller yapan ünlü Fars şair, yazar ve İslam âlimi Şeyh Sâdî-î Şîrazî; padişahı, kökü ahali olan bir ağaca benzetmektedir. Ağacın, kökünden kudret aldığı hatırlatan müellif; hükümdara, halkın gönlünü yaralamaktan imtina etmesini tembihlemekte ve böylece kendi

⁵⁸ İnternet: Akyüz, Y. (2016). “Siyasetnâmelerde Devlet Başkanı-Devlet-Halk/Teba İlişkisinde Metaforik Kullanımlar”. *Mütefekkir-Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3,(5), 91-94.
Web: <http://mutefekkir.aksaray.edu.tr/mutefekkir/article/view/106/63> adresinden 22.01.2017’de alınmıştır.

kökünü baltalamaktan sakınmış olacağını anımsatmaktadır.⁵⁹ Eserlerde devletin sembolize edilmesi hususuna bakıldığında ise, soyut bir kavramın somutlaştırılarak anlamlandırılması yöntemlerinin tercih edildiği müşahade edilmektedir. Bu minvalde; ünlü Türk mütefekkir Farabi, fâzıl bir şehri (devleti) tam sıhhatte bir vücuda benzetmektedir. Devletin hayat süresi boyunca; tüm uzuvların bedeni muhafaza etmek maksadıyla yardımlaştığını dile getiren düşünür, bu organlara yön veren ana merkezin ise kalp olduğunu beyan etmektedir.⁶⁰ Bu konudaki diğer bir tasvire; siyaset, idare, tarih, sosyoloji, din ve felsefe konularında ender hazinelerden biri olan ve bir anlamda siyasetname mahiyeti de taşıyan “Mukaddime” adlı kitapta rast gelinmektedir. Eserinde devlet hakkındaki mütalaalarını da şümüllü bir şekilde dile getiren Doğu’nun abide şahsiyetlerinden Tunuslu ünlü bilgin, devlet adamı ve düşünür İbn-i Haldun; devleti, insan misali canlı bir organizma şeklinde betimlemektedir.⁶¹ Son olarak siyasetnamelerde halkla ilgili benzetilere gelindiğinde, hükümdar ile alakalı tanımlamalarla da bağlantılı olarak; şifa arayan hasta, güdülen sürü, geminin içindeki yolcular, ruhtan ziyade beden, bahçedeki bitkiler, yemeğe lezzet katan baharatlar ve deryadaki balıklar gibi nitelemeler ön plana çıkmaktadır.⁶² Bahsi geçen metaforlar ışığında siyasetnamelerdeki genel eğilime bakıldığında; mutlak otorite anlayışı, itaat kültürü, sulta algısı, toplumsal yaşam alışkanlıkları, çağın özellikleri, milli duygular, ortak tarihi paylaşımlar ve dini değerler gibi etmenlerin belirleyici rolleri göze çarpmakta, devlet ve halka nazaran hükümdarların asıl karakter olarak birincil derecede öncelendiği görülmektedir.

Yukarıda zikredilen hususlar istikametinde; şarklı devlet ve ilim adamlarının kaleme aldığı siyasetnamelerin kökenlerinin ağırlıklı olarak Hint kültürüne dayandığı, bununla birlikte literatürün esas itibariyle hikâye tarzı üsluplarla ön plana çıkan İran’da gelişme gösterdiği değerlendirilmektedir.⁶³ Dolayısıyla Fars kültüründe görülen tarih, gelenek, siyaset, din ve idare anlayışlarının bu tür eserlere yansımalarının bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, Müslümanların dâhil oldukları veya bir şekilde kültürel etkileşim içerisinde buldukları Arap, Türk, Yunan, Çin ve Uzak Doğu medeniyetlerinden de esinlenen müelliflerin eserlerinde, Yunan düşünürlerin ideal devlet

⁵⁹ Şeyh Sâdî-î Şîrazî. (1980). *Bostan ve Gülistan*. (Ter. K. R. Bilge). İstanbul: Zafer Matbaası. (Eserin orijinali 1340’da basılmıştır.), 29.

⁶⁰ Farabi. (2001). *Medinetü’l Fazıla*. (Çev. N. Danışman). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. (Eserin orijinali 1895’te yayımlanmıştır.), 80.

⁶¹ İbn-i Haldun. (2004). *Mukaddime (Birinci Cilt)*. (Çev. H. Kendir). Ankara: Yeni Şafak Yayınları (Kültür Armağanı). (Eserin orijinali 1858’de yayımlanmıştır.), 241-243.

⁶² Akyüz, 2016, 97.

⁶³ Nizamü’l-Mülk, 2014, xvi.

teorilerinden yahut Hint hikmetlerinden izler olması, olağan bir durum olarak addedilmektedir.⁶⁴ Siyasetnamelerin sunumlarında kullanılan yöntemlere bakıldığında ise umumiyetle; yazarların, irdelenen hususla ilgili ana temayı öncelikle öz bir şekilde verdikleri ve ardından konuyla ilgili ibretlik hikâye, masal, vecize, atasözü, deyiş, tarihi olay veya menkıbe gibi aktarımları paylaşarak kıssadan hisse alınmasını murad ettikleri gözlemlenmektedir.

Hâsılı kelam, Doğu medeniyetinin dünya kültür mirasına en büyük armağanlarından birisi olan siyasetnameler; üstlendikleri rehberlik misyonlarıyla, evrensel başucu kitabı nitelikleriyle, her devrin sorunlarına getirdikleri çözüm önerileriyle, siyasetten edebiyata – hukuktan idareye kadar birçok disipline yaptıkları katkılarla, tarih ve uygarlık bilincinin gelişmesinde oynadıkları rollerle, ait oldukları toplumların sosyo-kültürel unsurlarının aynaları olmalarıyla, içtimaî değerlere ilişkin ihtiva ettikleri sosyolojik tahlilleriyle ve kadim çağlardan beri Doğu milletlerinin kültür hafızaları hüviyetleriyle güncelliklerini ve işlevselliklerini muhafaza ederek çağların ötesinden gelen gür ve bilge sedalarını duyurmaya devam ettirmektedir.

⁶⁴ Canatan, K. (2014). *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 9.

2. BÖLÜM

SİYASETNAMELERİN BÜROKRASİ AÇISINDAN ÖZETLERİ

Çalışmanın ana omurgası hüviyetindeki bu bölüm, çalışma konusu altı siyasetnamenin bürokrasi süzgecinden geçirilerek rafine edilmiş hülasalarını ihtiva etmektedir. Bu bağlamda; birçok alanda görüş ve tahliller içeren eserler, çalışma konusu olmayan diğer hususlardan arındırılarak yalnızca bürokrasi bakış açısıyla özetlenmektedir. Ana başlıklar altında; öncelikle devrin tarihi arka planı ana hatlarıyla betimlenmekte, müellif ve eser hakkında tanıtıcı bilgiler verilmekte ve ardından çalışmanın temel odak noktasını teşkil eden siyasetnamelerin kıyaslanması hususuna ilişkin eser bazlı müstakil özetler sunulmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın son kısmının geniş bir mesnedini oluşturan bölüm, kapsamlı özetlerle birlikte yapılan analizlerle çalışma konusunun temel unsurlarını vücuda getirerek bir sonraki nihai bölüme hacimli bir altyapı sağlamaktadır.

2.1. KUTADGU BİLİĞ

Çalışmaya esas siyasetnameler arasında kronolojik olarak ilk sırada yer alan Kutadgu Bilig ile ilgili olarak; tarihsel perspektif, yazar ve eser tanımlarıyla kitap özetinden oluşan dört alt bölümde konuya ilişkin bilgilendirmeler ve incelemeler yapılmaktadır.

2.1.1. Tarihi Arka Plan

Türk-İslam medeniyetinin başyapıtlarından biri olan Kutadgu Bilig; Türk tarihi açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil eden Karahanlılar Devleti'nin hükümlük devrinde vücuda getirilmiştir. Muhtelif kaynaklarda “Devletü Al-i Efrasyâb”, “Devletü Hânâtü Türkistan”, “İlîkhâniyye” ve “Hâkâniyye” gibi isimlerle de anılan Karahanlılar'da devletin ismi; Tükçe'de “yüce, ulu” anlamlarına gelen “kara” sözcüğü ile “melik, hükümdar” mealindeki “han” kelimesinin birlikte kullanılmasıyla oluşturulmuş ve “Büyük Hükümdar” olarak anlamlandırılmıştır.⁶⁵ Bu bağlamda, Rus şarkiyatçı V. V. Grigorev'in 1874 tarihli bir makalesinde hanedanı tasvir için ilk kez dile getirdiği “Karahanlılar” ismi

⁶⁵ İnternet: Ali b. Salih el-Muheyimî. (2001). “Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları”. (Çev. A. Aksu). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, (1), 284.
Web: <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/298.pdf> adresinden 21.01.2017'de alınmıştır.

hüsni kabul görmüş ve devlet literatürde bu adla anılır olmuştur.⁶⁶ 840 yılında Uygurlar'ın yıkılmasını müteakiben kurulan Karahanlılar'ın; Yağma, Karluk, Karluk-Yağma, Türkmen, Uygur, Çiğil ve T'uchüe-Ashina (Tukyu-Göktürk) gibi Türk kavimlerine dayandırılan yedi farklı faraziye ile tarih sahnesine çıktığı iddia edilmektedir.⁶⁷ Tespit edilebilen ve kurucu hükümdar olduğu değerlendirilen Bilge Kül Kadir Han ile başlayan devlet serüveni; Karahanlılar'a sığınmış Sâ mânî şehzadesi Ebu Nasr ve sûfi vaizler vasıtasıyla İslam dinini benimsemiş Satuk Buğra Kara Han'ın hükümdar olmasının akabinde İslamiyet'i resmen ilan etmesiyle devam etmiş ve Karahanlılar böylece "İlk Müslüman-Türk Devleti" unvanını haiz olmuştur.⁶⁸ Kezâ; Türk harsı, töresi ve devlet telakkisi ile İslam medeniyet ruhu, inanç sistemi ve içtimaî değerleri tanışarak kaynaşmış ve onuncu asrın ilk yarısından itibaren Türk-İslam geleneği müşterek bir birikimle terakkiye devam etmiştir.

Orta Asya'nın kalbinde, Maveraünnehir bölgesini kapsayan ve günümüzde Doğu Türkistan topraklarının da bir kısmına tekabül eden coğrafyada yer alan Karahanlılar; Müslüman olmayan kavimlerle, komşuları olan Samanoğullarıyla, Gaznelilerle ve Selçuklularla dönemsel olarak bazı mücadelelere girmiş ve 1042 yılında, teşkilat sisteminin ve iktidar çekişmelerinin bir sonucu olarak doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Melikşah devrinde hem doğu hem de batı bölümleri muhtelif dönemlerde Büyük Selçuklu tabiiyetine giren Karahanlılar'da, Doğu Karahanlı Devleti'nin varlığına 1211 yılında Karahitaylar tarafından son verilmiştir. Batı Karahanlı Devleti ise; önce Karahitaylar'ın hâkimiyetine girmiş, ardından Harzemşahlar'ın Semerkand'ı almasıyla birlikte 1212 senesinde yıkılmıştır.⁶⁹

Karahanlılar dönemi, Türk-İslam medeniyeti edebiyat eserleri açısından önemli ve zengin bir devir olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümdarların ilmi çalışmaları teşvik etmeleri, ulema sınıfının devlet katında himaye edilmesi ve İslamî çalışmalara verilen ehemmiyet gibi olgulara dayalı olarak gelişen bu netice ile çok sayıda eser kültür mirası arasındaki yerini almıştır. Bu bağlamda; Araplara Türk dilini öğretmek amacıyla Kâşgarlı Mahmud tarafından 1072-1074 yılları arasında kaleme alınan Dîvânü Lügat'it-Türk en

⁶⁶ Türkiye Diyanet Vakfı. (2001). *İslâm Ansiklopedisi (Cilt:24)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı- İSAM Yayınları, 404.

⁶⁷ T.D.V., a.g.e., 2001, 405.

⁶⁸ Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 38-39.

⁶⁹ Web: <http://www.kulturportali.gov.tr/portal/karahanlilar->, Son Erişim Tarihi: 21.01.2017.

önemli eserler arasında yer almaktadır. Ana emelinin yanı sıra; kültürel, coğrafi, tarihi ve edebî bir ansiklopedi niteliği de taşıyan kitap, müellifi tarafından dönemin Abbasi halifesi el-Muktedî Biemrillah'a hediye olarak sunulmuştur.⁷⁰ Benzer şekilde; Türk-İslam tasavvuf geleneğinin manzum olarak yansıtıldığı Hoca Ahmed Yesevi'nin "Divanı-ı Hikmet"i, ayet ve hadisleri tahlil ederek dinî ve ahlâkî nasihatler sunan Edip Ahmet Yükneki'nin "Atabetü'l-Hakâyık"ı ve Satuk Buğra Han ile onun İslamiyet'i yayma çabasını efsanelerle çeşnilendirerek anlatan sözlü eser "Satuk Buğra Han Destanı" da devrin önemli eserleri arasında sayılmaktadır. Mamafih; Karahanlılar döneminin en önemli eseri olarak kabul gören ve işbu çalışmada da tahlil edilen Kutadgu Bilig, siyasetname özelliğinin yanı sıra ihtiva ettiği devlet teşkilatı hakkındaki bilgilerle de Karahanlılar tarihinin aydınlatılmasında başvurulan başlıca kaynaklar arasında bulunmaktadır.

Yukarıda değinilen genel tarihi akış içerisinde Kutadgu Bilig'in yazıldığı devrin tarihi fonuna bakıldığında; kısa süre önce ikiye ayrılarak güç kaybına uğramış Karahanlılar'ın, Dandanakan zaferi ile istiklalini perçinleyerek önemli bir ivme kazanmış olan Büyük Selçuklu Devleti'nin ve kısmen yükseliş dönemlerini yaşayan Gazneliler'in başat güçler olarak bölgesel üstünlük kurma mücadelelerine şahit olunmaktadır. Doğu ve Batı bölümleri arasındaki sınır ihtilafları, taht kavgaları, muhtemel çatışmalara teyakkuz hali, bazı kavimlerin taciz girişimleri ve Selçuklular'la harp gibi muhtelif sorunlarla başa çıkmaya çalışan Karahanlılar, bu dönemde esasen gerilemeye doğru giden bir duraklama evresinde bulunmaktadır. Doğu Karahanlı Devleti'nin sarayında çalışan ve nadide eserini hükümdarına sunarak payelene Yusuf Has Hacib de bahsi geçen çetrefil siyasi ortam içerisinde, hem devlete bir siyaset rehberi hem saadet arayanlara bir mutluluk kaynağı hem de insanlığa bir bilgelik güneşi olarak kaleme aldığı eseri Kutadgu Bilig'i bir şaheser olarak medeniyet mirasına armağan etmiştir.

2.1.2. Yusuf Has Hacib

Günümüzde, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek ile Issık Gölü arasında yer alan Tokmok⁷¹ şehri civarında yerleşik olduğu düşünülen tarihi şehir Balasagun'da, 1019 yılında doğduğu tahmin edilen Yusuf Has Hacib'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler

⁷⁰ A.b.S. el-Muheyim, 2001, 305.

⁷¹ Yusuf Has Hacib. (2008). *Kutadgu Bilig*. (Çev. R.R.Arat). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eserin orijinali 1069-1070'de tamamlanmıştır.), 16.

maalesef mevcut değildir.⁷² Asil bir aileye mensup olarak iyi bir eğitim aldığı, Arapça'ya ve Farsça'ya vâkıf olduğu, özellikle bilim ve felsefe alanlarında kendini yetiştirdiği, takva üzere bir yaşam sürdüğü ve bilge kişiliğiyle toplumda hürmet gördüğü değerlendirilen Yusuf Has Hacib; şair, edip, bilgin ve devlet adamı kimlikleriyle tanınmaktadır.⁷³ Gençliğinden vefatına değin devlet hizmetinde vazifeli olduğu tahmin edilen müellif,⁷⁴ eserlerinden istifade ettiği düşünülen ve kendisinin doğumundan yaklaşık yetmiş yıl önce bu dünyadan göçen İslam âleminin ulu filozofu Farabi'nin soydaşdır.⁷⁵ Benzer şekilde; Türkçe'nin en eski sözlüğü ve Türk dilinin kimlik tescili olan Dîvânü Lugati't-Türk'ün yazarı Kaşgarlı Mahmud ile de hem aynı iklimi hem de aynı çağı paylaşmıştır.

Türk kültür tarihinin en muhkem başyapıtlarından biri olan Kutadgu Bilig'i, Karahanlı hükümdarı Tavgaç Uluğ Buğra Kara Han'a sunan Balasagunlu Yusuf; sultanın övgü ve takdirine mazhar olmuş, taltif edilerek baş teşrifatçı anlamına gelen "has haciplik" unvanıyla sarayda bir nevi baş mabeynci veya müşavir olarak vazifelendirilmiş ve artık bu isimle anılır olmuştur.⁷⁶ Ayrıca; hakkında fazla malumat olmamasından kaynaklanan sebeplerle, görev yaptığı devlet hizmetlerine ilişkin olarak muhtelif unvan ve makamlar atfedilen yazarın, vezir yardımcılığı vazifesi icra ettiği de belirtilmektedir.⁷⁷ Çeşitli kaynaklarda, yazarın ölüm tarihi ile alakalı birbirinden farklı tarihler zikredilmekte olsa da Yusuf Has Hacib'in ölüm tarihi kesin olarak belli değildir.⁷⁸ Yalnızca Kaşgar'da vefat ettiği tahmin edilmekte ve türbesinin burada bulunduğu bilinmektedir.⁷⁹

2.1.3. Kutadgu Bilig

İlk Türk-İslam eserlerinden biri olarak; hem Türk kültür ve medeniyetine hem de İslam dininin mukaddes öğretilerine dayanan ve Türklük ile Müslümanlığın birçok alanda ortak değerlerini ve ilkelerini gözler önüne seren Kutadgu Bilig, terminolojik manada "mutluluk veren bilgi" anlamına gelmektedir.⁸⁰ Yazarın ellili yaşlarda⁸¹ kaleme aldığı

⁷² Yusuf Has Hacib, 2008, 27.

⁷³ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 27.

⁷⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 26.

⁷⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 27.

⁷⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 27.

⁷⁷ Web: https://tr.wikipedia.org/wiki/Yusuf_Has_Hacib, Son Erişim Tarihi: 23.01.2017.

⁷⁸ Yusuf Has Hacib, 2008, 27.

⁷⁹ İnternet: Gao, Z. (-). "Xinjiang Kültürü". (Çev. W. Qiufen). Wuzhou İletişim Yayınevi. 16.

Web:<https://books.google.com.tr/books?id=0r6Y1ba9n6gC&pg> adresinden 23.01.2017'de alınmıştır.

⁸⁰ Yusuf Has Hacib. (2016). *Kutadgu Bilig*. (Haz. Y. Çağbayır). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (Eserin orijinali 1069-1070'de tamamlanmıştır.), XVII.

kitabın ana amacı; her iki dünyada da mesut ve bahtiyar olabilmek için, kurtuluş vesilesi mahiyetindeki bilgileri insanların dikkatlerine sunmak ve ideal hayat tarzını ifade etmek olarak özetlenebilir. Üslup açısından ise nadir görülen özgün bir yöntemin takip edildiği eserde konu; dört önemli hususu temsil eden dört farklı sembolik karakterin, diyalog ve monologlarla örülü, bilge kelâmlarla ve darb-ı mesellerle süslü konuşmaları üzerinden kurgulanarak anlatılmıştır. Kitabın esasını teşkil eden dört ana mevzuyu canlandıran sanal karakterler; doğru kanunu (adaleti) temsil eden hükümdar Kün-Toğdı (Gündoğdu), kut'u (mutluluk ve saadeti) temsil eden vezir Ay-Toldı (Aydoldu), aklın temsilcisi ve vezirin oğlu Ögdülmüş (Öğdülmiş) ile hayatın sonu olan akıbetin mümessili ve Ögdülmüş'in akrabası Odgurmuş (Odgurmuş) şeklinde betimlenmektedir.⁸² Mesnevi tarzında, nazımın ahengini sağlayan aruz vezni ile yazılmış, şiirin sanat süslerinden redifin kullanıldığı ve her beyitin kendi arasında kafiyeli olduğu 6645 beyitten müteşekkil olan eserin orjinalinin, Karahanlılar'ın kullandığı Uygur Türkçesi ile kaleme alındığı değerlendirilmektedir.⁸³ Esere ilişkin mevcut olan Herat, Fergana ve Mısır nüshalarından yararlanılarak derlenen, seksen beş babdan ve ilave üç ek bölümden oluşan kitabın yazımı on sekiz ay sürmüş ve eser 1069-1070 tarihleri esnasında tamamlanarak,⁸⁴ İlk Müslüman Türk devleti Karahanlılar'da devrin hakani (Doğu Karahanlı-Kaşgar hükümdarı) olan Tavgaç Uluğ Buğra Kara Han (Ebu Ali Hasan bin Süleyman Arslan Kara Han)'a sunulmuştur.⁸⁵ Türk-İslam kültürünün ilk manzum siyasetnamesi⁸⁶ ve Türk Edebiyatı'ndaki ilk siyasetname olarak ulaştığı coğrafyalarda fevkalâdeliğiyle ön plana çıkan Kutadgu Bilig; Çinliler tarafından "Padişahlar Âdabı", Şark âleminde "Emirler Ziyeti", Maçin hâkimlerince "Memleket Gözü" ve İranlılar'ın deyimiyle "Türk Şahnamesi" olarak adlandırılmıştır.⁸⁷ Söz konusu özelliklerinin yanı sıra; siyaset, doğruluk, ahlak, akıl, erdem, din, adalet, felsefe, hukuk, içtimaî hayat, devlet ricalinin vasıfları, idare sanatının incelikleri, iki dünya saadeti, aile yaşamı, bilimin yüceliği ve protokol kaideleri gibi devlet idaresinden hususi yaşama kadar geniş bir yelpazede çözümlenmeler ve tavsiyeler içeren bu şaheser, akademik anlamda disiplinlerarası bir yaklaşımın hâkim olduğu eşsiz bir başucu kitabı ve bilgelik yolunun rehberi niteliğindedir.

⁸¹ Yusuf Has Hacib, 2008, 147.

⁸² Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 145.

⁸³ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 37.

⁸⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 27.

⁸⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 22.

⁸⁶ Adaloğlu, H.H. (2013). "Bir Siyasetnâme Olarak "Kutadgu Bilig"". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 237.

⁸⁷ İnternet: Arsal, S.M. (1947). "Kutadgu Bilig". *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 13, (2), 665.

Web: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/97236> adresinden 24.01.2017'de alınmıştır.

2.1.4.Kutadgu Bilig Metin

Yusuf Has Hacip, onlarca asır ötesinden günümüze gür bir sada ile seslenen mihenk taşı eserine; Allah'a hamd-ü senalalar, Hz. Peygamber'e salat ve selamlar, dört büyük halifeye selam ile şükranlar ve devrin Karahanlı hakani Tavgaç Uluğ Buğra Kara Han'a övgüler ve hayır dualar ile girizgâh yapmaktadır. İnsanlığa gelecekte bir söz bırakmak dileğiyle eseri kaleme aldığı belirten yazar; akıl, bilgi, anlayış, erdem, dile hâkim olmak ve gençliğin kıymeti gibi hususlar üzerinde önemle durmaktadır. Bu bağlamda; bahsi geçen nitelikleri haiz örnek bir lider olarak sunulan ve Farsların Efrâsiyâb dedikleri Türk Beyi Tonga Alp-Er'den⁸⁸ (Alp-Er Tunga) ve adaletiyle cihana nam salmış Sasani hükümdarı Nûşin-Revan'dan (I.Hüsrev-Nûşirevân-ı Âdil) övgüyle bahsedilmektedir.⁸⁹

Eserinde, kendisinden sadece bir yerde ismen bahseden yazar;⁹⁰ okuyana kutlu olması ve onun elinden tutması temennisiyle, kitabının adını "Kutadgu Bilig" koyduğunu belirtmektedir.⁹¹ Üstün insanî değerlerin yüceltilmesi gayretinin görüldüğü kitapta; iyi ve kötü hasletlerin insanlar üzerindeki etkileri konusunda detaylı analizler yapılmakta ve her iki cihan için de çalışan, vasıflı, müspet huy ve ilim sahibi model insan profili betimlenmektedir. Bu minvalde, hükümdar Kün-Toğdı'nın; bilgili, dürüst, uyanık, gönlü zengin, gözü tok, akıllı, cana yakın, bilgi ile akıl sahibi insanların erdeminden istifade eden ve liyakata önem veren bir kişiliğe ve siyaset işlerini yürütürken şahsi menfaatlerini düşünmeyen ahlaklı bir liderlik anlayışına sahip olduğu vurgulanarak, ideal bir devlet reisi tarifine ışık tutulmaktadır.⁹² Mamafih Kün-Toğdı Bey'in; devlet idaresinde kendisine yardımcı olacak bir naip arayışında olması ve bu naibin yetenekli, güvenilir, tecrübeli, bilgili ve sadık olmasını umut etmesi, devrin üst düzey bürokratlarının haiz olması gereken temel özelliklere işaret etmesi bakımından önem taşımaktadır.⁹³ Bey'in bu arzusu istikametinde; zeki, bilgisini erdemiyle süslemiş, sakin mizaçlı ve geniş gönüllü Ay-Toldı'nın,⁹⁴ hükümdarın hizmetine girmek maksadıyla saraya uzanan serüveni de anlatılmaktadır. Bahsi geçen serüvenin bir bölümünde ise; devlet için çalışan kulların hizmet iştiyaklarının, başarılarının ve liyakatlarının gözlemlenerek sınanmasından sonra,

⁸⁸ Yusuf Has Hacib, 2008, 133-135.

⁸⁹ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 137.

⁹⁰ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 1087.

⁹¹ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 145.

⁹² Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 153-155.

⁹³ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 155.

⁹⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 161.

hak edenlerin taltif edilmesi gerektiği hususuna dikkat çekilerek, devlet idaresinde aceleciliğe yer olmadığı vurgusu yapılmaktadır.⁹⁵

Eserde, güneşi temsil eden hükümdar Kün-Toğdı ile dolunayı sembolize eden vezir Ay-Toldı arasında geçtiği canlandırılan diyaloglar çerçevesinde, hükümdarlığa ve devlet idaresine ilişkin incelemelerde bulunmaktadır. Bey'in; yakın veya uzak, hasım veya dost, akraba veya eş farkı gözetmeksizin, herkese karşı eşit ve tarafsız bir şekilde kanun hükmünü tatbik ederek, adaleti tesis etmesinin ehemmiyeti vurgulanmaktadır.⁹⁶ Ayrıca, hükümdarların iyi ve doğru kişilere danışmasının ve idarede bu kişileri görevlendirmesinin elzem olduğu da hatırlatılmakta, aksi durumda; menfaatperest, kötü ahlaklı ve her türlü haksızlığı meşru gören art niyetli şahısların, hakanın çevresini kuşatarak, onu yanlış yollara sürükleyeceğini, bu durumda da halkın zulme uğramasının ve devletin tarumar olmasının kaçınılmaz hale geleceğinin uyarısı yapılmaktadır.⁹⁷ Ay-Toldı'nın, hükümdar ve devlet için bilgece ve sadakate icra ettiği üstün hizmetleri karşılığında vezirlik payesiyle ödüllendirildiğinin anlatıldığı aynı bölümde; onun devrinde hazinenin dolduğu, halkın esenliğinin sağlandığı ve ülkenin bayındır hale getirildiği belirtilerek, bir temsil ile kurdun kuzuyla birlikte yaşar hale geldiği betimlenmektedir.⁹⁸ Tesis etmeyi başardığı bu güven ortamında, hükümdarın da payına düşen mesuliyetleri hatırlatan ölüm döşeğindeki vezir, bu kapsamda; sadakatin, merhametin, adil davranmanın, gafletten uzak durmanın ve öfkeye hâkim olmanın önemi üzerinde durmakta ve idarecinin iyi olması halinde halkın da iyi olacağını belirterek bu doğrultuda vasiyetlerini bildirmektedir.⁹⁹ Yine analizler kapsamında değinilen kanun yapma bahsinde ise; başlangıçta tesis edilen hükümlerin sürekliliğine ve zamanla kurumsallaşmasına dikkat çekilerek, doğru ve müspet kanunlar ile teamüllerin oluşturulmasının önemi anlatılmaktadır.¹⁰⁰

Vezir Ay-Toldı'nın ölümünün akabinde; oğlu Ögdülmiş'in, babası gibi hükümdarın hizmetine girmesi ve parlak icraatlarıyla mevki sahibi olması aktararak, Ögdülmiş'in ağzından beyliğin ve devlet idarecilerinin şahsi melekeleri ile nitelikleri üzerine tahliller yapılmaktadır. Bu minvalde, geniş bir çerçevede değerlendirilen makam sahiplerinin; asil

⁹⁵ Yusuf Has Hacib, 2008, 191.

⁹⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 221-223.

⁹⁷ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 233-235.

⁹⁸ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 259.

⁹⁹ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 307-317.

¹⁰⁰ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 323.

soylu, zeki, bilgili, tecrübeli, akıllı, uyanık, cesur, cömert, gözü tok, takva sahibi, titiz, sabırlı, aklın kıymetini bilen, engin gönüllü, özü sözü bir, ahlaklı, ihtiyatlı, adaleti üstün tutan, doğru kanun koyan, itimat edilen, vefalı, itidalli, affedici gibi meziyetleri ve fitratı haiz olmaları gerektiği savunulmaktadır. Öte yandan, bu kişilerin; zulüm, ihmalkârlık, hiddetli mizaç, zevzeklik, acelecilik, cimrilik, inatçılık, yalancılık ve gurur gibi kötü hasletlerden de ari bulunmalarının elzem olduğunun altı çizilmektedir.¹⁰¹ Aynı doğrultuda devam edilen değerlendirmelerde, genelden özele geçiş yapılarak, bazı üst düzey idareciler ayrı olarak da incelenmektedir. Öncelikle vezirlerin; yukarıda değinilen genel niteliklere ilave olarak; işine yürekte bağlı, elinden her iş gelen, dürüst, bilgisi deryalar kadar geniş ve derin, lisan bilen, asil, mal hırsı olmayan, adil, hesap bilen, emanet ehli, olgun ve titiz kişiler olması gerektiği belirtilmektedir.¹⁰² Devrin askeri bürokrasisinin başı olan ordu kumandanı hakkında yapılan analizlerde ise kumandanın; güvenilir, ihtiyatlı, uyanık, mert, soğukkanlı, cömert, cesur, koca yürekli, haysiyetli, mağrurlanmayan, hamiyetli, harp sanatının inceliklerine vâkıf, savaşçı bir askerinin fizikî özelliklerine sahip ve harp hukukunun kaidelerine riayet eden bir kişiliğe sahip olmasının önemi vurgulanmaktadır.¹⁰³ Aynı kapsamda; protokolün uygulanması, elçilere ilgili muamelelerin yapılması, diğer kamu görevlileri ile ilişkilerin düzenlenmesi, halk ile hakan arasındaki köprü görevinin üstlenilmesi ve devlet işlerinde rehberlik edilmesi gibi kritik vazifelerden mesul olan ve Yusuf Has Hacib'in de bizzat icra ettiği has hacipliğin tahlili de yapılmaktadır.¹⁰⁴ Bu bağlamda, ulu hacibin; dürüst, emniyetli, dini bütün, temiz soylu, her türlü bilgiye vâkıf, anlayışlı, sözüne sadık, sabırlı, kulağı delik, diline hâkim ve kalem ehli kişiler arasından seçilmesi tavsiye edilmektedir.¹⁰⁵ Mamafih, aynı konu içerisinde her devrin illeti olan rüşvet bahsine de değinilmekte ve rüşvet lanetlenerek, rüşvete tenezzül edilmemesi tembihlenmektedir.¹⁰⁶

Hükümdar Kün-Toğdı ile Ögdülmiş arasındaki diyaloglar aracılığıyla, bazı önemli devlet görevlilerinin niteliksel açıdan değerlendirilmesine bu kısımda da devam edilmektedir. Saray'ın önem verilen hizmetlilerinden biri olan Kapıcıbaşı'nın; usül erkân bilen, hizmetkârların durumlarını hükümdara rapor eden, tatlı dilli ve devletine gönülden

¹⁰¹ Yusuf Has Hacib, 2008, 401-431.

¹⁰² Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 433-441.

¹⁰³ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 445-465.

¹⁰⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 477-479.

¹⁰⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 469-475.

¹⁰⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 471.

bağlı olmasının yararları anlatılmaktadır.¹⁰⁷ Devletlerini ve hükümdarlarını diğer ülkelerde temsil eden elçiler hakkındaki tahlillerde ise elçilerin; yürekli, zeki, belagat sanatında mahir, bilgiyle donanmış, temkinli, dürüst, gözü tok, hilm sahibi, nezaket kaidelerine uyan, çok okuyan ve yazan, dilleri ve alfabeleri bilen, soğukkanlı, her ilimden haberdar, satrancı iyi oynayan, hazır cevap, şair ruhlu ve hafızası güçlü kişiler arasından vazifelendirilmesi salık verilmektedir.¹⁰⁸ Medeniyetlerin kültürel birikimlerinin sonraki nesillere aktarılmasının temel aracı olan yazının önemi üzerinde de durulan bölümde, memleketlerin kılıç ile fetholunduğu, ancak kalem ile elde tutulduğu ve yönetildiği tespiti yapılmaktadır. Bu minvalde, bahsi geçen bilinçle icra edilmesi gereken görevden sorumlu olan kâtiplerin; sır tutan, güvenilir, dini bütün, ketum, güzel yazı yazan, kelâm erbabı, yazının kudretinin farkında olan ve tamahkâr olmayan bir kişiliği haiz bulunmalarının gereğine dikkat çekilmektedir.¹⁰⁹ İncelenen diğer ehemmiyetli bir kamu görevlisi olan hazinedarın ise; Allah korkusu olan, gözü tok, helali haramı iyi ayırt eden, eli sıkı, sadakatinden şüphe olmayan, maliye ve muhasabede üstat, ticaretin sırlarını bilen dikkatli bir kişiliğe sahip olmasının altı çizilmektedir.¹¹⁰ Ayrıca, ilgili bölümlerin hemen her yerinde, mütemadiyen içkinin fenalığından ve zararlarından bahsedilerek kamu görevlilerine, kötülüklerin kaynağı olan bu habis şeyden uzak durmaları ikazı yapılmaktadır.¹¹¹

Eserdeki diyalog kurgusunun dördüncü kahramanı rolünde betimlenen, akıbeti sembolize eden ve Öğdülmiş'in akrabası olan Odgurmuş; dağda halvete çekilmiş, dünya işlerinden kendini soyutlamış, sufi hayatı yaşayan, derviş gönüllü ve ahlaklı yaşamı şiar edinmiş bir kişilik olarak tasvir edilmektedir.¹¹² Devlet idaresinde, böyle yüce bir şahsiyetin erdeminden ve bilgisinden istifade etmek amacıyla; hükümdarın Ogdurmuş'ı devlet hizmetine davet etmesi sürecinde, aracı olarak gönderilen Öğdülmiş'in Ogdurmuş'a, devlete ve beylere hizmetin esaslarını ve usüllerini anlatması hikâye edilmektedir. Bu kapsamda ilk olarak; biri çocukluk döneminde dibace, diğeri de yetişkinlik evresinde intisap olmak üzere, devlet hizmetine girişin iki türünün mevcut olduğu aktarılmaktadır. Çocukluk devresinde hizmete girişin daha makbul olduğu belirtilerek, yetişen gençlerin; kabiliyet ve niteliklerine göre öncelikle sâki, mühürdar, kâtip veya hazinedar gibi

¹⁰⁷ Yusuf Has Hacib, 2008, 483-491.

¹⁰⁸ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 493-503.

¹⁰⁹ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 505-513.

¹¹⁰ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 515-523.

¹¹¹ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 501.

¹¹² Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 571.

görevlerde istihdam edildiği bilgisi verilmektedir. Genel anlamda ise hizmetkârların; takımbaşı, il-başı, su-başı, sır kâtibi, hacib, tigin-bey, çavlı-bey, yavgu, yugruş ve er-ögi gibi muhtelif unvanlara kadar yükselebileceği ifade edilmektedir.¹¹³

Halk ile hükümdarların karşılıklı hak ve sorumluluklarına değinilen kısımda; öncelikle âlimlere hürmet etmenin, onların hukukunu ve üstünlüğünü koruyup gözetmenin ve idareyi daha etkin kılmak için onlarla istişare etmenin ehemmiyeti üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, asayiş ve vergi tahsilatı gibi önemli görevlerden mesul olan muhtesibin kudretli olmasının gerekliliği hatırlatılarak, bu kamu görevlilerine geniş ve etkili yetkiler verilmesi salık verilmektedir. Ardından halkın, idarecileri üzerinde üç temel hakkının olduğu vurgulanarak, bu haklar; gümüş paranın ayarının korunarak müreffeh yaşamın sağlanması, adil kanunlarla idarenin tesis edilmesi ve yolların haydutlardan arındırılarak emin tutulması olarak sıralanmaktadır. Buna mukabil, idarecilerin de halk üzerinde üç ana hakkı olduğu dile getirilmekte ve bunlar; emirlere ve takdir yetkisine hürmet ederek onları yerine getirmek, vergisini vaktinde ödeyerek hazine hakkını gözetmek ve milli bir duruş sergileyerek hükümdarın ve devletin dostunu dost, düşmanını düşman bilmek şeklinde izah edilmektedir.¹¹⁴ Zikredilen genel hakların haricinde, kamu görevlilerinin beyler üzerindeki hakları da ifade edilmektedir. Bu kapsamda; hizmet araçları tahsis etmek, mürüvvette bulunmak, hak edene ihsanlarda bulunarak makam - rütbe vermek ve insan emeğinin kıymetini bilip ona ihtimam göstermek hususlarının altı çizilmektedir.¹¹⁵ Böylece, bahsi geçen hakların her kesim tarafından karşılıklı olarak yerine getirilmesi durumunda, memlekette huzur ve esenliğin hâkim olacağı ve devlet işlerinin düzen içerisinde işleyeceği değerlendirilmektedir.

Kamu görevi hizmetinde her devrin zaruri kaidelerinden kabul edilen sadakat ve vefa ilkelerine atıf yapılan eserde; devletin ve hükümdarın sayesinde edinilen maddi varlıkların ve itibar, makam, erk, nam gibi mücerret kazanımların karşılığında sadakatsizliğe yer olmadığı ve tuz ekmek hakkının gereği olarak, vefakârlıkla hizmete devam etmeni önemi vurgulanmaktadır.¹¹⁶ Dikkat çekilen diğer bir husus da kamu görevlileriyle ilgili şikâyetlerin değerlendirilmesinin yöntemine ilişkindir. Hakkında menfi şüphe görülen kişi ile ilgili olarak; öncelikle kendisinin ve diğer ilgililerin de bilgilerine

¹¹³ Yusuf Has Hacib, 2008, 703-709.

¹¹⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 927-933.

¹¹⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 545-551.

¹¹⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 960-965.

başvurulması gerektiği tavsiye edilmektedir. Zira iftira, çekememezlik, fitne ve bozgunculuk çıkarma gibi art niyetli girişimlerin her daim ihtimal dâhilinde bulunduğu belirtilmektedir. Binaenaleyh, bu hususa dikkat edilerek; iddianın gerçek olması durumunda hizmetkârın, yalan olması durumunda da iddia sahibinin cezalandırılması önerilmektedir.¹¹⁷

Dört hayali karakterin ağzından senaryolaştırılmış eserin son kısımları; hayatın sonunu temsil eden Oğurmuş'ın dünyadan göçüşünü, Öğdölmiş'in keder ve pişmanlıklar içinde gerçek saadeti arayış çabalarını ve hükümdar Kün-Toğdı'nın onu teselli ederek, devlete hizmet yolunda üstün gayretle çalışmasına devam etmesini sağlaması anlatılmaktadır. Bu netice ile hikâyesini sonlandıran Yusuf Has Hacib, eserini kaleme almaktaki muradını dile getirmektedir. Hayata dair esasları izah ettiğini belirten müellif, dünya ve ahiret yollarını gösterdiğini ve okuyucunun bu doğrutudaki tercihini kendisinin yapmasını dilemektedir.¹¹⁸ Ayrıca, ömrünün son demlerinde bulunan yazar, elinden bir kuş misali uçup giden gençliğine acıyarak hayıflanmakta ve onun kıymetini bilemediği hususunda serzenişte bulunmaktadır. Bu kapsamda, dünya hayatının gelip geçiciliğine ve kıymetsizliğine vurgu yaparak; Hz. Nuh'un uzun ömrüne, Büyük İskender'in dünya fatihliğine, Zaloğlu Rüstem'in kuvvetine, Nuşirevan'ın adaletine ve Karun'un hazinelerine dikkat çekerek, her şeye rağmen bu kişilerin dahi sonunun toprak olduğunu hatırlatmaktadır.¹¹⁹ Benzer bir yaklaşımla, zamanenin bozukluğundan, insanların menfaatperestliğinden, vefasızlıktan ve sadakatsizlikten de yakınan yazar; ismini de ilk ve son kez burada telaffuz ettikten sonra, kendi kendine nasihatlerde bulunarak ve Allah'tan af ve mağfiret dileyerek bu eşsiz eserini sona erdirmektedir.¹²⁰

2.2. SİYASETNAME

İncelenen siyasetnamelerin tarihsel sıralamasında ikinci sırada yer alan Siyasetname, dört alt başlık altında; dönem tarihi, müellif ve kitap takdimleriyle eser özeti hususlarında tanıtılmakta ve analiz edilmektedir.

¹¹⁷ Yusuf Has Hacib, 2008, 973-975.

¹¹⁸ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 1069.

¹¹⁹ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 1073-1077.

¹²⁰ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 1079-1089.

2.2.1. Tarihi Arka Plan

Türk-İslam geleneği siyasetnamelerinin en mühim numunelerinden olan Siyasetname, Batı âleminin kırılma noktalarından birisini teşkil eden ve Türk tarihinin seyirinin şekillenmesinde kilometre taşlarından birisi hükmünde bulunan “Malazgirt Zaferi”nin yaşandığı Büyük Selçuklu Devleti döneminde kaleme alınmıştır. Horasan bölgesinde bulunan Türkmen asıllı toplulukların Tuğrul ve Çağrı Bey’ler önderliğinde bölgesel akınlara ve zaferlerle güçlenmeleri neticesinde, bünyesinde yer aldıkları Gazneliler’den öncelikle bir nevi muhtariyet kazanan Selçuklular’da, 1038 senesinde ve Tuğrul Bey liderliğinde; hutbe okutma, devlet çalışanlarını atama ve elçi teatileri gerçekleştirme gibi egemenliğe dair bazı şartlar yerine getirilerek esasen devlet teşkilatlanması kurulmuştur. Mamafih 1040 yılında gerçekleşen ve Selçuklular’ın istiklal savaşı sayılan Dandanakan Savaşı’nda Gazneliler’e karşı muzaffer olması ile müstakil devlet olduğu tescillenen Selçuklu Devleti’nin başkenti Nişabur ve ilk sultanı Tuğrul Bey ilan edilmiştir.¹²¹ Kısa sürede güçlenerek genişleyen devlet; Abbasi Halifeliği’nin himayesini üstlenmiş, Doğu Roma’ya galip gelerek Anadolu’ya mührünü vurmuş, Şiilikle ve sapkın akımlarla mücadele etmiş, Karahanlılar’ı tabiiyetine almış, Gazneliler’le çatışmaları sürdürmüş, Sultan Melikşah devrinde zirve dönemlerini yaşamış ve Kaşgar’dan Akdeniz’e- Üsküdar’dan Yemen’e kadar engin bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Fakat Melikşah’ın 1092’de ölümüyle birlikte başlayan taht kavgaları neticesinde; Irak ve Horasan, Kirman, Suriye ve Anadolu olarak dörde bölünen Selçuklular’ın gücü ve etkinliği giderek azalmaya başlamıştır. Bölünmenin ardından, Büyük Selçuklu Devleti’nin devamı niteliğinde olan Irak ve Horasan Selçukluları devrinde; Haçlı seferleri, Abbasiler’in bazı aleyhte tutumları, Gurlular, Harzemşahlar, Karahitaylar ve Fâtımîler gibi muhtelif sorunlarla mücadele edilmiş, son hükümdar Sultan Sencer’in Oğuzlar’a esir düşmesi ve ardından 1157’de ölümü üzerine Horasan bölgesi Oğuzlarca işgal edilerek Horasan Selçukluları’na son verilmiştir. Benzer şekilde, Selçuklular’a bağlı iken müstakil olmak amacıyla isyan eden Harzemşahlar’ın 1194 yılında Irak bölgesini işgal etmesi ve Sultan III. Tuğrul’un ölümü üzerine devletin ikinci kısmı olan Irak Selçukluları da yıkılmış ve böylece Büyük Selçuklu Devleti’nin son varisi de tarih sahnesinden çekilmiştir.¹²²

¹²¹ Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 24-27.

¹²² Kafesoğlu, a.g.e., 1972, 70-86.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kültür ve medeniyet varlığı, devletin engin bir coğrafyada hüküm sürmesine paralel olarak, çeşitlenerek zenginleşen bir birikim niteliğindedir. Bu mirasın yazılı edebiyat kısmını teşkil eden eserlere bakıldığında; Celali takviminin mimarı, şair, mütefekkir ve matematikçi ünlü bilgin Ömer Hayyam'ın Rubaîleri ve muhtelif bilimlere dair eserleri, önemli kültür hazineleri olarak karşımıza çıkan eserler arasında yer almaktadır. Hakeza İran edebiyatının en büyük kaside şairi kabul edilen Enverî'nin Sultan Sencer'e sunduğu kasideler, devrin ehemmiyetli eserleri arasında zikredilmektedir.¹²³ Lâkin devletin genel siyasetiyle birlikte anılan, döneminin en mühim eseri addedilen, literatürde türün öncülerinden olan ve işbu çalışmada da tahlil edilen Nizâmülmülk'ün Siyasetname'si, Büyük Selçuklu yazın dünyasında özel bir önemi haiz olarak değerlendirilmektedir.

Siyasetname'nin yazılış dönemindeki siyasi atmosfer dikkate alındığında, gücünün zirve dönemlerini yaşayan devletin iç ve dış sorunlarla bir hayli meşgul olduğu görülmektedir. Kısa süre önce idare altına alınan Karahanlı, Hicaz ve Yemen bölgelerinde tam kontrolü sağlama çabaları, sınır boylarındaki çatışmalar, Gazneliler'le rekabet, Harzemşahlar'ın bağımsızlık için ayaklanması, vezirin etkinliğinden rahatsız olan muhaliflerin girişimleri, Haşhaşi tedhişiyle mücadele, Abbasilerle gerginleşen ilişkiler, veliaht şehzadelerin ve taraftarlarının entrikaları, siyasi suikastlar, Şîf Fâtımî Devleti tehdidine karşı Mısır ve Kuzey Afrika'nın fethine yönelik planlar ve bazı bölgesel idareci beylerin kendi aralarındaki çatışmaları gibi muhtelif meseleler, devletin bu dönemde uğraşmak zorunda kaldığı başlıca büyük sorunların bir kısmını teşkil etmektedir. Bu bağlamda; uzun yıllar vezir olarak hizmet ettiği devletin altın çağını yaşamasında büyük pay sahibi olan Nizâmülmülk'ün, söz konusu sorunların yönetim zaafına yol açmasına izin vermediğine ve bilgece idare tarzı ile genel siyasetini icrayı sürdürdüğüne şahit olunmaktadır. Ancak kısa bir aralıkla hem Melikşah'ın hem de Nizâmülmülk'ün ölümleri üzerine, kudretli devletin derin bir krize düşer olduğu ve bölünerek sonun başlangıcı olan yola girdiği müşahede edilmektedir. Bahsi geçen dalgalı siyaset deryasında devlet gemisini mahir bir kaptan misali ustaca idare eden Nizâmülmülk; siyaset üstadı, bilge devlet adamı, üstün feraset sahibi idareci ve akil devletin mümessili nitelikleriyle kaleme aldığı

¹²³ Türkiye Diyanet Vakfı. (1995). *İslâm Ansiklopedisi (Cilt:11)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı- İSAM Yayınları, 267.

Siyasetname'yi bir pusula mahiyetinde vücuda getirmiş ve idare sanatında rehber bir başyapıt olarak hem devletinin hem de insanlığın hizmetine sunmuştur.

2.2.2. Nizâmülmülk

Günümüzde İran'ın Horasan Eyaleti sınırları içerisinde kalan ve Gazneliler'in eski kültür merkezlerinden olan Tûs vilayetinin Nukan kasabasında, 10 Nisan 1018 tarihinde dünyaya gelen Büyük Selçuklu Devleti'nin ulu veziri Nizâmülmülk'ün asıl ismi Ebu Ali Kıvamuddin Hasan bin Ali bin İshak et Tûsî'dir. Babasının Nukan kasabasının "Dihkan" denilen idareci reisi olmasından dolayı dönemin mümkün olan en iyi koşulları içerisinde terbiye ve tahsil alma imkânına sahip olmuştur. Fıtratından kaynaklanan ilim aşkı ve eğitimine gösterilen ihtimam neticesinde 11-12 yaşlarında hâfız olan ve İmam Şâfî itikadı ışığında edindiği birikimle Fıkıh ilminde mertebe sahibi olan Nizâmülmülk, dönemin ünlü yazar ve lisan erbablarıyla kurduğu dostluklar ve edebiyat alanında yaptığı çalışmalar neticesinde, yazı kaleme alma ve belagat hususlarında devrinin namılı üstadlarından biri haline gelmiştir.¹²⁴

Nizâmülmülk, ilk gençlik yıllarında Gazneliler'in Horasan Valisi Ebu'l Fazl es-Suri'nin yanında babası ile birlikte çalışmıştır. İki yıl önce bağımsızlık ilan etmiş olan Selçuklular ile Gazneliler arasında 1040 senesinde vuku bulan Dandanakan Savaşı'nda; Gazneli Sultan Mesut'un mağlubiyetinin ardından Gazneli Devleti dağılma sürecine girmiş, Horasan'ın büyük bir kısmı ile birlikte bölgenin hâkimiyeti Selçuklular'ın eline geçmiş ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu resmen tescillenmiştir. Bu dönemden sonra Selçuklu'nun Belh Valisi Ebu Ali bin Şâdân'ın vazifelendirdiği idare hizmetlerinde bir müddet görev yapan Nizâmülmülk, ardından Dandanakan zaferinin serkumandanı Çağrı Bey'in yanına, Selçuklu idare merkezi olan Merv'e gitmiş ve yüksek himaye görmüştür. Çağrı Bey'in vefatının akabinde, Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk sultanı olan Tuğrul Bey devrinde Horasan'ı idare eden Nizâmülmülk; Alparslan'ın, kardeşi Süleyman ile tuttuğu taht mücadelesi sürecinde ise Alparslan'ın yanında yer almıştır. Sultan Alparslan, tahta oturmasına müteakip yaklaşık bir ay sonra 1063 yılında mevcut vezir Kunduri'yi azlederek yerine Nizâmülmülk'ü tayin etmiştir.¹²⁵

¹²⁴ Nizamü'l-Mülk, 2014, vii.

¹²⁵ Özaydın, A. (2007). Nizâmülmülk. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (33), İstanbul. TDV Yayınları, 194-196.

Türk tarihinin önemli mihenk taşlarından biri olan ve Anadolu topraklarını Türklere açan Malazgirt zaferinin mimarı Ebu'l-Feth Sultan Alparslan'a, 1063-1072 yılları arasındaki hükümdarlık devri boyunca yaklaşık dokuz sene vezirlik yapan Nizâmülmülk; Alparslan'ın oğlu Melikşah'ın saltanat dönemini kapsayan ve Büyük Selçuklu Devleti'nin gücünün zirvesinde bulunduğu devirler olan 1072-1092 yılları arasında da görevine devam etmiş ve 1092 senesinde Haşhaşi bir teröristin suikastı sonucu öldürülmesine değin, yekûnu takriben 29 yılı bulan vezirlik vazifesini sürdürmüştür.¹²⁶ Alparslan'ın hain bir suikast neticesinde ani ölümüyle birlikte, Melikşah'ın çok genç yaşta tahta çıkmasının getirdiği tecrübesizlikleri ve idare zaaflarını, kendi üstün donanımı ve siyaset dehası ile bertaraf eden vezir; bu uzun dönemde, ehil bir devlet idarecisi olduğunu tartışmasız olarak ispat etmiştir. Söz konusu süreçte Nizâmülmülk'ün; bazı yakınlarını idareci olarak ataması, devlet yönetimindeki etkinliğinden bir kısım mihrakların rahatsız olması ve hasımlarının ihtirasları gibi nedenlerle zaman zaman entrikalar yaşanmış ve ihtilaflar baş göstermiştir. Fakat devlet işlerindeki disiplini, titizliği ve sıkı takip alışkanlığı ile bilinen vezir; basireti, tecrübeleri, sadakati, vazife bilinci, devlet terbiyesi ve idare sanatındaki mahareti ile bu tür sorunların üstesinden gelmeyi başarmıştır. Görevinde icra ettiği üstün hizmetleri nedeniyle takdir toplayan vezir; dönemin halifesi ve idarecileri tarafından teveccühe mazhar olmuş, “devletin düzeni” mealindeki “Nizamü'l-Mülk” ve “dinin ve devletin en iyi durumu-kıvamı” anlamına gelen “Kıvam'üd-Devle ve'd-Din” unvanlarıyla anılmıştır.¹²⁷

2.2.3. Siyasetname

Saltanatının son dönemleri olan 1091 yılında Melikşah, veziri Nizâmülmülk'ün de dâhil olduğu devlet ricalinden isteğini beyan eden bir ferman buyurmuştur. İleri görüşlülüğün tecellisi olan bu emrinde Sultan; devlet idaresinde görülen aksaklıkların, geleneğin devamı hususunda yaşanan eksikliklerin, Selçuklularla birlikte diğer devletlerin âdetleri ile törelerinin tespit edilmesinin ve bu hususlara ilişkin tavsiyelerin ve mulâhazaların belirtilmesini istemiştir.¹²⁸ Melikşah'ın bu fermanı; asırlarca özgünlüğünü, etkisini, işlevselliğini sürdüreceği ve devlet adamlarının başucu kitabı olacak bir şaheser olan Siyasetname'nin Nizâmülmülk tarafından kaleme alınmasının yolunu açmıştır.

¹²⁶ Nizamü'l-Mülk, 2014, viii.

¹²⁷ Altunöz, Y. (2005). *Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ve Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hakimiyet Anlayışı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları ABD, Elazığ, 12.

¹²⁸ Nizamü'l-Mülk, 2014, x-xi.

Talimat doğrultusunda yazılan eserlerle birlikte, 1091 yılında 39 fasıl halinde Sultan'a arz edilen Siyasetname; aynı yıl içinde, devrin büyük tehditlerinden olan ve yazarın da sonunu getirecek olan İsmailî tehdidini de konu edinen 12 bölümün ilave edilmesiyle tamamlanmıştır. 1092 senesinde vezir; Bağdat'a gideceği için, başına bir hal gelmesi durumunda Melikşah'a ulaştırması tembihi ile saray kitapçısına emanet ettiği eserine, Bağdat yolunda uğradığı suikast nedeniyle maalesef tekrar kavuşamamıştır.¹²⁹

Farsça kaleme alınan ve Türk-İslam geleneği siyasetnamelerinin genel üslup özelliklerine uygun bir tarzda yazılan Siyasetname'de; ilgili faslın temel bahsi öncelikle analiz edilmiş ve bu değerlendirmeden bir netice çıkarılmıştır. Ardından bahsi geçen mevzuda verilen mesajı destekler mahiyette hikâyeler, ayetler, rivayetler ve atasözleri sunulmuştur. Aynı zamanda siyasi bir hatırat niteliği de taşıyan eserle ilgili olarak Nizâmülmülk şu notu düşmüştür:

“Hem nasihat, hem hikmet, hem destan, hem Kur'an tefsiri, hem peygamber sözleri, hem peygamberler kıssası, hem de geçmiş adil padişahların maceralarıdır. Bizden evvelkilerden haber verirken kalanlardan meyveler devşirir. Uzun olmasına uzun, lakin özlüdür ve adil hükümdara yaraşır yazılmıştır.”¹³⁰

Binaenaleyh bu yönleriyle Siyasetname; Nizâmülmülk'ün, ömrünün son demlerine kadar edindiği devlet yönetimiyle alakadar tüm deneyimlerini aktardığı eşsiz bir şaheser niteliğindedir. Zira vezir, Allah'a hamd, Peygambere sal'at ve selam ile başlayan ve “Siyeru'l-mülûk” olarak da anılan eserini tanıtırken; tek bir sultan veya buyruk sahibinin bile bu kitabı görmezden gelemeyeceğini, iki cihanın püf noktalarının bu kitaptan elde edilebileceğini ve böylece Allah'ın rızasına ve iki cihan saadetine erişileceğini beyan etmektedir.¹³¹

¹²⁹ Nizâmü'l-Mülk, 2014, xii.

¹³⁰ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, xvii.

¹³¹ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 4.

2.2.4. Fasıllar

Birinci Fasl

Allah'ın; her dönemde millet içerisinde birini seçtiğini, ona sultanlara layık nitelikler bahsettiğini ve bahtını açarak onu saadete devlete erdirdiğini belirten Nizâmülmülk, bu yönüyle otoritenin kaynağını tanrısal seçilmişliğe bağlamaktadır. Eserde, kişinin hükümdar olabilmesi için sahip olması gereken ve ilahî nur anlamına gelen Farsça “Ferr-i izedi” teriminin kullanıldığı görülmektedir. Batı literatüründe “Karizma” denilen veya eski Türk geleneğinde “Kut almak” diye tabir edilen anlayışa benzeyen bu durumu Nizâmülmülk, devlet sisteminde merkezi bir konuma yerleştirmiş ve devlet liderlerinin hükümet etme yetkisini bizatihi Tanrı'dan aldığı belirtmiştir.¹³² Bu nedenle vezir, sultanın kudretinin yüceliğine ve ilahiliğine dikkat çekerek onun iktidarının ve saygınlığının tartışma konusu dahi yapılmaması gerektiğini savunmuş ve savını da Nisa suresinin 59. ayetinde geçen “Allah'a, Resul'üne ve sizden olan ulu'l emre itaat ediniz.” buyruğuna dayandırmıştır.¹³³

Vezire göre hükümdar; devlete itaat eden tebayı korumak ve kollamak maksadıyla, kendisine lüfedilen devlet ve ihsanlarla, halk arasından güvenilir hizmetkârlar ve yaverler istihdam ederek onlara makamlar ve rütbelere vermektedir. Bu bağlamda atanan bu kamu görevlilerinden kötü bir davranışta bulunan, zulüm veya yolsuzluk yapan olması durumunda, gaflet uykusundan uyanmalarını ve hatalarından dönmelerini sağlamak için bunlar önce nasihatlerle ve kınamalarla uyarılmalı, kusurda devam edilmesinde ise bu kişilerin vazifeleri sonlandırılmalı ve yerlerine layık insanlar tayin edilmelidir. Lâkin nankörlük yapan, isyankârlık gösteren ve devletine ihanet eden kamu görevlileri söz konusu ise Nizâmülmülk, bu kişilerin hak ettikleri ölçüde derhal cezaya çarptırılmaları hususuna dikkat çekmektedir. Ama vezir, böyle durumlarda dahi affetmenin erdemine vurgu yaparak, pişman olunması durumunda, sultanın bu kimseleri bağışlama kapısının her zaman açık olması gerektiğini de salık vermektedir.¹³⁴

Devlet ailesinin reisi olan sultanların temel misyonunu “amme nizamını muhafaza etme ve cihanı bayındır kıılma” olarak niteleyen Nizâmülmülk, onların bu konudaki diğer vazifelerini ve sorumluluklarını da güvenliği ve adaleti sağlama, tarıma elverişli alanlar

¹³² Nizâmü'l-Mülk, 2014, xviii.

¹³³ Yazır, E.H.Y. (2006). *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 86.

¹³⁴ Nizâmü'l-Mülk, 2014, 12.

oluşturma, yeraltı suları açma, köprüler, yollar, yeni şehirler, binalar inşa etme ve medreseler kurma gibi muhtelif alanlarda tasnif etmektedir. Zira O'na göre, bunların yapılması durumunda hükümdarlar kubbede hoş bir sada bırakmakta ve aldığı duaların sevabına nail olmaktadır.¹³⁵ Devlet liderlerinin şahsi melekelerine ve ideal donanımlarına ilişkin de değerlendirmelerde bulunan bilge vezir; Fars mitolojisinde “Afrasyab” olarak geçen ve Saka Hanı olduğu tahmin edilen ünlü Türk Hakanı Alp Er Tunga'nın soyundan geldiğini belirttiği Melikşah'ın özellikleri üzerinden söz konusu tahlili yapmaktadır. O'nun, evvelinde hiçbir hükümdara nasip olmadığını belirttiği yücelikle bezeli olduğunu vurgulayan Nizâmülmülk, Melikşah'ın liyakatını ve itikadını şu şekilde betimlemektedir:

“Güzel bir çehre, temiz ahlak, adalet, civanmertlik, yiğitlik, binicilik, ilim, envai çeşit pusadan kullanma mahareti, muhtelif sanatlara vakıf oluş, Allahü Teala'nın yarattıklarına şefkat ve merhamet, vaat ve adaklarına vefa, dinde istikamet, pir ü pak bir itikat, Hakk Teala'ya kulluğu sevmek, teheccüd ve nafile oruçlara riayet, din bilginlerine saygı göstermek, zahit ve dervişleri aziz ve muteber tutmak, ilim ehlini himaye etmek, hikmet sahiplerine muntazaman sadaka vermek, yoksullara iyilik eylemek, küçük dereceli memurlara ve hizmetkârlara müşfik olmak ve zalimlerin kökünü tebadan kazımak gibi hükümdarlığa yakışan hasletleri Hakk Teala ona ihsan etti.”¹³⁶

Bu bağlamda bahsi geçen niteliklerin Sultan'a saygınlık ve zalime gazab kudreti kazandırdığını söyleyen vezir, bu nedenle onun iktidarına muhalefet eden veya itaatsızlık yapan kimsenin çıkmadığını altını çizerek tezini kuvvetlendirmektedir. Bab'ı ilmin ehemmiyetine yapılan vurgu ile tamama erdiren Nizâmülmülk; cihangir bir hükümdarın ilminin, bir mum misali insanların yolunu aydınlatarak onları karanlığa gark olmaktan kurtaracağını söylemektedir.¹³⁷

İkinci Fasıl

Nizâmülmülk; saltanatını ve kudretini İlahî bir ihsanla elde eden padişahların, halka ihsanlarda bulunarak ve lütufkâr davranarak Allah'ın rızasını kazanmaları gerektiğini hatırlatarak tarihe mal olan şu önemli ikazı yapmaktadır: “Küfr ile belki amma zulm ile paydâr kalmaz memleket.”¹³⁸ Hadislerle örnekler sunarak ahiret gününe atıflar yapan bilgin; sultanların, hükmettiği tebaya karşı mesul olduğu, hesabı bizzat kendisinin

¹³⁵ Nizâmü'l-Mülk, 2014, 12.

¹³⁶ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 13.

¹³⁷ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 14.

¹³⁸ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 15.

vereceğini, bu sebeple halkla hemhal olarak onları zalimlerin zulmünden koruması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Üçüncü Fası

Halk ile sultanın aracısız bir şekilde görüşebilmesin ve meramını iletebilmesinin öneminin anlatıldığı ve Sasanilerden bir örneğin sunulduğu bu bölümde Nizâmülmülk; meselenin eksik bildirilmesinin yahut çarpıtılmasının önlenmesi amacıyla sultanın, haftada iki gün tebaasının maruzatını bizzat dinleyip, mazlumun hakkını teslim etmesi gerektiğini önermektedir. Böylece cezaya çarptırılmaktan korkan zalimlerin zulümden kaçınarak zorbalık yapamayacaklarını ve kamu görevlilerinin haksızlık ile yolsuzluktan uzak duracaklarını belirtmektedir.¹³⁹ Bu noktada vergi gelirlerinin toplanması hususuna geçen ulu vezir, tahsildarların halka nezaketle yaklaşmaları gerektiğini söylemekte ve vergisini ödeyemeyecek durumda olanlara, tamamıyla fakr ü zarurete düşmemeleri için toleranslı davranmalarını öğütlemektedir.¹⁴⁰ Tahsilat sürecinin her daim padişah tarafından da denetlenmesinin hazineye ve devletin dirliğine yapacağı katkıya dikkat çeken Nizâmülmülk, böylece kamu görevlilerinin kanunlara riayetinin sağlanacağını, gereğinden fazla tahsilatların mâlikine iade edileceğini ve yolsuzluk yapanların derhal azledileceğini belirtmektedir.¹⁴¹

Dördüncü Fası

Fasılda, bir devlette vezirin şahsi niteliklerinin devlet idaresine yansımaları konu edinmektedir. İyi huylu bir vezirin memleketi kalkındıracağı, orduyu düzen içinde bulunduracağı ve tebaayı huzurlu kılacağı öngörülmektedir. Vezirin şirret birisi olduğu tersi durumda ise vatanın tedavisi imkansız hastalıklara düşer olacağı ve yurttaki karışıklıkların zuhur edeceği söylenmektedir. Bu nedenle Nizâmülmülk, mutemetlerin ve vezirlerin, padişah tarafından sürekli ve gizli bir şekilde denetlenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Çünkü ona göre bir devletin esenliği ve sultanın huzur ve emniyeti onlara bağlıdır.¹⁴²

Sasani İmparatorluğu'nun 421 - 438 yılları arasındaki hükümdarı olan Behrâm-ı Gûr ile onun Rast Ruşen isimli veziri arasındaki olayın hikâye edildiği bu bölümde, devlete

¹³⁹ Nizâmü'l-Mülk, 2014, 17.

¹⁴⁰ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 27.

¹⁴¹ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 28.

¹⁴² Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 29.

sadakatin önemi anlatılmaktadır. Dişi bir kurtla münasebeti sebebiyle sürüsünün kırılmasına göz yuman köpeğin ihanetini, onu darağacına asarak cezalandıran Kürt bir çoban ile hükümdarın karşılaşması ve sultanın bu olay karşısında derinden etkilenmesi nakledilmektedir. Rast Ruşen'in halka karşı zalimce icraatlarından ve düşmanla işbirliği yaparak devleti içerden yıkmaya çalışmasından haberdar olan sultanın, gerekli tahkikatları yaptırarak bu durumu teyit etmesinin ardından, hain veziri ve işbirlikçilerini alçak bir köpek gibi darağacına çektiği ve onun tayin ettiği kamu görevlilerini azlederek yerlerine yenilerini atması aktarılmaktadır. Bu hikâyenin önemini ehemmiyetle vurgulayan Nizâmülmülk; "Nâma şâna aldanan ekmeğten olur; ekmeğine tüküren canından olur." atasözüyle anlatımı güçlendirmektedir. Yine Şehnâme'de anlatılan rivayete dayandırılarak konu ile ilgili bir kıssa daha sunulmuştur. Pers Kralı Dârâ'nın vezirinin, gizli bir şekilde Büyük İskender'le işbirliği yaparak ihanet etmesinin ve kralın gafletinin Dârâ'nın sonunu getirdiği hatırlatılmaktadır.¹⁴³

Beşinci Fasal

İkta sahiplerinin, reayadan hakları dışında zorla bir şey almamaları hususu; Sasanilere altın çağını yaşatan, en meşhur ve adaleti ile dillere destan Sultan Nûşirevân-ı Âdil kıssası üzerinden anlatılmaktadır. Dönemin açgözlü ve tamahkâr bir sipahisinin, yaşlı bir kadının arazisine cebren nâhak yere el koyması üzerine; kadının sultana zorlukla ulaşım meramını bildirmesiyle başlayan ve sipahinin şiddetli bir şekilde cezalandırılmasıyla son bulan olayın özünü Nizâmülmülk, Nûşirevân'dan alıntılıdığı "Zulüm devlete, nankörlük nimete zeval verir."¹⁴⁴sözyle sunmaktadır. Bu olaydan ders çıkaran sultanın; sarayın kapısına, küçük çocukların bile erişebileceği, ucu zile bağlı bir zincir astırdığı ve zulme uğrayanların bu zinciri çekmesi suretiyle maruzatını bildirebileceğini duyurduğu anlatılmaktadır. Döneminde adaletin ve huzurun hüküm sürdüğü Nûşirevân'ın astırdığı bu zincire yedi yıl boyunca dokunulmadığı da hatırlatılmaktadır.¹⁴⁵

Günümüzde birçok kurumda görülen ve etkin personel sisteminin esaslarından biri haline gelen "rotasyon" uygulamasını anımsatan esaslara da değinen Nizâmülmülk, kamu görevlilerinin ve ikta sahiplerinin; ulaşılamaz yapılar ardında yerlerine çakılıp

¹⁴³ Nizâmü'l-Mülk, 2014, 29-38.

¹⁴⁴ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 43.

¹⁴⁵ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 49.

kalmamaları, halka rahatsızlık vermeden iyi muamalede bulunmaları ve huzuru sağlamaları maksadıyla, iki yılda bir değiştirilmesini önermektedir.¹⁴⁶

Altıncı Fası

Adaletin tesisinin öneminin anlatıldığı bölümde; kadıların, halkın mal ve can güvenliğinden mesul olduklarından hareketle, harama meyletmemeleri maksadıyla ihtiyaçları doğrultusunda maaşa bağlanmaları ve muteber tutulmaları gerektiği belirtilmiştir. Verdiği kararlarda; hâkimlerin cehaletlerinden kaynaklanan veya kastî olarak yapılan bir hatanın varlığı durumunda, konunun hassasiyeti ve ehemmiyeti gereğince, hâkimin derhal azledilerek cezalandırılması istenmektedir. Ayrıca yargulamalarda hazır bulunmayanların cebren kadının huzuruna getirilmesi gerektiğini vurgulayan Nizâmülmülk; hakkın tesis edilmesi ve hiç kimsenin mahkmeden ayak çekmemesi maksadıyla, ashab devrinde bu uygulamanın “Adelet dünyanın izzeti ve süsüdür” buyuran Hz.Peygamber tarafından bizzat uyguladığını hatırlatmaktadır.¹⁴⁷ Adaletin herkes için olduğundan bahisle vezir, Acem şahlarının bir geleneğini örnek göstermektedir. Bu töreye göre, yıl içinde nevruz günü ve mihrican bayramında, sultandan davacı olanların davaları görülmekte ve hakları teslim edilmektedir.¹⁴⁸ Adalet terazisinin şaşmaması için, hiçbir ayırım gözetilmeksizin herkese adil davranılmasının önemi aktarılmakta, böylece ceza sisteminin ve devlet nizamının sağlam temellere dayanacağı vurgulanmaktadır.

Yedinci Fası

Muhtelif vazifelerle görevli kamu görevlilerinin seçiminde gösterilmesi gereken ihtimama dikkat çeken vezir, hükümdarların bu süreçte; içinde kin, haset ve hasmâne duygular taşımayan ve yüreğinde Allah korkusu olan kişileri tercih etmelerini tavsiye etmektedir. Sorumluluk yüklenmekten kaçınarak vazife emanetini kabule yanaşmayan ve gönülsüz davranan kişilere ise; devletin ve milletin selametinin sağlanması amacıyla, zor kullanılarak dahi olsa görevin tevdi edilmesi gerektiği dile getirilmektedir.¹⁴⁹

Sekizinci Fası

Devlet idaresinde din ve ilim mevzularının bahse konu edildiği bu bölümde; dinde tahrif ve fesadın meydana gelmesi durumunda sapkınlıkların türüyeceği, memlekette

¹⁴⁶ Nizâmü'l-Mülk, 2014, 51.

¹⁴⁷ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 53.

¹⁴⁸ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 54.

¹⁴⁹ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 61.

nizamın bozulacağı ve devlet itibarının zedeleneceği ihtarı yapılmaktadır.¹⁵⁰ Ayrıca devlet erkânının ilme gereken imtimamı göstermesinin ve ilim ehli kimseleri himaye etmesinin önemine yapılan vurgu ile birlikte, Lokman Hekim'in ünlü "İlim hazineye bedeldir; zira hazineyi sen muhafaza edersin, ilim ise seni muhafaza eder."¹⁵¹ sözü paylaşılmaktadır.

Dokuzuncu Fası

Günümüzdeki bakanlık teşkilatlarının ve bakanın temel vazifelerine benzer yükümlülüklerden mesul olan nâzırlık görevinin, her yönüyle itimad edilebilir kimselere verilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Nâzırın; vilayet ve nahiyelere kendisine güvenilir, namuslu ve dürüst naibler atayarak onlar vasıtasıyla memlekette olan biten herşey hakkında malumat sahibi olmasının elzem olduğu ve bildiklerini ilgili diğer devlet idarecilerine serdetmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca bu vazifelilerin rüşvet ve yolsuzluk gibi alçaklıklara riayet etmemeleri için icra ettikleri görevlere ilişkin ihtiyaçların ve maaşlarının hazineden karşılanması önerilmektedir.¹⁵²

Onuncu Fası

Fasılta, istihbarat teşkilatının ve haber alma ağının önemine ve hayatiliğine dikkat çekilmektedir. Öncelikle bu alanda devlete hizmet eden ve itinayla seçilmesi gerektiği hatırlatılan kamu görevlilerinin niteliklerine değinilerek, onların; şahsi menfaatler peşinde koşmaya tenezzül etmeyecek, hiçbir zan altında bulunmayacak, dini bütün ve doğrudan devlet reisine bağlı ve sorumlu kılınacak kişiler olmasını salık vermektedir. Üzerinde itinayla durulan mevzubahis konuda, memleketin felaketinin veya selâmetinin bu kamu görevlilerine bağlı olduğunun altı çizilmektedir. Memleket sathında bu kamu görevlilerinden kurulacak büyük bir teşkilat sayesinde; hükümdar yurdundan bîhaber kalmayacak, gelen havadisler değerlendirilerek ilgili devlet ricaline gereği emrolunacak, kanunsuz işlere mâni olunacak, asayişin berkemal olması sağlanacak, nifak ve isyan hareketleri önlenecek ve böylece devletin gafleti ortadan kaldırılarak vatan payidar kılınacaktır. En nihayetinde Nizâmülmülk; Gazneli Sultan Mahmud'un ülkesindeki her yere "sahib-haber" veya "muhi" denilen haberci görevliler ve casuslar gönderdiğini ve Sultanın bu sayede en küçük şeylerden dahi haberdar olduğunu anımsatarak, Âl-i

¹⁵⁰ Nizâmü'l-Mülk, 2014, 78.

¹⁵¹ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 79.

¹⁵² Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 83.

Selçuk'un bu meseleyi ihmal etmesi durumunda yok olup gideceği ihtarında bulunmaktadır.¹⁵³

On Birinci Fası

Devlet kurumunun yönetsel araçları olan kanunnâmelerin ve fermanların etkinliğinin tartışıldığı bu bölümde; bahsi geçen düzenlemelerin, emredilenin tamamıyla icra edilmesine değin sorumlusunun peşini bırakmayacak bir azameti haiz olması gerektiği savunulmaktadır. Bu süreçte yükümlünün, yazılı düzenlemeyi savsaklaması yahut icrasında kusurda bulunması durumlarında ise cezaî bir yaptırıma maruz bırakılması tavsiye edilmektedir. Bu bağlamda, devletin yüceliğine ve hükmünün gücüne vurgu yapan vezir; hükümdarları diğer hükümdarlardan ayıran en temel farkın, onun hükmünün geçmesi olduğunu söylemektedir.¹⁵⁴

On İkinci Fası

Hükümdarın köle asıllı muhafızları olan ve “Gulam” diye adlandırılan askerlerin, yetkileri dâhilindeki görevlerini icra esnasında halka zulmetmeleri örneğinin verildiği bu fasılda; kamu görevlilerinin, buldukları imkân, erk ve mevkilerini kullanarak vazifelerini istismar etmemeleri gerektiği tembih edilmektedir. Bu hususu sağlamak amacıyla da kamu görevlilerinin yetki ve sorumluluklarını düzenleyen kanun ve fermanların çıkarılmasının elzem olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁵

On Üçüncü Fası

Onuncu fasılda da değinilen bahse benzer şekilde, memlekette hiçbir şeyin gizli saklı kalmaması ve meselelere derhal müdahale imkânı doğması için; sûfî, seyyah, dilenci ve tacir gibi muhtelif kılıklarda casusların halk arasına salınması ve bunlar vasıtasıyla, sultanın her ahvalden haberdar kılınması gerekliliği üzerine mütalaa sunulmaktadır.¹⁵⁶ Mevcut durumu da dile getiren Nizâmülmülk; Sultan Melikşah'ın, ülkenin her yanına casuslar ve ulaklar gönderilerek her şeyden haberdar edildiğini beyan etmektedir.¹⁵⁷

¹⁵³ Nizâmü'l-Mülk, 2014, 85-93.

¹⁵⁴ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 95.

¹⁵⁵ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 99.

¹⁵⁶ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 101.

¹⁵⁷ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 115.

On Dördüncü Fasl

Ülke içinde haber ve bilgi akışının ana aktörleri olan postacı ve habercilerin vazifelerinin öneminin hatırlatıldığı bu babda; devlet idarecilerinin, gece veya gündüz farketmeksizin günümüz değerleriyle yaklaşık 250 km. mesafeden gün içinde haber alabilme olanağına sahip olması gerektiği idealize edilmektedir. Günümüz posta teşkilatlarının atalarından sayılabilecek bu uygulama kapsamında, postacılara da işlerinden geri kalmamaları ve şevkle devlete hizmet etme iştiyaklarını diri tutmaları için sorunlarının derhal giderilmesinin ehemmiyeti zikredilmektedir.¹⁵⁸

On Beşinci Fasl

Bu bölümde, kamu görevlilerinin vazifelendirilmesinde birçok farklı uygulamanın ve çokbaşlılığın olması meselelerinin itinayla analiz edilmesi ve uygulamadan doğan sıkıntıların giderilmesi hususları değerlendirilmiştir. Sorunun çözümünü de sunan bilge vezir; önemli hususlardaki görevlendirme yetkisinin sadece bir kişiye verilmesini, bu kişinin de aracı veya vekil kullanmaksızın görevi bizzat kendisinin vermesinin gerektiğini söylemektedir. Ancak sürece bir şerh de düşen vezir, bu görevlendirmenin hükümdar huzurunda onanmadıkça hükümsüz olacağına ve icra edilmemesi gerektiğine de dikkat çekmektedir.¹⁵⁹

On Altıncı Fasl

Devletin idare merkezi sarayın kurumsal hizmetlerinin yönetiminin; muteber ve mesuliyet duygusu yüksek bir vekile teslim edilmesinin yerinde olacağı belirtilmiştir. Bölümde, esasen merkezi teşkilatların güncel uygulamalardaki idari işler daire başkanlıklarının yapılanmalarını anımsatan bir çerçeve çizilmektedir.¹⁶⁰

On Yedinci Fasl

Fasılada; sultanların kişisel hizmetlerinde bulunan, idari görevi olmayan lâkin hükümdara şahsi hizmetlerinden kaynaklanan yönetsel süreçlere dolaylı katkı sunan ve “nedim” adı verilen görevlilerden bahsedilmektedir. Ayrıca anılan kamu görevlilerinin; bilgili, erdemli, hafızası güçlü, ketum ve tecrübeli olması gerektiği üzerinde

¹⁵⁸ Nizamü'l-Mülk, 2014, 117.

¹⁵⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 119.

¹⁶⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 121.

durulmaktadır.¹⁶¹ Bu yönüyle, çağımızda benzer görev tanımlarıyla; devlet idarecilerine hizmet veren ve danışman, özel kalem, asistan, müşavir gibi muhtelif sıfatlarla anılan kamu görevlilerinin ideal niteliklerine de ışık tutulmaktadır.

On Sekizinci Fası

Devlet idaresinde çok ehemmiyetli bir husus olan istişare kültürünün tahlil edildiği bu bölümde; istişare etmenin güçlü muhakeme yeteneğinden kaynaklandığı belirtilmekte, istişareden kaçınmanın ise başına buyrukluk ve muhakemeden yoksunluk alameti olduğu vurgulanmaktadır. Her kişinin bilgisinin, görgüsünün, basiretinin, tecrübesinin, ilminin ve zekasının farklı olduğu göz önünde bulundurularak; siyasette ve devlet işlerinde kararların istişare yoluyla alınmasının önemi anlatılmakta, konu ile ilgili ayet ve sünnet örnekleri sunulmaktadır. Bu minvalde; istişare eden iyi bir idarecinin, karar alma süreçlerinde, sunulan görüşleri mukayese ederek en yararlı ve doğru olanını benimsemesi gerektiği önerilmektedir.¹⁶²

On Dokuzuncu Fası

Devletin her daim emniyet içinde bulunması gerekliliğinden hareketle, idare merkezini korumak, acil ihtiyaç halinde kullanmak ve ani saldırıları imha etmek maksadıyla; iyi organize edilmiş, güçlü ve etkin silahlarla donatılmış yeterli sayıda mahir askerin, her zaman müteyakkız bir durumda tutulmasının elzem olduğu belirtilmektedir.¹⁶³

Yirminci Fası

Bölümde, beynelmilel münasebetlerde diplomasinin inceliklerinden bir örnek sunulmuştur. Ecnebi elçilerin huzura kabulleri esnasında, devletin azametini ve hükümdarın kudretini göstermek amacıyla; tefrişata, debdebeye ve sultan muhafızlarının teçhizatlarına özel önem verilmesi tavsiye edilmektedir.

Yirmi Birinci Fası

Bir önceki mevzunun devamı niteliğinde olan bu fasılda, elçilere karşı tutum hususunun önemi anlatılmaktadır. Öncelikle mevcut durumda bu konuda sıkıntılar yaşandığı rapor edilmekte ve ardından ideal uygulamalardan bahsedilmektedir. Sınırdan

¹⁶¹ Nizamü'l-Mülk, 2014, 123-125.

¹⁶² Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 127-128.

¹⁶³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 129.

girişinden itibaren elçilere, ilgili kamu görevlilerinin refakat etmesi ve geçilen her bölgede işlerinin kolaylaştırılması önerilmektedir. Elçinin, onu gönderen devlet reisinin temsilcisi olduğu hatırlatılarak, ona karşı iyi veya kötü muamelenin diğer devlete yapılmış sayılacağı ikazında bulunmaktadır. Elçiye asla zeval verilmemesi ihtarını takiben; âdet olduğu üzere, harp esnasında dahi elçilere karşı menfi hareketlere tevessül edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Yabancı memleketlere gönderilecek elçilerin nitelikleriyle ilgili olarak; hafızası kuvvetli, meziyetli, tecrübeli, sözünü esirgemeyen, her ilimden bilgi sahibi, gözü kara ve ferasetli kişilerin tercih edilmesi salık verilmektedir.¹⁶⁴

Yirmi İkinci Fası

Devletin harbe girmesi durumunda; ordunun güzergahı boyunca konaklayacağı yerlerde ve harp sahasında askerin iaşesinin hazineden temin edilmesinin önemi aktarılmaktadır. Ordunun geçeceği yerlerde halkın zarar görmemesi ve düzeninin bozulmaması gerektiğine dikkat çekilmektedir.¹⁶⁵

Yirmi Üçüncü Fası

Askerin malî haklarına ilişkin hususların tahlil edildiği bu bölümde; tatmin edici düzeyde ve aksatmaksızın askerin maaş ödemesinin yapılması, böylece askerin devlete bağlılığının ve hizmet aşkının artırılmasının sağlanması gerektiği belirtilmektedir.¹⁶⁶

Yirmi Dördüncü Fası

Orduyu oluşturan etnik unsurların tek bir soya dayanmasının tehlikeli olduğu vurgulanırken; günümüzün çok uluslu ordularını hatırlatır şekilde, orduda her kavimden askerlerin var olması gerektiği, bu durumun da hizmette rekabeti ve kaliteyi sağlayacağı savunulmaktadır.¹⁶⁷

Yirmi Beşinci Fası

Ülke topraklarına yeni katılmış olan coğrafyalarda, farklı milliyetlere mensup bulunan ve bölgesel yöneticiler olan emirlerin isyanlarını önlemek ve birliği sağlamak için;

¹⁶⁴ Nizamü'l-Mülk, 2014, 133-137.

¹⁶⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 139.

¹⁶⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 141.

¹⁶⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 143.

emirin, kardeş veya çocuklarından birini devlet merkezine rehin olarak gönderme esasına dayanan uygulamanın analizi yapılmaktadır. Bu sistem; merkezî idarenin, henüz yeni itaat altına alınmış bölgelerdeki hâkimiyetini teminat altına almasının bir aracı olarak kullanılmaktadır.¹⁶⁸

Yirmi Altıncı Fası

Selçuklular döneminde, sayıca fazla olan ve genellikle göçebe yaşayan Türkmenlerin durumu aktarılmaktadır. Nizâmülmülk; bunların devletin kuruluş sürecinde sayısız hizmette bulduklarını ve bu nedenle devlet üzerinde önemli düzeyde hakları olduğunu hatırlatmaktadır. Bu bağlamda vezir, Türkmenlerden bir miktar neferin devlet hizmetine alınmasını ve her daim bu etnik yapıya vefa duygusuyla muamelede bulunulmasını arzu etmektedir.¹⁶⁹

Yirmi Yedinci Fası

Askerlerin etkin kullanılmaları, talimleri, sevk ve idaresi gibi hususlarda mütalaada bulunmaktadır.

Yirmi Sekizinci Fası

Saray hizmetlerinde çalışan ve “gulam” adı verilen görevlilerin; liyakati, cesareti ve mahareti doğrultusunda, hiyerarşik yapılanma kaideleri de dikkate alınarak, tedricen terfi ettirilmesi ve günümüz tabiri ile kariyer ilkesine uygun bir personel istihdam modeli benimsenmesi tavsiye edilmektedir.¹⁷⁰

Yirmi Dokuzuncu Fası

Devlet idarecilerinin huzuruna çıkmada üslup ve kuralların konu edildiği bu bölümde; kabullerde sıralama, nezaket kuralları ve protokol kaideleri gibi önemli mevzulara ilişkin önerilerde bulunulmuştur. Sunulan tavsiyeler istikametinde, bu uygulamaların sürdürülmesi durumunda köklü teamüllerin oluşacağı ve yaşanan sıkıntıların bertaraf edileceği belirtilmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁸ Nizâmü'l-Mülk, 2014, 145.

¹⁶⁹ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 147.

¹⁷⁰ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 151-167.

¹⁷¹ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 169-170.

Otuzuncu Fası

Sultan'ın sarayda tertip ettiği eğlence ve toplantılarda usül ve kaidelerden bahsedilmekte ve davetlere misafirlerin beraberinde bir şey getirmemesi gerektiği ikaz edilmektedir. Zira vezire göre padişah, millet ailesinin reisi olduğundan izzet ve ikram da ona yakışmaktadır.¹⁷²

Otuz Birinci Fası

İki fasıl öncesinde bahsi geçen protokol kurallarına ilave olarak, alt düzey kamu görevlilerinin ve askerlerin tabi olması gereken kurallar zikredilmektedir.¹⁷³

Otuz İkinci Fası

Askerlerin ve kamu görevlilerinin ihtiyaç duyduğu gereksinimleri idarecilere iletirken; çok başlılığa ve düzensizliğe mahal vermemek maksadıyla, intizam ve hiyerarşi içerisinde üstleri aracılığı ile bu taleplerini ulaştırmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır.¹⁷⁴

Otuz Üçüncü Fası

Sulhta askerlerin; talime devam etmeleri, silah ve teçizat hazırlıkları yapmaları ve böylece her daim sefere hazırlıklı olmaları gerektiği belirtilmektedir.¹⁷⁵

Otuz Dördüncü Fası

Büyük bir emek ve meşakkatle yetiştirilen kamu görevlilerinin insanî hallerinden kaynaklanan bir kusurları olduğu veya yanlışla düştükleri zaman; devletin şefkatli ve affedici yüzünü göstermesinin, devletin ve hükümdarın yüceliğinin bir emaresi olduğu söylenmektedir.¹⁷⁶

Otuz Beşinci Fası

Saray muhafızlarının, görevlerini kusursuz yapmaları, rüşvet ve benzeri ahlaka mugayir işlere tenezzül etmemeleri için sürekli denetlenmeleri hususu konu edinmektedir.¹⁷⁷

¹⁷² Nizamü'l-Mülk, 2014, 171.

¹⁷³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 173.

¹⁷⁴ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 175.

¹⁷⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 177.

¹⁷⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 179-181.

¹⁷⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 183.

Otuz Altıncı Fası

Devletin; halkına izzet ve ikramda bulunmasının, muhtaçların karnını doymasının önemine değinilmiş ve bu geleneğin sürdürülmesi durumunda, Firavun kıssasındaki dersten hareketle, devletin ömrünün uzayacağı anımsatılmaktadır.¹⁷⁸

Otuz Yedinci Fası

Devlet hizmetlilerinden, vazifelerinde makbul başarı gösterenlerin ödüllendirilmesi ve işlerinde ihmal veya kusuru bulunanların da suçun nispetinde cezalandırılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Modern anlamda kamu görevlisi istihdam sistemlerinde de kullanılan bu sistemin, devletin selameti bakımından ehemmiyetli olduğu vurgulanmaktadır.¹⁷⁹

Otuz Sekizinci Fası

Devlet idaresine ilişkin bir sorunun veya halkın mağduriyetinin söz konusu olduğuna dair bir havadisın idarecilere ulaşması durumunda; yöneticilerin bu bilgiyi teyit, teftiş ve olayın gerekçesini tespit etmeleri amacıyla bir görevlinin vazifelendirilmesi hususu analiz edilmektedir.¹⁸⁰

Otuz Dokuzuncu Fası

Devlet işleriyle ilgili kararlarda aceleci olmamak üzerine tavsiyelerde bulunmaktadır. Zira olayın doğru aktarıldığından emin olmak, art niyetlilerin tuzaklarına düşmemek ve iftiralara fırsat vermemek için, vakaya sükûnetle yaklaşılması ve temkinli olunması önerilmektedir. Aksi durumda aceleyle verilen kararın akıbetinin hüsrân, pişmanlık ve itibarsızlaşma olacağıın tespiti yapılmaktadır.¹⁸¹

Kırkinci Fası

Sarayın güvenliğini sağlayan ve “hares” denilen dönemin muhafız alayı ile ilgili analizler yapılmaktadır. Hares emirinin mesul olduğu ikinci görevinin, suçluların infazı olduğu hatırlatılmakta ve bu sistemin eski itibarını yitirdiğinden konu hakkında yeni

¹⁷⁸ Nizamü'l-Mülk, 2014, 185-188.

¹⁷⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 189-191.

¹⁸⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 193.

¹⁸¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 195-197.

düzenlemeler yapılması gerektiği önerilmektedir.¹⁸²

Kırk Birinci Fası

Devlet idarecileri ile ilim erbablarına verilecek nam ve unvanlarda; liyakati, hakkaniyeti ve tecrübeyi esas alan hassas bir derecelendirme sisteminin baz alınmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca iyiliği, başarıyı ve vatan sevgisini teşvik etmek için; âlimlere, işlerinde üstad olanlara, gazilere, Kur'anî ilimlerle uğraşanlara ve serhat boylarında yaşayanlara devlet hazinesinden pay verilmesinin ehemmiyeti vurgulanmaktadır. Son babda ise hükümdarın adil, affedici ve feraset sahibi; vezirin de maharetli, müteyakkız, yol yordam bilen, herşeyden haberdar olan, ileri görüşlü ve devlete intizam veren muhkem bir idareci olması gerektiği belirtilmektedir.¹⁸³

Kırk İkinci Fası

Bürokraside çağımızda dahi rastlanan benzer durumların kritiğinin yapıldığı bu bölümde; devlet işlerinde iki görevin aynı kişiye veya bir görevin iki kişiye verilmesinin sakıncaları aktarılmaktadır. Zira her iki durumda da istikrar ve uyumun olamayacağı, işlerin kusurlu neticeleneceği, ihmal ve kusurlardan doğacak sakatlıklar sebebiyle kişilerin töhmet altında kalacakları uyarıları yapılmaktadır. Bahsi geçen bir diğer husus ise devlet hizmetinde çalışanların inanç aidiyetlerine ilişkindir. Nizâmülmülk'e göre bu kişiler; Yahudi, Karmatî, Hristiyan, Mecusî, Râfizî ve Harici gibi gayrimüslim veya Bâtınî ve Şifî gibi sapkın mezhep ve tarikatlara mensup olmamalıdır. Vezir, kamu görevlilerinin; itikadı temiz, Hanefî veya Şâfî mezhebinden, Müslüman kimseler olması gerektiğini savunmakta, bu görüşünü ise nakledilen hadis ve ayetlere dayandırmaktadır. Son olarak bölüm; herkese kifayet, liyakat ve faziletine göre vazife tevdi edilmesi ve adalet dengesinin kurulması tavsiyeleri ile tamamlanmaktadır.¹⁸⁴

Kırk Üçüncü Fası

Devlet idaresinde kadınların rolünün tartışıldığı bu bölümde; tarihsel olaylardan ve dinin meseleye yaklaşımından referanslar sunularak, kadınların idarede etkin olması veya devlet reisine egemen olması durumlarında vahim neticelerin ortaya çıkmasının kaçınılmaz

¹⁸² Nizâmü'l-Mülk, 2014, 199.

¹⁸³ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 205-227.

¹⁸⁴ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 229-254.

olacağı savunulmaktadır.¹⁸⁵

Kırk Dördüncü Fası

Dönemin dinî tahrif ve sapkın hareketlerinden en büyüğü ve en tehlikelisi olan Haricilerle ilgili bilgilendirmelerin başladığı babda; devletin ve dinin yıkılmasını gaye edinen bu grubun, sözde Müslüman lâkin özde kâfir oldukları vurgulanmakta ve sapık, habis, uğursuz ve katil oldukları belirtilmektedir. Devletin muhtelif makamlarındaki Şif görevlilerin, onların zararsız oldukları yönünde Sultan'ı ikna etmeye çalıştıklarından ve kendisinin uyarılarına kulak asılmayarak art niyetli ilan edilmesinden yakınan Nizâmülmülk; kaderini dillendirircesine, belki ancak kendisinin ölümden sonra Melikşah'ın gerçekleri görebileceğini ve bu ihanet hareketinin desise ve bozgunculuğunun farkına varabileceğini söylemektedir.¹⁸⁶

Kırk Beşinci Fası

Sasani Devleti Sultanı Kubâd devrinde, Zerdüştlük inancına sözde yeni bir anlayış getirerek ve çeşitli hilelerle ateşi konuşturduğunu iddia ederek taraftar toplayan, sapkın bir mezhep kurarak peygamberlik ilan eden Mezdek'in icraatları ve akibeti anlatılmaktadır. Devlet idaresi alanında yeterli etkinliği ve desteği sağladıktan sonra; özel mülkiyetin olmadığını ve herkesin malının birbirine mubah kılındığını ilan eden Mezdek, sapkınlığını daha da ileri boyutlara taşıyarak kadınların da ortak mal mahiyetinde helal olduğunu iddia etmiştir. Kubâd'ın, bu alçağı himaye etmesinin ve onun yoluna girmesinin devlete, dine ve halka verdiği telafisi imkânsız zararların aktarıldığı bölümde; Kubâd'ın oğlu Nûşirevân'ın sürece müdahil olması, bağlılarını katlederek milleti ve devleti bu sapkın güruhtan kurtarması ve babasının yerine tahta geçerek adaletiyle dillere destan bir yönetim kurması anlatılmaktadır.¹⁸⁷

Kırk Altıncı Fası

Mezdek'in ölümünün ardından, karısının yeniden taraftar toplaması, Sindbâd denilen yeni bir sapık isyankârın ortaya çıkışı ve bunların imha edilişleri zikredilmektedir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Nizâmü'l-Mülk, 2014, 255-265.

¹⁸⁶ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 267-269.

¹⁸⁷ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 271-292.

¹⁸⁸ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 293-295.

Kırk Yedinci Fasl

Tarihsel perspektifte İslam'da tahrif hareketleri ve bu tür oluşumların tehlikeleri hakkında Sultan'a bilgiler sunmak amacıyla kaleme alınan işbu fasılda, bir bütün olarak Bâtınî denilen lâkin tarih ve bölgelerine göre; Karmatî, Mübârekî, Halefî, Mehdi Hareketi, Alevî, Dâî, Şîî, Hurreme-din, Bâbek, İsmailî ve Burkaî gibi farklı isimlerle anılan hak yoldan sapmış mezheplerin milletlere, devletlere ve dinlere verdiği zararlar dile getirilmiştir. Bu alçak sapkınların her dönemde var olageldikleri, hâlihazırda da benzer tehditlerin devam ettiği uyarısında bulunan Nizâmülmülk, bunların; sözlerine itimat edilmemesi gerektiği, ele geçirdikleri devletleri çökerttikleri, ehl-i sünnet vel-cemaat itikadına zıt oldukları, her fırsatta Müslümanlara zulmettikleri ve en nihayetinde mülk ve İslam düşmanı oldukları hususlarında Sultan'ı uyarmakta ve devletin bekası için gerekli önlemlerin alınmasını salık vermektedir.¹⁸⁹

Kırk Sekizinci Fasl

Önceki bölümlerde bahsi geçen bazı bâtıl mezheplerin kendi aralarındaki üstünlük mücadeleleri ve dönemin devletleriyle olan savaşları konu edilmiştir. Bu çekişmelerde onbinlerce müslümanın canından, yurdundan ve malından olduğu kahırlanarak anlatılmaktadır. Vezir; ettiği bunca nasihat ve önlem tekliflerine rağmen bu tür girişimlerin önünün alınmasında sergilenen gevşeklik nedeniyle sitem etmekte, uyarılarının muhtemelen memleketin alt-üst olmasından ve iş işten geçtikten sonra Sultan'ın hatırına geleceğini serzenişle dile getirmektedir.¹⁹⁰

Kırk Dokuzuncu Fasl

Genel bir teamül olarak devlet reislerinin “hazine-i asl ve hazine-i harç” olmak üzere iki hazineye sahip olageldiği ve zorunlu olmadıkça hazine-i asl'dan harcama yapılmadığı bilgisi verilmektedir. Devletin istikrarı ve nizamının korunması ve halkın refah içinde selametle yaşaması için; hazinenin etkin kullanılmasının ve iyi denetlenmesinin önemi vurgulanmaktadır.¹⁹¹

¹⁸⁹ Nizamü'l-Mülk, 2014, 297-324.

¹⁹⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 327-334.

¹⁹¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 335-337.

Ellinci Fasl

Şikayeti veya talebi olan halkın, haklarını talep etmek maksadıyla intizamsız ve kalabalıklar halinde saraya akın ettiklerinde oluşan durum betimlenmektedir. Bu ortama ve kargaşaya şahit olan yabancı elçilerin, devlet hakkında menfi kanaatler edineceği tespiti yapılmakta ve bu sorunun ortadan kaldırılması için kişilerin düzen içerisinde, arzuhallerini görevliler vasıtasıyla ulaştırması sistemi önerilmektedir.¹⁹²

Elli Birinci Fasl

Eserin son faslı olan bu kısımda, vergi gelirlerinin ve devlet giderlerinin mutlaka kayıt altına alınarak bütçe hesaplamalarının ve denetimlerinin yapılması gerektiği dile getirilmektedir. Ayrıca devlet işlerinde her daim mutedil olmanın hayırlı olduğu hatırlatılarak devletin; düşmanla, sonunda barış olma ihtimalini hesap ederek savaşması ve aksi durumda da muhtemel savaşı göz ardı etmeden barış yapması tavsiye edilmektedir.¹⁹³

Nizâmülmülk; kitabın yazılış serüvenini sunduğu son babda, “Adil padişahların siyasetini konusu kılan kitap cehennemi ikaz, cenneti işaret eder.” kelâmıyla çağlara seslenen eşsiz eserini nihayete erdirmektedir.

2.3. KENZÜ'L-KÜBERÂ VE MEHEKKÜ'L-ULEMÂ

Çalışma konusu siyasetnamelerin üçüncüsü olan Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ'ya ilişkin olarak; devrin tarihsel hülasasını, yazar ve kitap tanıtımlarıyla eser özetini ihtiva eden dört alt başlık kapsamında malumatlar sunulmakta ve incelemeler yapılmaktadır.

2.3.1. Tarihi Arka Plan

Şeyhoğlu Mustafa'nın Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ adlı eseri; Osmanlı Devleti'nin, kuruluşunu müteakiben Anadolu'da ve Rumeli'de fetih hareketleriyle sınırlarını hızla genişletmeyi sürdürdüğü ve kudretini artırarak önemli bir güç merkezi olmaya namzet olduğu bir dönemde kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, Selçuklular'dan

¹⁹² Nizamü'l-Mülk, 2014, 339-342.

¹⁹³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., 2014, 343-344.

İtibaren bu döneme gelinceye değin yaşanan tarihi gelişmelere özet olarak değinmek, tarihsel bütünlüğün sağlanması açısından önem arz etmektedir. Süleyman Şah'ın 1077'de İznik'te temelini attığı Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu'nun Türkleşmesinde hayati bir rol almış ve bu topraklarda Türk birliğini sağlamayı büyük ölçüde başarmıştır. Lâkin Moğollar'ın işgalleri, devlet idaresinde yaşanan zaafiyetler ve XIII. asrın sonlarında Türkmen beyliklerin ardı ardına istiklal ilan etmeleri gibi nedenlerle Anadolu Selçuklu Devleti 1308'de resmen sona ermiştir.¹⁹⁴ Bağımsızlık ilan eden beylikler arasında bulunan ve 1299'da Osman Gazi liderliğinde müstakil olan Osmanlı Devleti'nin kuruluşu da bu meyanda gerçekleşmiştir. Doğu Roma sınırında Söğüt ve Domaniç civarında mütemekkin olan Osmanlı Devleti, komşu beyliklerden ve Bizans'tan topraklar elde ederek sınırlarını genişletmiş ve Orhan Gazi döneminde Bursa merkezli devlet teşkilatını tam anlamıyla kurumsallaştırmıştır. Sultan I.Murat'la Rumeli'de de fetihlere başlayan Osmanlı, Kosova'ya kadar ulaşmış ve Balkanlar'daki Türk hâkimiyetini perçinlemiştir. Bu dönemde, 1378'de komşu beylik Germiyanogulları lideri Süleyman Bey'in kızının şehzade Beyazid'e alınmasıyla hem çeyiz olarak verilen yerler sayesinde yeni topraklar kazanılmış hem de bu beylik ile kurulan ilişkiler vesilesiyle Şeyhoğlu Mustafa gibi değerli devlet ve ilim adamlarının Osmanlı ile irtibatları sağlanmıştır. Yıldırım Bayezid devrine gelindiğinde ise; beyliklerin büyük bölümü devlete dâhil edilerek Anadolu'da Türk birliği sağlanmış, İstanbul dört defa kuşatılmış, Rumeli'de Niğbolu'ya kadar ilerlenmiş ve böylece Tuna Nehri'nden Akdeniz'e, Adriyatik kıyılarından Erzincan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya hükmeden bir devlet meydana getirilmiştir. Fakat 1402'de Çubuk Ovası'nda Timur'la yapılan ve tarihin en kanlı harplerinden birisi olan Ankara Savaşı'nda yaşanan mağlubiyet ve Sultan Bayezid'in esareti ile birlikte; Anadolu'da sağlanan birlik tekrar tarumar olmuş ve beylerin büyük kısmı eski topraklarını yeniden ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin girdiği bu kriz, Yıldırım'ın oğulları arasında cereyan eden taht kavgalarıyla daha da derinleşerek on bir yıl süren ve "Fetret Devri (1402-1413)" olarak anılan bir buhran dönemini beraberinde getirmiştir. Devletin bu çetin devirden çıkması, kardeş kavgalarından muzaffer ayrılan ve Osmanlı'yı adeta yeniden kuran Çelebi Mehmed'in 1413'te sultan olması ile ancak mümkün olmuştur.¹⁹⁵ Her alanda kan kaybedilen bu dönemin yaralarının sarılmasını ve kayıpların telafisini temin etmek için kısa sürede

¹⁹⁴ Web: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/anadolu-selcuklu-devleti--1077-1308->,

Son Erişim Tarihi: 10.02.2017.

¹⁹⁵ İnternet: Çay, A.M. (2009). "Osmanlı Tarihi". *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, 1-32.

Web: <https://www.kulturportali.gov.tr/medya/dokuman/dokumandetay/1109> adresinden 10.02.2017'de alınmıştır.

toparlanmayı başaran Osmanlı Devleti, yeniden otoriteyi tesis ederek fetih hareketlerine devam etmiş ve yükseliş dönemine giden yola tekrar revan olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin ilk asrının geride bırakıldığı dönemlerde gözlemlenen kültür ve medeniyet birikimi içerisinde edebiyat alanına bakıldığında mühim değerlere şahit olunmaktadır. Bu zengin mirasın içerisinde yer alan eserlerin en önemlilerinden biri “Mevlid-i Şerif” olarak bilinen “Vesilet’ün-Necât” isimli mesnevidir. Yazılış tarihi kesin olarak bilinmeyen ve 15. yüzyılın en muhkem şairlerinden olan Süleyman Çelebi tarafından kaleme alınan 1700 beyitlik eserde, Hz.Muhammed’in (s.a.v.) üstünlüğü vurgulanarak ehl-i sünnet itikadı savunulmakta ve peygamber sevgisi dile getirilmektedir. Dönemin diğer bir değeri, aslen Germiyanlı olan lâkin 1410’da Çelebi Mehmed’in himayesine giren ve daha çok “Çengname” adlı eseriyle tanınan şair ve yazar Ahmed-i Dâî’dir.¹⁹⁶ Yine bir Germiyan’lı olan ve II.Murad’ın talimatıyla “Hüsrev ü Şîrîn” adlı eseri de tercüme eden divan edebiyatının büyük şairi Şeyhî bu devrin ünlü simalarındandır.¹⁹⁷ Hakeza birçok eserinin yanı sıra 5000 beyitlik “Cemşîd ü Hurşîd” isimli eseriyle sanatını abideleştiren ve “İskendername” adlı kitabını Yıldırım Bayezid’in oğlu Süleyman Çelebi’ye takdim eden divan şiirinin ustası Ahmedî de dönemin büyük edebiyatçıları arasında yer almaktadır.¹⁹⁸ Söz konusu kültür ikliminde vücuda getirilen ve işbu çalışma kapsamında incelenen Şeyhoğlu Mustafa’nın eseri “Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ” adlı siyasetname de bu verimli edebiyat mevsiminin muhteşem meyvelerinden birisi olarak temayüz etmektedir.

Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ’nın yazıldığı dönem genel hatları ile değerlendirildiğinde; beylikten devlete geçişini tam anlamıyla tamamlamış, fütuhat ile iki kıtada sınırlarını genişletmeye devam eden, Doğu Roma’nın topraklarını çevreleyerek siyasetine müdahil olmayı başarabilen, Anadolu’nun büyük bölümüne hâkim olarak Türk birliğini sağlamaya muvaffak olan ve terakkisini süratle sürdüren genç Osmanlı Devleti ile karşılaşmaktadır. Özellikle “Yıldırım” unvanıyla müsemma Sultan Bayezid’in idaresinde yaşanan gelişmelerle önemli mesafeler kat eden Osmanlı’da; İstanbul’un fethi için yapılan

¹⁹⁶ Türkiye Diyanet Vakfı. (1989). *İslâm Ansiklopedisi (Cilt:2)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı- İSAM Yayınları, 56-58.

¹⁹⁷ Web: <https://www.turkededebiyati.org/seyhi.html>, Son Erişim Tarihi: 11.02.2017.

¹⁹⁸ İnternet: Banarlı, N.S. (1939). “Ahmedi ve Dâsitan-ı Tevârih i Mülûk-i Âl-i Osman”. *Türkiyat Mecmuası*, 6, 53-54.

Web: <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/view/1023001247/pdf> adresinden 11.02.2017’de alınmıştır.

girişimler, Ege ve Akdeniz sahillerin hâkimiyet altına alınması, Rumeli’de fetih hareketlerinin hızlandırılması ve doğudaki sınır meseleleriyle mücadele edilmesi gibi geniş bir alanda gerçekleştirilen icraatlar müşahede edilmektedir. Her ne kadar eserin yazımından yaklaşık bir yıl sonra, şiddeti ve niteliği itibariyle tarihte eşine az rastlanan Ankara Savaşı’yla ve ardından vuku bulan elim olaylarla devlet hayatî derecede zor bir duruma düşmüşse de Osmanlı’nın bu sıkıntıya düşer olmasından evvel yazılan eser, bahsi geçen savaş öncesi ilerleme devrinde yaşanan gelişmelerle örülü bir ortamda kaleme alınmıştır.

2.3.2. Şeyhoğlu Mustafa

Muhtelif eserlerinde kullandığı Şeyhoğlu, Sadrüddin ve Mustafa gibi farklı unvan ve isimlerle de anılan Şeyhoğlu Mustafa¹⁹⁹, Anadolu Selçuklu Devleti’nin dağılması neticesinde kurulmuş Anadolu beyliklerinden birisi olan Kütahya merkezli Germiyanogulları topraklarında dünyaya gelmiştir. İncelenen eserinde; kendisinin altmış iki yaşında olduğunu beyan etmesinden edinilen bilgiyle, yazarın doğum tarihinin 1340 olduğu değerlendirilmektedir.²⁰⁰ Arapça ve Farsça öğrenerek aldığı iyi bir tahsil ve kaleminin ustalığı ile döneminin ünlü isimleri arasında yer alan müellif; Mehmed Bey ve Süleyman Şah devrinde Germiyanogulları sarayında defterdarlık ve nişancılık görevleri ifa etmiştir.²⁰¹ Süleyman Şah’ın vefatından sonra, Şah’ın damadı Yıldırım Bazeyid vasıtasıyla Osmanlı sarayı maiyetine giren Şeyhoğlu Mustafa’nın ne zaman ve nerede öldüğü bilinmemektedir.²⁰² Bu konudaki yegâne veri; yazarın doğum tarihini de farklı olarak zikreden İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın, onun 1413 yılında vefat ettiğine dair verdiği bilgidir.²⁰³ Türkçe’yi edebî bir dil olarak kullanmaktaki mahareti, her biri başyapıt niteliğindeki eserleri ve devlet hizmetindeki tecrübeleri ile bilinen Şeyhoğlu Mustafa; sanatkâr, şair, edip ve âlim kişiliğiyle Türk tarihine adını naksettiren önemli şahsiyetlerden biri olmuştur.²⁰⁴

¹⁹⁹ Şeyhoğlu Mustafa, (2013). *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ – Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mihenk Taşı*. (Haz. K. Yavuz). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları. (Eserin orijinali 1401’de yazılmıştır), 17.

²⁰⁰ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 11.

²⁰¹ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 2.

²⁰² Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 12.

²⁰³ Uzunçarşılı, İ.H. (1947). *Osmanlı Tarihi (1.Cilt)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 271.

²⁰⁴ Web: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=390088>, Son Erişim Tarihi: 12.02.2017.

2.3.3. Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ

Şeyhoğlu Mustafa'nın son eseri olan Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ; uzun hizmet yıllarına dayanan engin idare tecrübesinin ve sanatsal edebiyat erbablığının, nesir ile manzumun birlikte kullanıldığı bir üslupla ve eski Türkiye Türkçesi'yle kaleme alındığı güzide bir siyasetnâme örneğidir. Osmanlı Devleti'ne Fetret Devrini yaşatacak olan Ankara Savaşı'nın arefesinde yazılan eserde; ayetlerden, hadislerden, sultanlardan, peygamberlerden, vezirlerden ve devlet teşkilatı ile alâkalı deyimlerden aktarımlar yapılarak içtimaî hayat ve devlet idaresi ile ilgili konular işlenmekte ve ağırlıklı olarak siyaset ahlâkı üzerinde durulmaktadır. Müellifin derinlemesine vâkıf olduğu Arapça ve Farsça kaynaklardan esintilere ve alıntılara yer verilen kitabın temel özelliği; sultan dâhil olmak üzere tüm idarecilere hitap eder olması ve ana fikir olarak, her kamu görevlisinin vazifesine hakkıyla riâyet etmesinin önemine vurgu yapmasıdır. Şeyhoğlu Mustafa, kitabını; gençliğinden beri himayesi altında bulunmuş olduğu ve önce Germiyanoğulları ricâlinde, ardından Osmanlı Devlet erkânında yer almış olan Paşa Ağa bin Hoca Paşa'ya ithaf etmiştir. Çalışma kapsamında incelenen kitabın son paragrafında,²⁰⁵ her ne kadar bu nüshanın 1434 senesinde temize çekildiği belirtilse de eserin, içerikte anlatılan tarihsel gelişmeler perspektifinde 1401 yılında yazıldığı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devirlerinin önemli eserlerinden bir numune olan kitap; siyasetnâme alanında, Kutadgu Bilig'den sonra Türkçe yazılmış ikinci eser olarak Türk kültür hazinesi içerisindeki nadide yerini almıştır.²⁰⁶

Tüm sıfatlardan münezzehe olan Allah'a hamd ü senalar, Hz. Peygamber'e salat ve selamlar ile dört büyük halifeye övgüler ve dualarla girizgâh yapılan eserde müellif; özgünlüğü ve çeviri olup olmadığı halen tartışma konusu olan kitabını, hak sırların açığa çıkması için Türkçe kaleme aldığını belirtmektedir. Ayrıca Farsça ve Arapça muadillerinden, kaynak göstererek istifade ettiğini beyan etmektedir. Eserinin girişinde, hâlihazırdaki menfi durumlar hakkında tespitler yapan Şeyhoğlu Mustafa; alçak insanların çokluğundan, âlimlerin yokluğundan, erk sahiplerinin ihmali nedeniyle şeriatın zayıf düşüşünden, marifet yayının gevşekliğinden ve bir teşbihle hakikat Ankası'nın Kaf dağına

²⁰⁵ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 195.

²⁰⁶ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 7-19.

çekilmesinden yakınmakta ve gönülden okuyanlara kutlu olması dileği ile kitabını okuyucuyla baş başa bırakmaktadır.²⁰⁷

2.3.4. Bölümler

Birinci Bölüm

Hadisten kaynak gösterilerek Sultanların; ilahî bir ihsanla seçilerek mülk ve saltanat nimeti ile şereflendirildiği ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve halifesi kılındığı belirtilmektedir. Bu nedenle hükümdarların, ellerinde bulundurdukları şeriat anahtarı ile Hak Teâlâ'nın bahsettiği lütuf, güzellik, kutluluk ve cömertlik hazinesinin kilidini açmaya muktedir oldukları hatırlanmaktadır, bunun için uyanık ve dikkatli olunması gerektiği uyarısı yapılmaktadır. Devlet idaresine ilişkin önemli bir tavsiye sunan yazar; Rahman'ın şefkat sıfatının tecellisinde sultanların önemine dikkat çekerek, padişahın hükmetme yetkisini bizzat kendisinin icra etmesinin zarurî olduğunu, bu konudaki yetkisini devretmemesi gerektiği, zira nâipler ve beylerin tebaaya padişah kadar sevgi ve şefkat gösteremeyeceğini vurgulamaktadır. Ayrıca İsrailoğulları ve Firavun örnekleri verilerek hükümdarlara, nefsanî duygularının esiri olmamaları konusunda ikazda bulunmaktadır. Hükümdarlığın esasları ve sultanların nitelikleri hususlarında yapılan mütalaalarda ise; mahalli örf ve âdetlere saygı gösterme, şeriata uygun hüküm sürme, iki âlemi de gözetme, gözü ve gönlü tok olma, halkı ve memleketi nizamla mamur etme, adaletle hükmetme, mazlumlara merhametli ve zalimlere kahredici muamelede bulunma, sâlih kullara ve ilim erbabına kıymet vererek ilmi teşvik etme, hayır ve hasenatta bulunma ve ibadet ve tâatten geri kalmama gibi hususi mükellefiyetler ve içtimai vazifeler hatırlatılmaktadır.²⁰⁸

İkinci Bölüm

Devlet reislerinin insanî durumlarının ve halkla olan münasebetlerinin mevzu bahis edildiği kısımda sultanların; Allah'la, nefsiyle ve tebaasıyla ilişkileri olmak üzere üç halinin bulunduğu belirtilmektedir. Nefsin isteklerine şeriat yuları vurarak, tüm kötü hasletlerden uzak durmanın ve iyi amel işlemenin faziletleri, ayet ve hadislerle desteklenerek anlatılmaktadır. Halkın her kesimine, yardımseverlik ve ihsanda bulunma gibi erdemli davranışlarla yaklaşmanın ve reâyânın beytûlmaldaki nasiplerinin teslim edilmesinin önemi anlatılmaktadır. Mamafih sultanların, halka hizmet için önce kendi

²⁰⁷ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 53-57.

²⁰⁸ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 59-76.

nefislerini ıslah ederek adaleti tesis etmeleri gerektiği de vurgulanmaktadır. Bu husus bir misalle; yüzme bilmeyen kişinin başkalarını kurtarmasının mümkün olamayacağı, üstelik kendisinin de boğulacağı şeklinde tasvir edilmektedir.²⁰⁹

Eserde, “Adalet ve padişahlık ikiz kardeşlerdir.” hadisine atıfta bulunularak ehemmiyetinin altı çizilen adaletin çok boyutluluğuna dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, sadece adil kanun koymanın yeterli olmadığını belirten Şeyhoğlu; halkın aleyhine olan eski hükümlerin kaldırılmasının da sultana vacib olduğunu ifade etmekte, bu hususun ihmal edilmesi veya rıza ile devam ettirilmesi durumunda ise, zulmü desteklemiş sayılacağından sultanın da zalimlerden olacağı uyarısını yapmaktadır. Konu hakkında yapılan bir teşbihle, çoban olan sultanın, sürü olan milleti; kurttan, eşkiyadan ve hırsızdan muhafaza etmekle mükellef olduğu hatırlatılmaktadır. Ayrıca, boynuzlu koç ve keçiler diye tasvir edilen erk sahibi idareciler ve kamu görevlileri ile servet sahiplerinin, boynuzsuz tebaaya tos vurarak halka zulmetmesine engel olunması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Şeyhoğlu Mustafa; bahsi geçen hususta devrin sultanı Yıldırım Bayezid’den övgüyle bahsetmekte, onun kurdu öldürerek ve boynuzlu hayvanların boynuzlarını kırarak, zalimi musibete uğrattığı ve mazlumu da rağbete ulaştırdığı notunu düşmektedir. Çobanın sürüyü idare etmede zaafiyete düşmesi durumunda ise hükümdarın çevresinin; fitneci, bozguncu, hileci, fesat, zalim, ikiyüzlü, yarıdakçı ve liyakatsiz kişilerden müteşekkil bir grup tarafından kuşatılacağı ikazı yapılmaktadır. Bu şer koalisyonunun, sultanı kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmesi neticesinde; kötü şansın, fenalığın, zulmün, felaketin ve iki dünyayı da kaybetmenin kaçınılmaz olacağı uyarısında bulunmaktadır.²¹⁰

Hükümdarların gönül ehli, nazar sahibi, olan biten her şeyden haberdar ve feraset nuru ile bakan kişiler olması gerektiğini belirten Şeyhoğlu, vefa duygusunun ve içinde bulunulan durumun kıymetinin bilinmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda; Mevlana’nın Mesnevi’inde anlatılan, Gazneliler’in ünlü hükümdarı Sultan Mahmud ile onun hizmetçisi Ayaz’ın öyküsü aktarılmaktadır.²¹¹ Bir avda tevâfuken karşılaşan ve zekâsı ile Sultan’ı kendisine hayran bırakan Ayaz’ın; saray hizmetine alınması, sadakatle ve üstün gayretle devletine hizmet etmesi ve önemli vazifeler icra ederek devlet idaresinde etkinlik kazanması hikâye edilmektedir. Öyküde, başarılı idareciliği ve görev ahlakı

²⁰⁹ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 89-93.

²¹⁰ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 95-102.

²¹¹ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 103-110.

sebebiyle diğerk kamu görevlilerinin kin, iftira ve çekememezlik gibi hasetçe saldırılarına maruz kalan Ayaz'ın başarısının anahtarına da açıklık getirilmektedir. Ayaz; geldiğı yeri ve imkânsızlık içindeki zamanlarını unutmamak ve hâlihazırdaki müreffeh olanaklarının kıymetini bilmek için, odasında eski giysi ve çarıklarını muhafaza etmekte ve her gün onlara ibretle bakarak ulaştığı nimetlere hamd etmektedir.²¹²

Sultan özelinde devlet görevlilerinin; kendini üstün görmek, halkı aşağılamak, herkesi kendisine muhtaç addetmek, millete hakaret nazarı ile bakmak ve kibirlenmek gibi fena alışkanlıkların esasen bir hastalık olduğu vurgulanırken, bu duruma düşer olmanın sonunun Firavun'un akibeti gibi olacağı uyarısı yapılmaktadır. Bu nedenle insanın; her daim kendi acziyetinin ve muhtaçlığının bilincinde olması ve tavus kuşu misali, kanatlarıyla kuyruğunun güzelliğinin yanı sıra ayaklarının çirkinliğinin de farkında olması tavsiye edilmektedir.²¹³ Hatırlatılan diğerk bir husus da kötü niyetli kimselerin, ihlaslı ve doğru insanlara iftira atarak onları itibarsızlaştırmasına mahal verilmemesidir. Ayrıca, kötü niyetle yapılmayan ve kastî olmayan hataların bağışlanmasının erdemine ve affetmenin yüceliğine dikkat çekilmektedir.²¹⁴ Lâkin memleket işlerinin bozulmasına yol açan yahut kısas gerektiren cürüm işlenmesi durumunda; hastalığın vücuda yayılmaması için gerekli cezanın kesin bir şekilde uygulanmasından imtina edilmemesi gerektiği savunulmaktadır.²¹⁵

Devletin icra makamlarının başı olan vezirler hakkında yapılan değerlendirmelerde, vezirlerin; inançlı, adil, merhametli, ufku geniş, akıllı, güvenilir, insafli, her konuda bilgili, işinin ehli ve yardımsever kişiler olmasının zaruriyeti anlatılmaktadır. Sultan'ın ve diğerk tüm idarecilerin akıl danışabileceğı yetkinlikte bilge bir kişi olarak idealize edilen vezirin; vücut ülkesinde akli temsil ettiği tasvir edilmektedir. Binaenaleyh memleketin, ahalinin ve kamu görevlilerinin durumuna her zaman vâkif olması beklenen vezirin, hiçbir konuyu karanlıkta bırakmadan bu bilgileri padişaha sunması gerektiğı vurgulanmaktadır. İdarecilerin ve kamu görevlilerinin, vücut ülkesinin muhtelif azalarını teşkil ettiği belirtilirken; bu organlarda meydana gelen bir işlevsizliğin veya eksikliğin, bünyenin bütününde de aynı etkiyi doğuracağından gerekli tedbirlerin alınmasının yararları

²¹² Web: http://dosyalar.semazen.net/MESNEVI-I_SERIF_5.cilt.pdf, 1855-1875. beyitler, Son Erişim Tarihi: 12.02.2017.

²¹³ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 110-112.

²¹⁴ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 113-114.

²¹⁵ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 116-117.

zikredilmektedir. Bu doğrultuda devlet hizmetlilerinin ehliyetli ve liyakatlı olan kimselerden seçilmesinin önemi de ön plana çıkarılmaktadır. Yöneticilerin ve kamu görevlilerinin, hem hususi yaşamlarında hem de vazifeleri ile ilgili işlerinde ölçülü ve dengeli olmasının altı çizilmektedir. Özellikle amme yaşamına sirayet etme potansiyeli taşıyan şahsi davranışlar hususunda her daim “İşlerin iyisi orta olanıdır.” hadisinden hareket edilmesini salık veren Şeyhoğlu, bu hususta önemli bir meseleye de dikkat çekmektedir. Hükümdarın aşırı uysal ve halim selim bir görüntü arz etmesi durumunda, devletin ve saltanatın şanına gölge düşeceğini belirterek devlet itibarının önemine işaret etmektedir.²¹⁶

Devletin idare, savunma ve adalet gibi hayati alanlarında görev yapan idarecilerin nitelikleri hakkında yapılan analizlere, serhatta görev yapan uçbeyleri ile başlanmaktadır. İhmale ve gaflete mahalın olmadığı sınır hatlarında bulunan hudut illerinin yönetimi için; dindar, cesur, tecrübeli, hamiyetli, fatih ruhlu ve mert beylerin vazifelendirilmesi önerilmektedir. Yine vilayetleri yönetmek üzere; feraset sahibi, akıllı, mürüvvetli ve siyaset ehli komutanların tercih edilmesi gerekliliği ifade edilmektedir. Adalet terazisini elinde bulunduran hâkimlerin ise; adil, uyanık, haktan ve hakkaniyetten ayrılmayan, dindar, isabetli karar verebilen, liyakatlı, ufku geniş ve muhakeme yeteneği olan ehliyetli kişiler olmasının zarurieti aktarılmaktadır. Devrin önemli içtimaî hastalıklarından birisi olan rüşvetten de yakınan Şeyhoğlu Mustafa; rüşvet alıp vermenin artık neredeyse bir zorunluluk olarak addedildiğinden esefle bahsetmekte ve bu hastalıktan kurtulabilmek için kamu görevinin ahlaki boyutunu dikkatlere sunmaktadır.²¹⁷

Saltanatın ve dünya nimetlerinin gelip geçici olduğu anımsatılan eserde; baki kalan üç şeyden birinin, yapılan hayır hasenat olduğu belirtilerek vakıf müessesesinin önemi üzerinde durulmaktadır. Vakıfların varlıklarının ve gelirlerinin, muhtelif kamu harcamaları gibi halk yararına dahi olsa vakfedildiği amaçlar haricinde kullanılmasının câiz olmadığı anlatılmaktadır. Vakfedilen emellere uygun olmayan bir şekilde kullanan ve kullanılmasına göz yuman istismarcılar kadar idarecilerin de bu usulsüzlükten mesul tutuldukları ve böyle bir yolsuzluğun vebâlinin çok ağır olduğunun altı çizilmektedir. Bu nedenle vakıflarından sorumlu olarak; vakıf kültürüne aşına, şefkatli, temiz soylu, dindar ve

²¹⁶ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 114-121.

²¹⁷ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 133-135.

tokgözlü bir idarecinin, sultan tarafından tayin edilmesinin vacip olduğu dile getirilmektedir.²¹⁸

Üçüncü Bölüm

Vezirlerin ve üst düzey idarecilerin vasıfları ile durumları hakkında tahlillerin yapıldığı bölüm, vezaret makamının bir teşbihle değerlendirilmesi ile başlamaktadır. Sultanlığın büyük bir çadır olarak tasvir edildiği misalde, vezirin de bu devlet çadırının temel direği olduğu resmedilmektedir. Sâlih, ferasetli, bilgin, şefkatli ve hikmet sahibi bir vezir modelinin sunulduğu bu örnekte; çadırın iplerinin beyler ve ordu kumandanlarını, iplerin geçirildiği halkaların mutasarrıf ve naipleri, çadırın kazıklarının ise sultanın insafını ve adaletini temsil ettiği betimlenmektedir. Şeyhoğlu, devlet çadırının ulu ve ana direği olan vezirin, dört temel özelliği bünyesinde bulundurması gerektiğini belirtmekte ve bunları; doğruluk, yücelik, kararlılık ve sebat, tahammül ve dayanıklılık olarak sıralamaktadır. Haricen, bir önceki bölümde sultanlar hakkındaki hallerde belirtilen hususlara paralel şekilde, vezirler için de ayrı olarak üç durumun söz konusu olduğu açıklanmaktadır. Bu durumlar, vezirlerin; Allah ile, padişah ile ve son olarak reâya ve asker ile olan halleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. Vezirlerin, bahsi geçen özelliklerini ve durumlarını birlikte harmanlayan müellif; bu üç durumun her birinde, ayrı ayrı olarak dört özelliğin de bulunmasının şart olduğunu ifade etmektedir.²¹⁹

Yazarın tasnifiyle, vezirin Allah ile olan halleri kapsamındaki özelliklerin ilki olan doğruluk; başka yerlere sapmadan, İslamiyet'in hak yolunda dosdoğru yürümeyi temsil etmektedir. Ardından gelen yücelik sıfatından kasıt ise; nefsin terbiye edilmesi, dünyevî şeylerin cazibesine kapılmama ve himmetli olunmasıdır. Üçüncü nitelik olan kararlılık ve sebat bahsi, Allah'tan başka kimseden korkmamak ve özellikle din işlerinde tavizsiz hareket etmek mealiyle verilmektedir. Son özellik olan tahammül ve dayanıklılık hakkında ise; göklerin ve yerlerin bile yüklenmekten imtina ettiği emanet yükünü, insanoğlunun sırtlandığından bahisle, şeriat emanetine sahip çıkma, sabırlı olma ve her işe iştiaqla sahip çıkma gibi hasletler ön plana çıkarılmaktadır.²²⁰

²¹⁸ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 128-131.

²¹⁹ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 140-141.

²²⁰ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 141-145.

Vezir ile sultan arasındaki hallerde irdelenen ilk özellik olan doğrulukta, vezirin; sultana karşı şeffaf olması, gönlünde dedikodu ve ikiyüzlülüğe yer vermemesi, hükümdarın ve devletin itibarını zedeleyecek eylem ve söylemlerden kaçınması, sultanların ilahî seçilmişliklerinin sağladığı üstün ferâset yeteneğine güvenmesi ve bütün doğruları dile getirmekten çekinmemesi tavsiye edilmektedir. İkinci olarak yücelik özelliği ile ilgili hususta vezirin; iltimasa ve kayırmaya mahal bırakmama, samimi ve gayretkeş olma ve tamahkâr olmama gibi melekeleri haiz olması beklenmektedir. Üçüncü özellik olan sebat ve kararlılık bahsinde ise vezire; kararlı, vefakâr ve ahbine sadık olması öğütlenmektedir. Nihâî nitelik hükmündeki tahammül ve dayanıklılıkla alakalı olarak; ahlak ve edeple süslenmiş yumuşak huy sahibi, sultanın insanî durumlarından kaynaklanan zaaflarını giderici, çetinliklere göğüs geren, devletin bekâsı için sorumluluğu ağır inisiyatifler alabilen, menfi durumları ılımlı yaklaşımlarla müspete sevkedeabilen ve idare yükünü sırtlanabilen bir vezir profili tarif edilmektedir.²²¹

Vezerin, reâya ve asker ile olan hallerine; halka doğrulukla, insafla ve adaletle yaklaşmanın önemi ile başlanmaktadır. Devlet hizmetine alınacakların ve makam verileceklerin çok iyi araştırılması, liyakatli ve layık olanların tercih edilmesi önerilmektedir. İşlerin ehline teslim edilmesinin ehemmiyeti üzerinde durularak; makamların layık olmayanlara ve hak etmeyenlere teslim edilmesinin, din ve dünya işlerinin akamete uğrayacağına sebebiyet vereceği uyarısı yapılmaktadır. Şayet erdemli, marifet ve hüner sahibi, işini hakkıyla icra eden becerikli kişilerin, bir köşede ihmal edilerek onların hizmetlerinden mahrum kalınması söz konusu ise, bu durumdan dolayı olarak sultanın da mesul olduğu bildirilmektedir. Devlet çadırının temel direği olmasının getirdiği sorumlulukla, vezirin; milletin yükünü çekmesi, memleket ve idare işlerini sıkı ve detaylı bir şekilde takip etmesi, dinî tahsil imkânlarını geliştirmesi, orduya ihtimam göstermesi, ulvî davranışlar olan merhamet ve şefkat nazarıyla halkla münasebet kurması, fitne ve fesat bataklıklarının kurutması ve küçük suçları affetme erdemiyle hareket etmesi gibi muhtelif alanlardaki gereklilikler zikredilmektedir. Son tahlilde, tüm devlet görevlilerinin işlerini layıkıyla yapmaları, tüm vazifelerinde Hakk'ın rızasını gözetmeleri ve kulluk görevlerini aksatmadan halka hizmet yolunda bulunmaları salık verilmektedir.²²²

²²¹ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 146-152.

²²² Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 152-158.

Dördüncü Bölüm

Din adamlarıyla ve kararları vasıtasıyla adaleti tesis eden hukukçularla ilgili durumların değerlendirildiği fasıl; büyük âlimlerin, peygamberlerin varisleri olduğu şeklindeki hadise de atıfta bulunularak, ilim ehline gösterilen ihtimamın analizi ile başlamaktadır. Allah korkusunun, bütün ilimlerin başı olduğu savı dile getirilirken, faydalı ilmin ve ilmiyle amel etmenin önemi vurgulanmakta ve bildiğini hayata tatbik etmeyen sözde âlimler; bir ayetten alıntıyla, kitap yüklü merkebe benzetilmektedir.²²³ Eserde, temel mânâda ikiye ayrıldığı belirtilen ilim, dış ilim olarak “zâhirî” ve gönül ilmi mahiyetinde “bâtınî” şeklinde tasnif edilmektedir. Âlimleri ve din adamlarını da bu tasnife göre sınıflandıran yazar; dilleri âlim lâkin gönülleri cahil olan sahte bilginleri, sapkınları ve din tacirlerini etraflıca değerlendirmekte, ehl-i sünnet vel-cemaat itikadının hak yol olduğunu beyan etmekte ve hakikatte ehlullah, âlim, şeyh, müftü ve vaiz gibi din adamlarının kıymetlerini dikkatlere sunmaktadır. Bu bağlamda; devlet idaresindeki hayatî rolleri hasebiyle, fetva makamlarının, liyakatli ve ehliyetli din bilginlerine teslim edilmesinin zarurieti ortaya konulmaktadır.²²⁴

Kadılık ve hâkimlik makamlarının önemi ve bu makamları temsil eden kişilerin durumlarının kritiğinin yapıldığı kısımda; âlimlerde olduğu gibi, nitelikleri ve ehliyetleri açısından bu meslek icracılarının da üç sınıfa ayrıldığı belirtilmektedir. İlk sınıftakiler; hükümlerini ilimsiz verdikleri ve bâtılı haktan, hakkı da bâtıldan ayırmaktan aciz oldukları ifade edilen niteliksiz kadılar sıfatıyla tanımlanmaktadır. İkinci grup, ilim sahibi olmakla birlikte; rüşvet alan, kütük kayıtlarını değiştirmekte beis görmeyen, çarşı denetim işlerini ihmal eden, kuvvetli zâlimlerin lehine davranan, velhâsıl adaleti tesis edemeyen haramzâdeler olarak tarif edilmektedir. Bunların bir kısmının da kadılık görevinin yanı sıra bizzat tacirlik yaptığı veya bir ticarethaneye ortaklığı bulunduğu tespiti paylaşılmaktadır. Söz konusu durumun, ahlaken kabul edilebilemez olduğu açıklanırken, bu halde tarafsızlığın da mümkün olamayacağına dikkat çekilmektedir. Şeyhoğlu, anılan iki sınıf kadının da cehennemden kurtulamayacağını savunmaktadır. Son sınıfta yer alan ve ideal rol model mahiyetinde sunulan kadılar ise; ilim ve içtihat konularında olgun, nefsinin dizginlerini sıkı bir biçimde elinde bulunduran, himmet sahibi, doğruluktan sapmayan, dünya malına tamah etmeyen, itikatli, emanet ehli ve ilk iki sınıftakilerin hasletlerinden ari

²²³ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 159-160.

²²⁴ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 161-185.

olan zatlar olarak zikredilmektedir.²²⁵ Öte yandan; adaleti tesis etmenin hassasiyetinin önemi vurgulanırken, ahiret hayatından hatırlatmalar da yapılmaktadır. Müellif, dünya hayatının sorguya çekildiği Yüce Mahkeme’de; Hak Teâlâ’nın kadı, Hz.Peygamber’in davacı ve meleklerin de şahit olacağı o anı, kadınların hatırlarından hiç çıkarmamaları ve hükümlerini bu ağır mesuliyet bilinciyle vermeleri gerektiğinin altını çizmektedir. Bu minvalde; adil bir düzenin inşası için kadılarından, “Hak geldi, bâtil zâil oldu.”²²⁶ ayetinde bildirilen ölçütü kararlarıyla tecelli ettirmeye muktedir olmaları talep edilmektedir.²²⁷

Kaleme aldığı eserini, genç-ihtiyar, kadın-erkek herkesin okuması ve manasına gönüllerinde yer vermesi isteğini dile getiren Şeyhoğlu Mustafa; son olarak, üzerinde büyük emekleri olan ve eserini de ithaf etmiş olduğu Paşa Ağa bin Hoca Paşa’ya dua ederek ve iyi dilek temennilerinde bulunarak kitabına son vermektedir.²²⁸

2.4. KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ

İncelemesi yapılan siyasetnameler arasında kronolojik olarak dördüncü sırada yer alan Kanûn-ı Şehinşahî’yle ilgili olarak; kısa dönem tarihi, müellif ve eser takdimleriyle kitap özetinden müteşekkil bilgilendirmeler ve tahliller, dört ayrı bölüm altında sunulmaktadır.

2.4.1. Tarihi Arka Plan

Kanûn-ı Şehinşahî, Osmanlı Devleti’nin zirve dönemlerini yaşadığı, bir cihan devleti olarak üç kıtada hüküm sürdüğü ve kudretinin fevkalade olduğu bir devirde kaleme alınmıştır. Devletin bu konuma gelmesi için kuruluş evresini müteakiben yaşanan yükseliş sürecine bakıldığında, mühim gelişmelerin vuku bulduğu görülmektedir. Varna ve Kosova zaferleri ile ardında büyük bir devlet mirası bırakan II.Murad’dan sonra hükümdar olan oğlu Fatih Sultan Mehmet; defalarca kuşatılan lâkin alınamayan, devletin içerisinde bir haçlı üssü mahiyetinde bulunan ve Batı âleminin nazarında Roma’nın son kalesi addedilen İstanbul’u 1453’te fethederek hem Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu’na son vermiş hem de Osmanlı’da yükseliş döneminin miladını tayin etmiştir. Ortaçağ’ın bitişine ve Yeni

²²⁵ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 186-188.

²²⁶ Yazır, 2006, 289.

²²⁷ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 190.

²²⁸ Şeyhoğlu Mustafa, a.g.e., 2013, 191-195.

Çağ'ın başlangıcına vesile olan bu fethin yanı sıra Rumeli'de ve Anadolu'da ilerleyişler sürdürülmüş, Kırım hakimiyet altına alınarak Karadeniz bir Türk gölü haline getirilmiş ve II.Bayezid döneminde kısmî iç karışıklıklar ve isyanlar bastırılmıştır. Kısa hükümdarlık evresinde devlet topraklarını yaklaşık üç katına çıkaran Yavuz Sultan Selim devrinde ise ilk olarak doğudaki Şîf tehdidine karşı 1514'te Çaldıran'da Safevi'ler bozguna uğratılmış ve Doğu Anadolu'nun büyük kısmı alınmıştır. Memlûkler'le 1516'da Mercidabık'ta yapılan savaşla da Suriye Osmanlı topraklarına katılmış ve ardından 1517'de Ridaniye'de kazanılan ikinci zaferle Filistin, Mısır ve Hicaz bölgeleri egemenlik altına alınmıştır. Böylece; Memlûkler'le birlikte bu devlete bağlı Abbasi Halifeliği'nin de varlığına son verilmiş, İslam âleminin dinî ve siyasi temsil makamı olan Halifelik Osmanlı hanedanının uhdesine geçmiş ve Yavuz Sultan Selim "Halife" ilan edilmiştir. Sultan Selim'den sonra 1520'de tahta çıkan ve kırk altı yıllık saltanatıyla Osmanlı'ya altın çağlarını yaşatan Kanunî Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde; Mohaç, I.Viyana ve Zigetvar seferleri ile Avrupa'da sınırların Avusturya'ya kadar genişlediği görülmektedir.²²⁹ Bu dönemde, Alman İmparatoru ve İspanya Kralı Şarlken'e esir düşen Fransa Kralı Fransuva'nın Kanunî'den yardım dilemesi ve Sultan'ın Kral'ı esaretten kurtarması ile başlayan Osmanlı-Fransız dostluk ilişkileri,²³⁰ 1535'te kapitülasyonlar olarak bilinen "İmtiyazat-ı Ecnebiyye" anlaşması ile devam etmiştir.²³¹ Doğu'da ise; Bağdat, Nahcivan, Erivan ve Gürcistan fethedilmiş, 1555 yılında İran ile yapılan Amasya anlaşma ile de Irak-ı Arab, Tebriz, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun bir kısmı Osmanlı'ya verilmiştir. Kanunî devri, karada sağlanan bu hâkimiyete paralel olarak Türk denizciliğinin de en yüksek evrelerini teşkil etmiştir. Rodos'un ve Trablusgarp'ın alınmasının ve Preveze Zaferi'nin kazanılmasının yanı sıra Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa vasıtasıyla Cezayir'in Osmanlı topraklarına katılmasıyla da Akdeniz bir Türk gölü haline gelmiştir.²³²

Söz konusu dönemde, yaşanan siyasi gelişmelerle eş zamanlı olarak kültür ve edebiyat sahasında gözlemlenen zengin birikim, Osmanlı medeniyet mirasına eşsiz eserler ve edipler armağan etmiştir. Türk şiirinin en büyük üstatlarından olan, birçok şaheserinin

²²⁹ Çay, 2009, 38-65.

²³⁰ İnternet: Karaer, N. (2010). "Paris'te İlk İkamet Elçiliğimiz Kuruluncaya Kadar (1797) Osmanlı - Fransız Diploması İlişkilerinin Genel Seyri". *OTAM – Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (28), 67.

Web:<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1664/17758.pdf> adresinden 08.02.2017'de alınmıştır.

²³¹ Konan, B. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku ABD, Ankara, 9.

²³² Çay, 2009, 65-66.

yanı sıra 3096 beyitlik “Leylâ vü Mecnûn”²³³ eseriyle zihinlere ve gönüllere nakşolan ünlü şair ve müellif Fuzûlî, bu devrin en mühim değerleri arasında yer almaktadır. Divan edebiyatına üslup ve muhteviyat açısından kazandırdığı yeniliklerle anılan, daha çok gazel şairi olarak tanınan, “Divan”ı ve “Sünbül Kasidesi” ile hafızalarda yer edinen, Kadılık ve Kazaskerlik vazifeleri de icra eden ve hayattayken “Sultanü’ş Şuârâ” unvanı verilen Bâkî bu devrin önemli diğer bir değeridir.²³⁴ Yine müderris ve âlim bir şair olan Nev’î ile divan edebiyatının en üretken temsilcilerinden, Nakşibendî Şeyhi ve divan şairi Lâmiî Çelebi,²³⁵ dönemin edebiyat alanında önde gelen isimleri arasında zikredilmektedir. Ayrıca; meslek hayatına dair edindiği tecrübelerden ve farklı kaynaklardan derlediği bilgilerden istifade ederek hazırladığı “Kitâb-ı Bahriye” adlı çalışmasıyla denizcilere rehber olan, “Donanma Reisi” ve “Hint Kaptanı” unvanlarıyla maruf duayen deniz bilgini Piri Reis, dönemin edebiyatında hususi bir yer tutmaktadır.²³⁶ Hakeza; Süveyş Kaptanlığı’na tayininden itibaren yaşam sergüzeştinin aktarıldığı bir seyahatname vasfında olan “Mir’âtü’l Memâlik” isimli eseriyle bilinen Seydî Ali Reis de denizci kimliğiyle yazın dünyasında ön plana çıkan müellifler arasında bulunmaktadır.²³⁷

Kanûn-ı Şehinşahî; Türk devletleri içerisinde en geniş sınırlara ulaşan ve en uzun süre yaşayan devlet olmasının yanı sıra dünyanın da en büyük devletleri arasında yer alan cihanşümül Osmanlı Devleti’nin en kudretli yıllarında yazılmıştır. Bu minvalde; Yemen’den Budin’e, Cezayir’den Tebriz’e kadar uzanan engin bir coğrafyada kök salarak ulu bir çınara dönüşen bu kadim medeniyetin zengin kültür hazinesinden nadide bir miras mahiyetinde olan Kanûn-ı Şehinşahî, hem siyasetname hem de kanunname olma niteliğiyle en iyi çağlarını yaşayan çınarın gölgesinde vücut bulmuş ve onun daha da yücelmesine katkıda bulunmayı şiar edinmiştir.

²³³ İnternet: Yavuz, K. (2005). “Leylâ ile Mecnûn Hikâyesinin Edebiyattaki Yeri”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, (4), 64.

Web: http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/II-4_Aralik2005/53_MTAD_2-4_KYavuz.pdf adresinden 08.02.2017’de alınmıştır.

²³⁴ Web: <https://www.turkedebiyati.org/baki.html>, Son Erişim Tarihi: 09.02.2017.

²³⁵ Web: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c27/c270057.pdf>, Son Erişim Tarihi: 09.02.2017.

²³⁶ İnternet: Esiner Özen, M. (2006). “Piri Reis ve Müntehab-ı Kitab-ı Bahriye”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, VII, (2), 122.

Web: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/13265> adresinden 09.02.2017’de alınmıştır.

²³⁷ Seydî Ali Reis. (Basım Yılı: Belirsiz). *Mir’at-ül Memalik*. (Baskıya Hazırlayan: N. Akyıldız). İstanbul: Tercüman Gazetesi-Kervan Kitapçılık A.Ş. (Eserin orijinali takriben 1554’de yazılmıştır.), 15.

2.4.2. İdris-i Bitlisî

Aslen Hakîmüddin İdris-i Bitlisî adıyla bilinen ve eserinde kendisini İdrîs bin Hüsâmüddin Bitlisî²³⁸ olarak takdim eden yazar, tahminen 1452-1457 yılları arasında kesin olmamakla birlikte Bitlis'te dünyaya gelmiştir. Aldığı düşünülen iyi bir eğitimin ardından, Akkoyunlu Devleti'nin merkezi Diyarbakır'a ve sonrasında başkentini taşıdığı Tebriz'e yerleşerek, dönemin hükümdarı Uzun Hasan'ın nişancısı olmuştur. 1472'den sonra sultan olan Hasan'ın oğlu Yakub Han döneminde de aynı vazifeyi sürdüren İdris-i Bitlisî, devrin büyük âlimleri Sadreddin Konevi ve Molla Cami ile sohbetlerde bulunmuştur. Sultan Yakub'un ardılları olan Akkoyunlu hükümdarları Sultan Rüstem ve Elvend Bey'e de hizmet eden müellif, Nahcivan'da Elvend Bey'in Şah İsmail tarafından öldürülmesinden sonra Osmanlı Sultanı II. Bayezid'e sığınmıştır. 1511'de hac farızasını yerine getirdikten sonra Sultan Selim'in sarayına dönen İdris-i Bitlisî, önemli askerî ve siyasî görevler üstlenmiştir.²³⁹ Tebriz'de gözcü kuvvetlerin ve karakolun komuta edilmesi, Diyarbakır'ın Safevi kuşatmasından kurtarılmasında etkin rol alma, 1516'da ihdas edilen Diyarbakır merkezli Arap ve Acem Kazaskerliği görevini yürütme gibi muhtelif vazifeler bunların bir kısmıdır.²⁴⁰ Özellikle, 1514'te kazanılan Çaldıran zaferinden sonra, Anadolu'nun doğusunda mukîm 25 büyük Kürt aşiretinin kendi rızaları ve talepleriyle Osmanlı Devleti'ne itaat ederek iltihâk eylemelerinde üstlendiği vazife, İdris-i Bitlisî'nin devlete büyük hizmetlerinden birisi olarak kayıtlara geçmiştir. Ahirete irtihal ettiği 1520 yılına kadar Arapça, Farsça ve Türkçe'ye üstün vukufiyetiyle çok sayıda önemli eser kaleme alan ve Ehl-i Sünnet cemaatinden Şâfiî mezhebine mensup olan yazar; din âlimi, şair, hattat, kadı, tarihçi, devlet adamı, kâtip, sufi ve filozof kimliğiyle, üstün nitelikleri zengin kişiliğinde toplayan abide bir şahsiyettir.²⁴¹

2.4.3. Kanûn-ı Şehinşahî

Bilinen iki nüshasından Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha esas alınarak özet halinde hazırlanan işbu eser; Osmanlı Amme Hukuku ile ilgili mühim bir kaynak ve üslup ile içeriği bakımından tipik bir siyasetname örneği niteliğindedir. Âlimlerin Siyaset-i Şeriye eserlerinden, Celâleddin Devvânî'nin Ahlak-ı Celâlî adlı eserinden ve

²³⁸ Akgündüz, A. (1991). İdris-i Bitlisî, Kanun-ı Şehinşâhî. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* (3. Kitap) içinde. İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 13.

²³⁹ Akgündüz, a.g.e., 1991, 11.

²⁴⁰ Web: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0dris-i_Bitlis%C3%AE, Son Erişim Tarihi: 09.02.2017.

²⁴¹ Akgündüz, 1991, 11-12.

Nizâmülmülk'ün Siyasetname'sinden de yararlanılarak oluşturulan Kanûn-ı Şehinşahî; ahkâm-ı sultaniye ile ilgili şer'i hükümler, devlet adamlarına yönelik düsturlar, hatıralar, İslam Amme Hukuku, ahlakî menkıbeler ve Sultan'a yapılan tavsiyeler gibi muhtelif hususları ihtiva etmektedir. Risale, her ne kadar Yavuz Sultan Selim'e takdim olunmak üzere kaleme alınmış olsa da, kitabın sonunda da belirtildiği üzere; 1545 yılında yazımı tamamlandığından, eser muhtemelen Kanunî Sultan Süleyman'a arz edilmiştir. Bir kanunnâme olarak hazırlanması ve şer'i esaslara dayanması sebebiyle, esasen tüm devlet görevlilerini ve padişahı da bağlayan Kanûn-ı Şehinşahî; Fatih Kanunnâmesi'nin ardından, Osmanlı Kamu Hukuku'na ilişkin en önemli kaynak olarak kabul edilmektedir.²⁴²

2.4.4. Metin

Takdim

Allah'a hamd, Hz.Peygamber'e salât-ü selâm ve Hânedan-ı Âl-i Osman'a dualar ve methiyelerle girizgâh yapılan eserde İdris-i Bitlisî, diyârından ayrılarak Sultan Bayezid'in sehâvet ve adalet gölgesine sığındığını belirtmekte ve şükür vazifesinin boynunun borcu olduğunu beyan etmektedir. Ardından müellif, saltanat ilminden cevherleri toplayarak padişah katında bir düstur-nâme olması maksadıyla ve dua arzusuyla eseri vücuda getirdiğini dile getirmektedir.²⁴³

Mukaddime

İlk hükümde, insan mayasının birbirine zıt cevherlerden yoğrulduğu ve insanın en büyük amacının nefsini kemâle erdirmek olması gerektiği belirtilmektedir. Bu bağlamda, ulvî vasıflara sahip olmayan bir sultanın, ruhsuz bir heykelden farksız olduğu ve onun hükümdarlığının satrançtaki şah gibi mecazî kalacağı vurgulanmaktadır. İkinci hükümde ise; saltanatın ve hilâfetin hakkının verilebilmesi için, kudret sıfatının ilim sıfatı ile birlikte tecelli etmesinin zaruri olduğunun tespiti yapılmaktadır. Zira her sultanın kanun-ı siyaseti ve şeriatini bilmesi, ahlak ve amelini güzelleştirerek yüce hasletler edinmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu minvalde “Kıyamet gününde insanların en güzeli âdil sultanlardır”

²⁴² Akgündüz, 1991, 11-12.

²⁴³ Akgündüz, a.g.e., 1991, 13-14.

hadisinden de mülhem olarak sultanlara; şeriatı icraya çalışmaları, adalet önünde el pençe divan durmaları ve cihat yolunda seferber olmaları tavsiye edilmektedir.²⁴⁴

Birinci Maksad

En büyük nimetlere mazhar kılınan insanın, eşref-i mahlûkat olarak yaratıldığı ve himayesi altında bulunanların saadeti için gayret gösteren hükümdarların, daha da şerefli bir mertebede buldukları belirtilmektedir. Devletin ve saltanatın esaslarını teşkil eden ve Sultan ile Halife'ye bahşedilen vebî nimetlerin varlığı durumunda, devletin bilimüm tehlikelerden emin olacağı bildirilen hususlar altı hükümde irdelenmektedir.

a) İlahî emir ve nehiylere uymak, adaleti tesis etmek, devleti haksızlıktan ve zulümden muhafaza etmek ve halkı koruyup gözetmek gibi temel vazifelerin tatbik edilmesi sürecinde; şariat hükümlerinin ve kanunların, sarrafın elindeki hassas bir terazi hükmünde olduğu belirtilmektedir.

b) Talih, devlet ve baht kavramlarının bahse konu olduğu kısımda; talihin fitrî olduğu, devletin Allah'ın bir lütfu sayıldığı ve güzel menzile ulaşan yolun baht kabul edildiği anlatılmaktadır. Saltanat ve hilafet sahipliliğinin de bu üç unsura bağlı olduğu vurgulanmaktadır.

c) Güzel ahlak ve melekelerin önemi üzerinde durulmaktadır. Dünya ve ahiret saadetinin kaynağını ve devlet binasının temellerini teşkil ettiği belirtilen güzel ahlakın, şeriatın da ana gayesi olduğu hatırlatılmaktadır. Bu bağlamda; hükümdarların menfî veya müspet ahlakının, sadece kendilerini değil umumi efkârı da etkileyeceği uyarısı yapılmaktadır.

d) Hanedanın neseb bağının ve asaletinin yüceliğinin altı çizilerek, bu özelliğin liyakat ve yetenek ile desteklenmesi durumunda, Sultan'a itaatsizlik sorununun ortadan kalkacağı değerlendirilmektedir.

e) Cismânî nitelikler mevzubahis yapılarak, cazip bir vücut yapısının ve güzel yüzün avantajları aktarılmakta; bu fiziki niteliklere sahip sultanın, muhataplarında itaat, sevgi ve hürmet duygularını harekete geçireceği varsayımında bulunmaktadır.

f) İdrak, dirayet ve ferasetin işaret ettiği aklın ehemmiyetine dikkat çekilmektedir. İnsanın şerefının akıl ile meydana geldiği belirtilirken aklın en güzel vezir olduğu da vurgulanmaktadır. Bahtiyar bir devlete benzetilen insan vücudunda; kalp olan

²⁴⁴ Akgündüz, 1991, 14-18.

sultanın saltanat dizginlerini, akıl olan vezirin elinde tutması gerektiği betimlemesi yapılmaktadır.²⁴⁵

İkinci Maksad

Fıtrat-ı selim, şeref ve fazilet gibi erdemlerin bahse konu yapıldığı bölümde sultanların, geçmişteki faziletli ve başarılı kişilerin tecrübelerinden istifade etmesi gerektiği önerilmektedir. Ayrıca, saltanat ve hilâfet sahiplerinde bulunmasının zaruret olduğu bildirilen iyi ahlak ve melekelerin temelde dörde ayrıldığı belirtilmektedir. Şehvetin, aklın ve dini kaidelerin idaresinde bulunması anlamına gelen “ıffet” bunların ilkidir. İffetli olmayan hükümdarın bencillik ve nefsinin düşünme duygusunun, reâyâda ve kamu görevlilerinde nefret doğuracağı uyarısı yapılmaktadır. İkinci meleke olan “şecaat” ise, gadabiyenin dengeli kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Şecaatin, halkın haklarının muhafazasına ve nizamına vesile olduğu söylenmektedir. Aklın bilgece kullanılması mealindeki “hikmet”, üçüncü sırada dile getirilmekte ve şu özlü söz paylaşılmaktadır: “Akıl güneş, ruh hikmet; cehâlet tufan ve ilim ise Nuh’un gemisidir.” İyi ahlakın son esası adalet, herşeyin yerli yerine konulması şeklinde izah edilmekte ve sultanların adalet anlayışının neticelerinin umumi olduğu hatırlatılmaktadır. Bu nedenle hükümdarların, hem hususî ahvâl hem de amme nizamı için adaletle riayet etmekle mükellef oldukları uyarısı yapılmaktadır.²⁴⁶

Yukarıda ana hatları ile zikredilen hasletlerin tamamlayıcı unsurları olan ahlakların dile getirildiği alt bölümlerde; ihsanda bulunma ve cömert olma anlamlarına gelen “sehâvet”in ve gayr-ı meşru heveslere gem vurmamak demek olan hayânın önemi vurgulanmaktadır. Ardından; dünyevî şeref ve izzetlere aldırılmamak, nefsin sükûnetinin sağlanması mealindeki “hilm” sahibi olmak ve gayretle hamiyete vâkıf olmak üzerinde durulmaktadır. Anlayışlı ve idraklı olmak, haricen kuvvetli bir hafıza sahibi olmak konularında analizler yapılmakta ve örnekler verilmektedir. Son olarak; sultanın reâyâyı ve kamu görevlilerini öz evlatları gibi himaye etmesine dayanan sadakat ve şefkat ile vefa duygularının ehemmiyeti aktarılmaktadır. Bahsi geçen ana melekelerin ve onların tamamlayıcı hasenelerinin; devlet idaresinde ve hilâfetin temsilinde bulunan hükümdarlar için elzem olduğu, bu özelliklere sahip sultanların idaresindeki insanların ve kamu

²⁴⁵ Akgündüz, 1991, 18-21.

²⁴⁶ Akgündüz, a.g.e., 1991, 21-24.

görevlilerinin de nizam içerisinde bahtiyar olacakları beyan edilmektedir.²⁴⁷

Üçüncü Maksad

Sultanların amelleri hakkında görüşlerin belirtildiği bu bölümde; ayetlerden deliller dile getirilerek, iktidar sahiplerinin ibadetlerini aksatmamaları ve iyiliği emredip kötülükten alıkoyma farizaları konusundaki mesuliyetleri hatırlatılmaktadır. Mamafih, hükümdarların amellerinin şeriata tatbik edilmesinde takip edilmesi gereken yol hususunda tavsiyelerde de bulunmaktadır. Bu önerilerden ilki, sultanın adil olmasının yanı sıra dindar ve ilahi emirlere riayet eder olmasıdır. Zira bir devlet reisinin; kendisi, ailesi veya devlet ricâli için dahi olsa şariat hükümlerini icra etmek zorunda olduğuna dikkat çekilmektedir. Çünkü saltanatın, rahmanî hükümlerin vesilesi ve hizmetçisi olmak zorunda bulunduğu belirtilmektedir.²⁴⁸

Devletin icra organı mahiyetindeki “divan”ın; reâyâ, asker ve kamu görevlisi olan toplumun tüm kesimlerinin talep ve hak arayışlarını arz edebileceği bir meclisin zaruret olduğu bildirilmektedir. İdeal divan uygulamasının, kişinin aracısız ve perdesiz olarak bizzat sultana maruzatını bildirebilmesi olduğu belirtilirken; zamanla bu yöntemin güvenlik endişesiyle değiştirildiği, hükümdarların divanlara katılmamaya başladığı ve ilgili görevlilerin, halkın talebini sultana doğru ve eksiksiz aktarmaması gibi sorunlarla karşılaştığı anlatılmaktadır. Binaenaleyh bu hususta İdris-i Bitlisî; gerekli emniyet tedbirlerinin alınarak, haftada iki gün, sultanın bizzat tebaayı dinleyerek mazlumların haklarını teslim etmesi gerektiğini salık vermektedir.²⁴⁹

Sultanların şahsi niteliklerine dair yapılan değerlendirmelerde; devlet reisinin, milletin ahvâlinde bihaber olmaması ve yanındaki hizmetlilerin hakkı dile getirmekten çekinmemesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Ayrıca; vaadinde durma, ahde vefa gösterme, kinden ve nifaktan uzak durma, yaşlılara hürmette kusur etmeme, ilim ve siyaset ehilleriyle istişare etme, cemal ve kâmil hâdimler edinme ve ihmalkâr olmama gibi müspet davranışların devlet idaresindeki ehemmiyetleri ön plana çıkarılmaktadır. Önemli mevkilere atama yapılması hususunda ise; “Yetki ve makamlar, nâ-ehline verildiğinde kıyâmeti bekleyiniz.” hadisi hatırlatılarak liyakatli ve tecrübeli kamu görevlilerinin

²⁴⁷ Akgündüz, 1991, 24-27.

²⁴⁸ Akgündüz, a.g.e., 1991, 27-29.

²⁴⁹ Akgündüz, a.g.e., 1991, 29-30.

vazifelendirilmesi tavsiye edilmektedir. Bu meyanda, adaletin tesisine yönelik olarak; devlete ve insanlığa karşı kasten işlenen suçlarda, içtimaî hayat nizamına onulmaz yaralar açacağından, ihmal veya af yoluna gidilmesinin doğru olmayacağı uyarısında bulunmaktadır. İlave olarak; meşveretlerde, meseleye göre ehl-i kalem, ulemâ, ehl-i siyaset ve erbâb-ı silah gibi muhtelif kişi ve grupların görüşlerinin alınmasının önemli olduğuna işaret edilmekte ve kadınlarla istişarelerde ihtiyatlı olmanın yararlı olacağı düşüncesi öne sürülmektedir.²⁵⁰

Ordu ve vüzerâ konularının tahlil edildiği kısımda; hükümdarın, esas itibariyle devlet ve din işlerinin düzenlenmesinden ve halkın refahı ile emniyetinden mesul olduğu anımsatılmakta ve bu görevlerin yerine getirilmesinde erbab-ı kalem ve erbab-ı seyf kesimlerinin temel vazifeleri belirtilmektedir. Bahsi geçen iki kuvveti dengeli ve etkin çalıştırarak onların hizmetlerinin birleşmesini sağlamak isteyen sultanın; adalet duygusunu, üstün vasıfları, asaleti, güzel ahlakı ve iyi melekeleri haiz iki türlü vezir bulundurması gerektiği ifade edilmektedir. Bu vezirlerden ilkinin, idari ve mali alanlarda icradan; ikincisinin ise ordu hizmetlerinden sorumlu olarak istihdam edilmesinin yerinde olacağı söylenmektedir. İki vezirin, uyum içerisinde devlete hizmet etmesinin önemine dikkat çeken İdris-i Bitlisî, mali hususlardaki zayıflıkların, askerinin zaafına; ordunun düzensizliğinin ise devletin zevâline yol açacağı ikazında bulunmaktadır. Dinin ve devletin, ancak her yönüyle muhteşem bir orduyla muhafaza edileceği düşüncesinden hareketle; asker çocuklarına, İslam'ın temel kaideleri ile cihadın ve askerliğin esaslarının eğitim yoluyla öğretilmesi önerisi yapılmaktadır. Ayrıca, belirli periyotlarla; asker sayısı, maaşlar ve erzak gibi orduya dair önemli hususların bütün ayrıntılarıyla sultana arz edilmesine özen gösterilmesi istenmektedir.²⁵¹

Halk ile sultan arasındaki ilişkilerin analizinde; sultanın, raiyyetine karşı civanmert olmasının, şefkatli davranmasının ve cumhurun gönlüne lütuf ve ihsan tohumları ekmesinin faziletlerinden ve zaruriyetinden bahsedilmektedir. Haricen; tebaanın sırtına fazla vergi yükü vurulmaması, kamu görevlilerinin halka zulmetmelerine fırsat verilmemesi ve “Allah'ın yeryüzündeki halifesi” mealindeki “Zıllullah” sıfatından ötürü sultanın sürekli dikkat ve teyakkuz halinde bulunması gerektiği uyarıları yapılmaktadır.

²⁵⁰ Akgündüz, 1991, 30-32.

²⁵¹ Akgündüz, a.g.e., 1991, 32-33.

Memleketin bayındır kılınması hususunda ise; ürün alınmayan bir ziraat alanı ve imarsız bir mahal dahi bulunmamasına özen gösterilmesine dikkat çekilerek, tarım yapma imkânı olmayan halka devlet hazinesinden yardım yapılması talebi dile getirilmektedir. Benzer şekilde ticarî faaliyetlerin artırılması için; tesis ve yollar inşa edilmesi, hakkaniyetli vergi tahsil edilmesi ve tacirlerin yol emniyetlerinin sağlanması gibi muhtelif konularda devletin ilgili düzenlemeleri yapmasının önemi üzerinde durulmaktadır.²⁵²

Dördüncü Maksad

Devlet ve saltanat nimetlerinin kıymetini bilme ve onların gerekliliğini hakkıyla yerine getirme hususlarına ilişkin tahliller yapılmaktadır. Sultan özelinde devlet erkânının; dünyevi nimetlere dalmamak, iktidar gücünün gururuna kapılmamak, beytülmalı halka ve ihtiyaç sahiplerine harcamak, muhtelif yapılarla ve imaretlerle hayır müesseseleri inşa etmek, halkı her daim koruyup gözetmek, ihsanlarda bulunmak ve helal dairesinde yaşamak gibi hususi hayata ve sosyal devlete dair bazı önemli konularda tavsiyelerde bulunmaktadır. Özellikle adaletle muameleye de vurgu yapılan bu son bölümde, “Bir saat adalet yetmiş sene nafil ibadetten daha hayırlıdır” hadisine atfen, âdil idarenin önemine dikkat çekilerek eser nihayetlenmektedir.²⁵³

2.5. KOÇI BEY RİSALELERİ

Çalışma kapsamında analiz edilen siyasetnameler arasında yazılış tarihi itibarıyla beşinci sırada bulunan Koçi Bey Risaleleri; devrin kısa tarihi, müellif ve kitap tanıtımlarıyla eser özeti hususlarında bilgiler ve incelemeler içeren dört alt başlık altında takdim edilmektedir.

2.5.1. Tarihi Arka Plan

Koçi Bey Risaleleri; siyasetten içtimaî nizama, devlet teşkilatından iktisadî düzene kadar birçok alanda yaşanan bozulmanın kronik bir hal aldığı ve Osmanlı Devleti'nin bu hayatî meselelerle uğraşmak zorunda kaldığı mühim bir devirde kaleme alınmıştır. Söz konusu döneme gelinceye değin yaşanan gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin ihtişamlı dönemlerinin tedricen geride kaldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda; Kanunî Sultan

²⁵² Akgündüz, 1991, 33-35.

²⁵³ Akgündüz, a.g.e., 1991, 38-40.

Süleyman'ın son yıllarından III.Murad'ın ilk saltanat yıllarına kadar sadrazam olan Sokullu Mehmet Paşa, devletin muhkem yapısını sürdürmeye yönelik siyaset takip ederek yükseliş döneminin devamını sağlamıştır. Bu dönemde; Sakız Adası, Yemen, Kıbrıs ve Tunus fethedilmiş, Fas Sultanlığı ile Lehistan vergiye bağlanmak suretiyle himaye altına alınmıştır. Böylece Kuzey Afrika hâkimiyet altına alınırken doğuda İran mağlup edilerek Şirvan (Azerbaycan), Gürcistan, Dağıstan ve Tebriz ülke topraklarına dâhil edilmiştir. Ancak 1579'da Sokullu'nun vefatı ile birlikte Osmanlı Devleti yükseliş döneminden duraklama dönemine geçmiş, züyuf akçeyi bahane eden askerin isyanıyla İstanbul Ayaklanmaları baş göstermiştir. Osmanlı'nın bu çetin dönemlerinde en büyük sorunlarından olan, merkezi otoritenin zayıflamasından beslenen, uzun süren bir zamana yayılan ve içtimaî, siyasî, mali, askerî menşei muhtelif nedenlerden kaynaklanan Celali ve Eyalet İsyânları'na eklenen bu ayaklanma, darbe desiselerinin ve birçok devlet adamının idam edilerek vahim bir şekilde harcanması garabetinin ilk örneklerinden olmuştur. Söz konusu ayaklanmalarla etkin bir şekilde mücadele eden Sadrazam Kuyucu Murat Paşa'nın devlet otoritesinin tekrar tesis edilmesine yönelik çabaları ancak kısmî ve geçici bir dönem için mümkün olabilmıştır.²⁵⁴ Aynı dönemde, idari bir reform olarak yapılan ve I.Ahmet'ten itibaren uygulanmaya başlanan "Ekber Erşed" sistemi ile Osmanlı'da saltanat teamülü değiştirilmiş ve hanedanın en yaşlı erkek üyesinin tahta çıkması yöntemi icra edilmeye başlanmıştır.²⁵⁵ Bu meyanda, Avusturya ile yapılan savaşlar ve anlaşmalarla daha çok Osmanlı aleyhine değişen sınırlar ve olaylar eşliğinde batı münasebetleri sürdürülürken, II.Osman'ın devleti tahakküm altına almak isteyen oluşumlara karşı sıkı denetimi ve özellikle askeriyede sistem revizyonu tasarladığı siyaseti başarıya ulaşmamış ve Genç Osman'a bu girişiminin bedeli 1622'deki ihtilal neticesinde canıyla ödettirilmiştir. Yeniçerilerin isyan alışkanlıklarını devam ettirdikleri IV.Murad devrine gelindiğinde ise; toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik tedbirler daha sert bir şekilde uygulanmaya çalışılmış ve idari ıslahatların hayata geçirilmesi için çalışmalar yapılmıştır.²⁵⁶ Yine bu dönemde İran'la yapılan uzun süreli savaşlar neticesinde Bağdat tekrar geri alınmış ve 1639 tarihinde imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla günümüzdeki doğu sınırlarımıza büyük oranda benzerlik gösteren Osmanlı-İran hudutları

²⁵⁴ Çay, 2009, 77-81.

²⁵⁵ İnternet: Önder, Ö. (2013). "Gerontokrasi: Yaşlılar Yönetimi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 275-276.

Web: http://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_/36/271-281.pdf adresinden 26.02.2017'de alınmıştır.

²⁵⁶ Çay, 2009, 77-81.

belirlenmiştir.²⁵⁷ Son olarak; Sultan İbrahim'in saltanat yıllarında devletin müzmin sorunları katlanarak devam etmiş ve duraklamanın emarelerinden olan harplerin uzaması olgusunun bir numunesi olarak, 1645'te çeyrek asır boyunca devletin gündeminde kalacak olan Girit Savaşı başlamıştır.²⁵⁸

Koçi Bey Risaleleri'nin yazıldığı dönemin harsî özelliklerine bakıldığında, engin bir kültür mirasının devamı niteliğinde olan zengin bir edebiyat birikimi ile karşılaşmaktadır. Divan edebiyatında hiciv denilince ilk akla gelen, övgüde ve yergide mübalağalı kasideleriyle sanatında ustalığını konuşturan belagat üstadı büyük şair Nef'i ve eserleri, bu devrin büyük değerleri arasında sayılmaktadır. Hayatı boyunca muhtelif memuriyet kadrolarında da çalışan ünlü şair, üstün sanatı sayesinde girdiği saray çevresinde sivri dili ile nam salmış ve yine bu özelliğinin yol açtığı hatalar silsilesi sonucunda canından olmuştur.²⁵⁹ İlmiye sınıfından seçkin bir din adamı olan, bilhassa gazellerinde kullandığı sade İstanbul Türkçesi'yle anılan ve gerçek yaşamın içinden seçerek eserlerinde kullandığı öğelerle mahallîleşmenin önemli mümessilleri arasında sayılan Şeyhülislam Yahya Efendi devrin diğer büyük şairlerinden biridir.²⁶⁰ Yine dini muhteviyatın ağır ve süslü üslupla bezendiği ünlü kasideleriyle bilinen ve divan şiirinde sebki Hindî akımının öncülerinden olan Nâilî, bu yönüyle Türk klasik şiiri alanında özel bir önemi haizdir.²⁶¹ Halk edebiyatı alanında ise, ekseriyetle insana dair ana duyguların hâkim olduğu temalarla dizelere hayat veren ve âşık geleneğinin köşe taşlarından biri olan Karacaoğlan'ın varlığı, döneme mühim bir değer katmaktadır.²⁶² Ayrıca; tarih, biyografi, etnoloji, tasavvuf, şeriat, bibliyografi, tıp ve ahlak gibi birçok konuda eserler vücuda getiren ve coğrafya alanında bir şaheser hüviyetinde olan "Cihânnümâ" adlı kitabın müellifi olan bilim adamı ve mütefekkir Kâtip Çelebi, devrin mümtaz edebî şahsiyetleri

²⁵⁷ İnternet: As, E. (2010). "XVI. yy.'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk- İnan Sınır Sorunları ve Çözümü". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12, (46), 226. Web: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ankuayd/article/view/5000003154/5000003674> adresinden 26.02.2017'de alınmıştır.

²⁵⁸ Çay, 2009, 78.

²⁵⁹ İnternet: Akkuş, M. (1995). "Ömer Nef'i'nin Hayatı ve Biyografi Problemleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (3), 205-210.

Web: http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/418900483_13.pdf adresinden 26.02.2017'de alınmıştır.

²⁶⁰ İnternet: Yekbaş, H. (2009). "Mahallîleşme ve Şeyhülislam Yahya". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (e-dergi), Volume:4/5, 330.

Web: <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi18/yekbashakan1355.pdf> adresinden 26.02.2017'de alınmıştır.

²⁶¹ Web: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=320315&idno2=c320229#1>, Son Erişim Tarihi: 26.02.2017.

²⁶² Web: <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12789/karacaoğlan-17-yuzyil.htm>, Son Erişim Tarihi: 26.02.2017.

arasında yer almaktadır.²⁶³ Hakeza alanında nadide bir eser olan, birçok ilmî disipline tarihi veri sağlayan, sadece Osmanlı'nın değil çeşitli milletlerin de kültürlerini aydınlatan ve yaklaşık yarım asır süren seyahatlerin devasa bilgilerini titizlikle aktaran dünyaca ünlü on ciltlik “Seyahatnâme” ve müellifi Evliyâ Çelebi dönemin güzide değerlerindedir.²⁶⁴

Çalışma konusu Koçi Bey Risaleleri; Osmanlı Devleti'nin hemen her alanda müşkül bir durumda bulunduğu duraklama döneminde ve yukarıda bahsi geçen siyasi atmosferde, dokuz yıl arayla iki cilt halinde yazılmıştır. Devletin kadim yönetim usulleri ve bürokrasi gelenekleri gibi temel kaideleri öğreterek aktarmasının yanı sıra; bu buhran yıllarında devlet nizamına ve idari teşkilata ilişkin meseleler hakkında teşhislerde bulunarak, özlemle anılan eski şaşaalı devirlerdeki kudrete tekrar erişebilmek için tedbirler, çareler ve tavsiyeler sunan bir reçete mahiyetindeki Koçi Bey Risaleleri, kezâlik Osmanlı medeniyet mirası hazinesindeki kıymetli yerini almıştır.

2.5.2. Koçi Bey

Arnavutluk'un güneydoğusunda bulunan ve günümüzde adı “Korçe” olan Görice şehrinde dünyaya gelen Koçi Bey'in doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. İlk gençlik çağlarında devşirme olarak Dersaadet'e getirilen ve Enderun Mektebi'nde tahsil gördüğü rivayet edilen yazarın ismine, dönemin ihsan kayıtlarının tutulduğu İn'âmât Defterleri'nde rastlanmamakta fakat Mustafa ismi sıklıkla yer almaktadır. Bu konuda Bursalı Mehmed Tahir Bey; Koçi'nin bir isim değil, Arnavutça “kırmızı” anlamına gelen bir unvan olduğundan bahisle, Koçi Bey'in asıl adının Mustafa olduğunu belirtmekte, ayrıca müellifin çağdaşı olan Evliya Çelebi'nin, Seyahatnâme'sinde “muhasib-i sabık” sıfatıyla andığı Mustafa Ağa'nın Koçi Bey olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu veriler ışığında, Koçi Bey'in gerçek isminin “Mustafa” olduğu yönündeki kanaatler güçlenmektedir.²⁶⁵ Sultan I.Ahmet devrinden itibaren Enderûn-ı Hümayun'da zabıt göreviyle hizmette bulunan müellif, IV. Murad döneminde padişahın has mahrem sırdaşı

²⁶³ İnternet: Özçelik, İ. (2017). “Kâtip Çelebi'nin Penceresinden Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Düşünceler”. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, (9), 4.

Web:<http://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1484781132.pdf> adresinden 22.03.2017'de alınmıştır.

²⁶⁴ Evliyâ Çelebi. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. (Haz. S. A. Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 7. Kitap, (1). (Eserin orijinali 1848'de yayımlanmıştır.), V.

²⁶⁵ Koçi Bey. (2008). *Koçi Bey Risaleleri*. (Haz. S. Çakmakcioğlu). İstanbul: Kabcacı Yayınevi. (Eserin orijinal I.Risalesi 1631'de ve II.Risalesi 1640'da yazılmıştır.), 9-10.

vazifesini üstlenerek Sultan'a yakın bir konumda çalışma imkânı elde etmiştir.²⁶⁶ Ayrıca, siyasi fikirleri bakımından dönemin seçkin ıslahatçı düşünürleri arasında yer alan yazarın, IV. Murad'ın musâhibi sıfatıyla görev yaptığı da bilinmektedir.²⁶⁷ Bağdat Seferi esnasında Sultan'ın yanında bulunmuş, iyi eğitim almış, uzun saray hizmeti neticesinde paha biçilemez tecrübeler ve bilgiler edinmiş, lisanı ve kalemi kuvvetli, Osmanlı Devlet Teşkilatı hakkında emsalsiz bir vukufiyeti olan, derin analiz yeteneğini ve üstün muhakeme kudretini haiz sıfatlarıyla bilinen, siyaset ilmi hususunda çağının güzide bilginlerinden olan ve "Türklerin Montesquieu'su" namıyla da anılan Koçi Bey'in; ölüm tarihine ilişkin kesin bir bilgi bulunmamasıyla birlikte,²⁶⁸ IV. Mehmet'in 1648 yıllarında başlayan saltanat yıllarının başlarında vefat ettiği belirtilmektedir.²⁶⁹

2.5.3. Koçi Bey Risaleleri

Esas itibarıyla iki farklı risalenin birleştirilmesi ile tek eser olarak vücuda getirilen risalelerin ilki; memleketin düzensizlik içerisinde bulunduğu, zulüm ve rüşvetin had safhaya ulaştığı, bir kısım askerinin devlet adamlarının kanını dökmekten usanmadığı, iktisadî sorunların gün yüzüne çıktığı, kaht-ı ricalin en derin şekilde hissedildiği, çok sayıda ayaklanmanın yaşandığı ve gerileme döneminin ufukta belirdiği çalkantılı bir dönemde, on bir yaşında tahta çıkan ve Valide Sultan ile saray erkânının etkisi altında bulunan IV. Murad'a, saltanatının sekizinci yılı olan 1631 yılında sunulmuştur. Ağdalı bir üslupla Osmanlıca kaleme alınan ve iki bölümden müteşekkil olan bu risalenin birinci kısmında, saray bürokrasisindeki ve devlet teşkilatındaki düzensizliklere ilişkin tespitler yapılmakta; diğer kısımda ise bu sorunların ortadan kaldırılması için alınması gereken önlemler ve meselelere çözüm önerileri yer almaktadır. IV. Murad'ın iktidar yıllarında seyrettiği tavizsiz ve sert politika üzerinde; yakın geçmişte yaşanan vahim hadiselerin ve dönemsel şartların zaruriyetinin yanı sıra, Koçi Bey'in sunduğu işbu rehber niteliğindeki risalenin de etkisinin olduğu değerlendirilmektedir.²⁷⁰ Eserin mütemmim cüzü olan ikinci risale ise, IV. Murad'ın vefatının ardından tahta geçen kardeşi I.İbrahim'e 1640 senesinde

²⁶⁶ Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî (3.cilt)*. (Haz. N. Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Eserin orijinali 1876'da tamamlanmıştır.), 890-891.

²⁶⁷ Yücel, Y. (1981). *Kitâbu Mesâlihi'l – Müslimîn ve Menâfi'i'l – Mü'minîn / Metnün Türk Harflerine Çevirisi ve Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No:307, 7.

²⁶⁸ Koçi Bey, 2008, 9-11.

²⁶⁹ Süreyya, 1996, 891.

²⁷⁰ Koçi Bey, 2008, 11-16.

arz edilmiştir.²⁷¹ Sultan İbrahim'in zorlu şehzadelik günlerinden kaynaklanan fitri zaafiyetler, bilgi eksikliği ve kardeşine nazaran zıt kabul edilebilecek karakter yapısı gibi nedenlerle, ikinci risalede; saray içi protokol kaideleri, resmi işlemlerin esasları ve kamu görevlilerinin iş tanımları kabilinden devletle ilgili muhtelif temel konular, gayet sade bir dille ele alınmaktadır. Bahsi geçen bilgiler istikametinde eser bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı devlet nizamına dair ehemmiyetli bir kaynak olan kitabın; hocanın talebesine ders anlatır tarzda öğretici bir üslupla yazıldığı, iki farklı özellikteki padişahın da takdirlerini kazandığı, devrin hastalıklarının teşhisini ortaya koyarak reçeteler sunduğu ve “Osmanlı'daki içten içe çürümenin, Kanuni Sultan Süleyman döneminde başladığı” gibi sıra dışı tespitlere yer verdiği müşahade edilmektedir.²⁷² Osmanlı Devleti'nin hâlen büyük bir devlet olduğu lâkin engel olunmadığı takdirde gerilemenin de kaçınılmaz son olarak hissedildiği kritik bir devirde kaleme alınan Koçi Bey'in bu öznlü eserinde; aradan geçen takriben dört asra rağmen, aktarılan hususların bir kısmının güncelliğini koruduğu ve çağlar aşan etkisiyle eserin, idareciler için hâlen bir başucu kitabı mahiyetinde olduğu değerlendirilmektedir.

2.5.4. Risaleler

2.5.4.1. Sultan IV. Murad'a Sunulan Risale

Allah'a şükür, Hz. Peygamber'e salat ve selam ve Sultan'a methiyeler ile eserine giriş yapan Koçi Bey, risaleyi kaleme alma sebeplerini; fitnenin, devrin karışıklığının, kötülüklerin ve insanlığın ahvalindeki bozulmaların sebeplerini tahlil ederek meselelerin çarelerini aramak ve bu hususları padişahın malumu haline getirmek olarak özetlemektedir. Milletın ve memleketin huzuru için şeriat ipine sarılmanın ana unsur olarak nitelendirildiği girizgâhta, devlet işlerinin nizam alması ve eski haşmetli günlerdeki saadetin tekrar tezahür etmesi temennileri dile getirilmektedir.²⁷³

1. Bölüm

Osmanlı Devleti'nin en yüksek karar organı mahiyetindeki Divan-ı Hümayun'un devlet idaresindeki önemine dikkat çekilerek; Kanuni devrine kadar, tüm sultanların divana bizzat katılarak memleket ve millet işleri ile hemhal oldukları belirtilmektedir. Aynı

²⁷¹ Koçi Bey, 2008, 1.

²⁷² Koçi Bey, a.g.e., 2008, 11-16.

²⁷³ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 25-26.

dönemlerde, maruzatı olan tebaanın zahmetsiz ve aracısız bir şekilde sultana ulaşabildiğini ve bu bilgi akışı sayesinde, devletin selamet içerisinde bulunduğu hatırlatılmaktadır. Ayrıca, sultanın yakınları ve nedimlerinin saltanat işlerine karışmaması gerektiğini de vurgulayan Koçi Bey, Osmanlı'nın meşhur sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'nın uzun süren devrinde ve başarısında bu hususun da rol aldığını savunmaktadır.²⁷⁴

Eski dönemlerde kamu görevlerinin ve makamların bahşiş ve rüşvetle elde edilmediği, aksine; dindar, tecrübeli ve emektar kişilerin hizmete alındığı ve suçsuz hiçbir kamu görevlisinin de görevinden azledilmediği aktarılmaktadır. Günümüz terimleriyle, memur güvencesi ve liyakat ilkesine atıfta bulunularak, devletin bu siyaseti karşısında kamu görevlilerinin de devlet uğruna nice yiğitlikler göstererek hizmet ettikleri anlatılmaktadır. Bu bağlamda devşirmelere de değinen yazar; onların üstün talim ve terbiyelerinden, harem-i hümayundaki hizmetlerinden ve Devlet-i Aliyye uğruna canlarını bile feda etmekten imtina etmeyen sadakat anlayışlarından övgüyle bahsetmektedir.²⁷⁵

2.Bölüm

Dirlik sistemine ilişkin bilgilerin ve devletin zirve yıllarındaki sipahi sayılarının paylaşıldığı kısımda; tımar sistemine dışarıdan girişin istisna tutulduğu, ağırlıklı olarak varisler yoluyla işletilmeye devam edildiği, üstün hizmetleri görülenlerin ihsanla veya zeametle taltif edildikleri nakledilmektedir. Âsitâne'den dirlik tahsisi yapılmadığı hatırlatılarak; tımar sahiplerinin kendi bölgeleri dışında ikâmet etmelerinin mümkün olmadığı bu sistemin, ani saldırılarda askerin hazırlık ve sevk gibi süreçlerle zaman kaybetmeksizin derhal karşılık verebilme kabiliyeti kazandırdığı tespiti yapılmaktadır.²⁷⁶

3.Bölüm

Sultan III. Murad Han'ın tahta çıktığı yıl olan 1574'te, tımar ve zeamet sahibi sipahilerden bağımsız olarak; doğrudan sultana bağlı olan ve hazineden üç ayda bir sabit ulufe alan, yeniçerilerin de dâhil olduğu muhtelif unvanlardaki kapıkulu askerlerinin dağılımları ve 36.153 olan nefer sayıları paylaşılmaktadır. Bu sınıfın büyük bölümünün Boşnak, Ermeni, Rum, Arnavut ve Bulgar devşirmelerden müteşekkil olduğu, alınan gençlerin İslam'ı ve Türkçe'yi öğrenmeleri maksadıyla Anadolu'da ailelerin yanına verildikleri, ardından İstanbul'daki saraylarda dört-beş yıl eğitildikten sonra ihtiyaca

²⁷⁴ Koçi Bey, 2008, 27-28.

²⁷⁵ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 29-31.

²⁷⁶ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 32-36.

binaen, meyil ve talepleri doğrultusunda ocaklara dağıtımlarının yapıldığı izah edilmektedir. Ayrıca, Âsitâne dışında yeniçeri bulunmadığı bildirilirken; yedi yılda bir alınan terfi sisteminden, yaşlılık ve hastalık sebebiyle emeklilik hakkı uygulamasından, ancak emeklilik sonrası evlenmelerine izin verilmesinden ve oğlu olması durumunda kıdemli birkaç neferin şahitliği ile oğlunun acemi ocağına yazdırılması ayrıcalığına sahip olmasından bahisle, özlük haklarıyla ilgili bilgiler sunulmaktadır.²⁷⁷

4.Bölüm

Osmanlı Devleti'nde yükselme döneminin son hükümdarı III. Murad'ın tahta çıkış yılı olan 1574'e kadar vezaret durumlarının aktarıldığı bölümde; vezirlerin, karar ve icra süreçlerinde bağımsız olduğu ve onların işlerine müdahale etmeye kimsenin cüret edemediği anlatılmaktadır. Bahsi geçen tarihe kırılma noktası olarak işaret edilirken, bu devirden sonra; padişah yakınlarının ve nedimlerinin vezirlerin işlerine müdahil oldukları, olmayacak taleplerde buldukları, işlerine gelmeyen hususlarda iftiralar atarak padişahı kışkırttıkları ve en nihayetinde kiminin sürgününe kiminin de katline sebep oldukları dile getirilmektedir. Bu minvalde; Ferhâd Paşa, Yemişçi Hasan Paşa, Nasuh Paşa ve Derviş Mehmed Paşa gibi nice mert ve bahadır vezirlerin, garaz sahibi güruhlar tarafından gazaba uğratıldıkları hatırlatılmaktadır. Zamanla makamlarını korumak için vezirlerin tavizler vermeye başlamasıyla bu kişilerin; iyice azdıkları, rüşvetle makam ve rütbe edindikleri, hizmet ehli kamu görevlilerini itibarsızlaştırarak hiçliğe mahkûm ettikleri ve toprakları talan ederek beytülmalî ziyana uğrattıkları nakledilmektedir. Böylece; nizamın bozulduğu, fetih ruhunun ve zaferin ortadan kalktığı ve fitnenin zuhur ettiği tespitleri yapılmaktadır. Son olarak Koçi Bey; söz konusu meselelerle ilgili tedbir alınmaması durumunda, toprak sisteminin düzelmeyeceği ve derme çatma askerle layıkıyla hizmet görülemeyeceği uyarılarında bulunmaktadır.²⁷⁸

5.Bölüm

Ulema sınıfının ve eğitim sisteminin tahlilinin yapıldığı bu babda; ilim erbabına ve ilme gösterilen ihtimamın bir devlet geleneği olduğu anımsatılarak, şeriatın bakiliğinin ilimle ve ilmin bakiliğinin ise ulemayla sağlandığı analizi yapılmaktadır. Eskiden, ulema içerisinde en faziletli, en tecrübeli ve en bilgili âlimin Şeyhülislam seçildiği belirtilerek;

²⁷⁷ Koçi Bey, 2008, 37-40.

²⁷⁸ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 41-44.

fetva makamının azizliği ve ilme verilen değer sebebiyle bu kişilerin azledilmediğine de dikkat çekilmekte ve Ebüssu'üd Efendi örnek gösterilmektedir.²⁷⁹

Eğitim sisteminin ana hatlarına ilişkin olarak; gönüllü talebelerin önce ulemadan birinden “mahreç” dersi okuduğu, ardından medresede sırasıyla müderrislerden ilim tahsil ederek “danişmend” sıfatıyla nitelenir hale geldiği ve eğitimin sonunda icazet alarak “mülazım” olduğu aktarılmaktadır. Eğitim ve ilim alanlarında geçirilen yedi yıllık mülazımlık sürecinden sonra “rüns” sınavına girerek başarılı olanların müderris tayin edildikleri; bu sınavda başarı sağlayamayan veya başarılı olup isteyenlerin de kadılıkla vazifelendirildiği aktarılmaktadır. Üstün liyakata ve pratik eğitime dayanan bu eğitim sistemi sayesinde; bilgili, vakar sahibi, dindar müderris ve kadıların yetişerek, sundukları hizmetler ve ortaya koydukları eserler suretiyle devletin ve insanlığın feyiz kaynağı haline geldikleri nakledilmektedir.

Geçmiş devirlerle ilgili olarak, yukarıdaki örnek uygulamaları kıvançla hatırlatan Koçi Bey; mukayese açasından, içinde bulunulan zamandaki emsal durumların tespitini de yapmaktadır. 1594 tarihinden itibaren nizamın bozulduğundan şikâyet eden müellif; şeyhülişamların nedensiz azledildiğini, devlet idarecilerinin hak sözü dillendiremez hale geldiğini, hatırın devreye girmesiyle ehil olmayanlara rütbelere verildiğini, devlet işlerinde büyük kusurlara bile göz yumulduğunu, rüşvetle makamların ve mülazımlıkların satılmaya başlandığını, âlim ile cahili ayırt etmenin neredeyse imkânsız bir hal aldığını, diğer devlet hizmetlileri gibi ulema ile kadıların da itibarlarının ve saygınlıklarının yok olduğunu, böylece nizamın ve mülkün temeli olan adaletin bozulduğunu anlatmaktadır. Yapılan tespitin ardından çözüm önerilerini de sunan yazar, tüm bu sorunların üstesinden gelmek için; makam ve unvanların hoyratça ve usulsüzce dağıtılmasının engellenmesi, satışla yahut hatırla verilen mülazımlıkların engellenmesi, ihmal veya ihanetleri kesin şekilde teyit edilmeden kamu görevlilerinin azledilmemesi, halka zulmeden zalim idarecilerin derhal cezalandırılması ve ihtişamlı günlerdeki gibi ehliyetli ile ehliyetsizin ayırt edilerek ilmin aydınlık yolunun tekrar ihya edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²⁸⁰

²⁷⁹ Koçi Bey, 2008, 45-46.

²⁸⁰ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 45-50.

6.Bölüm

Osmanlı Devleti'nde temel yapı taşlarından olan tımar sisteminin bozulmasına ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. 1584 yılında sadrazam olan Osman Paşa'nın, seferlerde yiğitlik gösteren bazı yabacılara iyi niyetli olarak tımar tahsis edildiği belirtilmiştir. Onun ardından gelenlerin bu durumu istismar etmeye başlamasıyla birlikte; arazilerin, hak sahibi olmaması gereken kötü niyetli insanlara hukuksuz bir şekilde dağıtılmaya başlandığını ve boş kalan toprakların makam sahipleri tarafından kendi akraba ve adamlarına peşkeş çekildiği söylenmektedir. Bazı idarecilerin; hizmetlileri veya yakınları adına berat çıkarttırarak kendileri emek vermeden ürün elde ettiklerini ve sefer sırasında da sırf yoklamada eksik görülmesin diye sefer ahlakından yoksun adamlarını sembolik olarak gönderip, kendilerinin zevk-ü sefaya devam ettikleri de yapılan tespitler arasındadır. Arazi tahsisleriyle ilgili olarak; padişah namına çok sayıda sahte ve birbiriyle çelişen mukarrernâmelerle birçok kişinin hak talebinde bulunduğu, bu sebeple tımar ve zeametlerin yaklaşık onda dokuzunun davalık ve soruşturmalık olduğunu ve vükelanın bunlara ilişkin anlaşmazlıklarla uğraşmaktan devlet idaresine neredeyse vakit bulamadığı gibi sorunlar dile getirilmektedir. Ayrıca toprak tahsislerinin, evvelden beylerbeyleri tarafından yapılırken, itirazı olan gerçek hak sahiplerinin divana gelerek maruzatlarını bildirebildikleri anımsatılmaktadır. Hâlihazırda ise, bu işlerin vezir-i azam marifetiyle yürütüldüğü; bu durumda da hak sahiplerinin, itiraz için gidebilecekleri bir merci kalmaması nedeniyle zulme mahkûm olduğu hayıflanarak aktarılmakta ve devlet yönetiminin içinde bulunduğu vahim durumlar resmedilmektedir.²⁸¹

7.Bölüm

Üçüncü bölümde de bahsedildiği üzere; III. Murad'ın tahta çıktığı 1574'te 36.153 olan ulufeli taife sayısının hâlihazırda 92.216' ya ulaştığı bilgisi, unvan dağılımları eşliğinde sunulmaktadır. Aradan geçen kısa bir zamana rağmen bu denli fahiş bir artışın analizini yapan Koçi Bey; haklı olarak bu kadar kulun ulufesine hazinenin nasıl dayanabileceğini sorgulamaktadır. Yazar; toprak sisteminde bozulmanın başlangıcı olarak nitelemesine benzer bir şekilde, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın sadrazamlığa başladığı 1584 yılını bu konuda da kırılma noktası olarak betimlemektedir. Anılan tarihe değin kapıkulu askerlerinin itaatkâr, mazbut ve temiz ahlaklı bir taife olduğu, bu tarihten sonra Osman Paşa'nın yararlılık gösteren bazı kimselere yeniçeri olma imkânı tanıyarak ocağa

²⁸¹ Koçi Bey, 2008, 51-54.

yabancıların girmeleri âdetini başlattığı ve sonrasında bu uygulamanın da istismar edilerek layık olmayan kişilerin ocağa sokulduğu aktarılmaktadır. Yine Koca Sinan Paşa'nın, benzer bir yol icat ederek ocağın muhtevasının bozulmasını sürdürdüğü, ayrıca “veledeş” denilen oğlun ocağa yazdırılması sistemi aracılığıyla parayla tutulan yabancı kişilerin oğul kisvesi altında ocağa yazdırıldığı ve ocak kullarının kanunen “Bilâdı Selâse (üç başkent-İstanbul, Edirne, Bursa)” dışında olmaması gerekmesine rağmen ülke sathına yayılıp halka zulmettikleri gibi sorunlar dile getirilmektedir. Tüm bu meseleleri sultanın bilgisine arz eden Koçi Bey; böyle devam edilmesi durumunda ocağın, hazinenin ve âlemin nizamının halinin nice olacağı hakkında yakınmakta ve bir an önce önlem alınmasını salık vermektedir.²⁸²

8.Bölüm

Bir önceki bölümün devamı ve tamamlayıcı unsuru niteliğindeki bölüm, yeniçeri ocağına devşirme sistemi dışından yabancıların ilk girişleri ile başlamaktadır. Sultan III. Mehmed Han'ın sünnet düğününde, halkı eğlendiren grubun yeniçeri olma taleplerinin ihşanda bulunularak kabul edilmesi ile başlayan bu bozuk geleneğin, zamanla daha da menfi uygulamaların eklenmesiyle yaygınlık kazandığına ve hızlandığına dikkat çekilmektedir. Binaenaleyh, gerçek emektarların tasfiye olduğu, askerlikle alakası olmaya ne idiği belirsiz kişilerin ocağa alındığı, usul ve erkânın yok olduğu, beytülmalın mahvedildiği, velhasıl fitnenin ayyuka çıktığı gerçeği haykırılmaktadır. Bu minvalde, bahsi geçen konuya ilişkin olarak doğru bir uygulama örneği de sunulmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında, acil ihtiyaçtan dolayı bir bezirgândan alınan borcun ödemesi yapılırken; bezirgânın parayı devlete bağışladığı, lâkin tek olan oğlunun cebeci ocağına kabulü için ricada bulunduğu anlatılmaktadır. Bu talep karşısında sultanın çok sert tepki göstererek, ocağa dışarıdan yabancı alınmasına müsamaha etmediği ve borcun ödenmesini emir verdiği nakledilmektedir. Böylece, ahvalin geçmişle mukayesesini yapan müellif, mevcut durumla ilgili ortaya koyduğu problemleri çözüme kavuşturmanın artık farz olduğu değerlendirmesini yapmaktadır.²⁸³

9.Bölüm

Reayanın halinin irdelendiği bu kısımda, vergi yükünün artışının görülebilmesi amacıyla 1582 tarihindeki veriler paylaşılmaktadır. Gayrimüslim tebaadan yıllık olarak

²⁸² Koçi Bey, 2008, 55-57.

²⁸³ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 58-61.

alınan ve “baş vergisi” diye tabir edilen “cizye”nin kırk akçe, sefer masraflarının karşılanması için toplanan “hane-i avarız”ın kırk akçe ve “resm-i ganem” denilen koyun vergisinin ise iki koyundan bir akçe miktarında olduğu bildirilmektedir. Ulufeli taifenin zamanla aşırı artması sebebiyle, zincirleme olarak; hazine masraflarının arttığı, açığı gidermek için vergilerin yükseltildiği ve bu yüzden halka reva görülen zulmün artarak reyanın harap edildiği zikredilmektedir. Yukarıda verilen vergi kalemlerinin mevcut durumlarına ilişkin olarak ise; kırk akçe olan cizyenin iki yüz kırka, hane-i avarızın kırk akçeden üç yüze ve iki koyundan bir akçe olan resm-i ganemin ise koyun başına bir akçeye yükselmiş olduğu belirtilmektedir. Bu ağır yük altında ezilen millete reva görülen zulmün; hiçbir dönemde ve hiçbir coğrafyada görülmediği tespitini üleşen Koçi Bey, ahirette bu durumdan sultanın mesul tutulacağını hatırlatarak adalet çağrısında bulunmaktadır.²⁸⁴

10.Bölüm

Bürokrasinin bozulması, Celali isyanları, eşkıya ve haydut saldırıları, vergi düzenindeki bozukluklar, dirlik sisteminin tarumar edilmesi, giderek artan hazine açığı, seferlerden mutlak galibiyet elde edilememesi ve toprak kayıpları gibi devletin içerisinde bulunduğu menfi durumlar beyan edilerek memleketin gidişatının iyi olmadığı dile getirilmektedir. Bu ahval karşısında halen gafletin ve sefahatin umursuzca sürdürüldüğünden hayıfla bahsedilmekte ve sultan vazifeye davet edilmektedir.²⁸⁵

11.Bölüm

Genel bir değerlendirme hükmündeki bu bölüme, asker sınıfının itaatten çıktığı ve zabitlerin zapt edilemez bir hale geldiği tespiti ile giriş yapılmaktadır. Artık nasihat veya iltifat ile yola gelme eşiğinin aşıldığı ve dini telkinlerin dahi kâr etmediği bir safhaya geçildiğini belirten Koçi Bey; sorunların yumuşaklıkla değil, sert yöntemlerle çözülmesi gerektiğini söyleyerek fâsıkların ve zalimlerin hak ettikleri muamelelere tabi tutulmasını tavsiye etmektedir. Nizamın yeniden tesisi için ise; işe öncelikle tımar ve zeamet sisteminin ıslah edilmesi ve ulufeli taifenin azaltılması ile başlanması salık verilmektedir.²⁸⁶

²⁸⁴ Koçi Bey, 2008, 62-63.

²⁸⁵ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 64-66.

²⁸⁶ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 67-68.

12.Bölüm

Zeamet ve tımar hakkının, gerçek hak sahiplerine teslim edilmesinin önemine binaen; toprağı köle ve hizmetkâra devretme, zorla zapdetme ve sepet tımarı gibi çeşitli hilelere ve usulsüzlüklere karşı alınması gereken en etkin önlem açıklanmaktadır. Bu bağlamda, tüm beylerbeylerine; kendi bölgelerinde yapacakları saha çalışmalarıyla, yaşlı insanların ve bilirkişilerin bilgisi ve şahitliğiyle toprakları gerçek hak sahiplerine teslim etmesinin, çıkarılacak bir fermanla emredilmesi teklif edilmektedir.²⁸⁷

13.Bölüm

Devletin sırtında ağır yük olan çok sayıdaki ulufeli taifenin en azından bir kısmına, ulufe yerine ulufelerinin muadili ölçüsünde tımar veya zeamet arazisi verilmesinin daha uygun olacağı belirtilmektedir. Bu akıllıca ve işlevsel uygulama sayesinde; hem hazinenin ulufeden tasarruf edeceğini, hem arazilerin gerçek anlamda işlenerek asker besleneceği, hem de ocaktaki nefer sayısının ciddi bir miktarda azalacağı tasarısı dile getirilmektedir. Ayrıca eski dönemlerde, fetihlerde yararlılık gösteren bahadırlara temlik edilerek mülk olarak verilen köy ve kasabalar ile esasen gazi ve sefer ehlinin hakkı olan vakıf arazilerinin; bazı hilekâr idarecilerce gasbedildiği de aktarılan hususlar arasındadır. Yapılacak denetimlerle, bu haramzâdelerin elindeki varlıkların da alınarak, ulufeli askerlere tahsis edilecek tımarlar arasına dâhil edilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.²⁸⁸

14.Bölüm

Safevi hanedanının zirve yıllarında hüküm süren Şah I.Abbas'ın; Osmanlı'nın üstün başarısının sırlarını ve yüce saltanatının hikmetini araştırarak, benzer yöntemleri kendi hükümdarlığında uygulaması bahse konu edilmektedir. Şah'ın bu sayede sağladığı başarıların sebebinin ise; askerinin az ama öz olması, hanlık makamlarını ömürlük olarak tahsis etmesi, halka üstün değer vermesi ve adalet ile doğruluk üzere hüküm sürmesi olduğu nakledilmektedir.²⁸⁹

²⁸⁷ Koçi Bey, 2008, 69-70.

²⁸⁸ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 71-73.

²⁸⁹ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 74-76.

15.Bölüm

“Allah’ın laneti, rüşvet verenin ve alanın üzerine olsun.” hadisi hatırlatılarak, devletin düşer olduğu dertlerin, reyanın mahvının ve fitnenin ana kaynağının rüşvet olduğu teşhisi ortaya konurken; bu mel'un mikrobun imha edilmedikçe, adaletin ve âlemin nizamının sağlanmasının da mümkün olmayacağı tespiti ortaya konulmaktadır. Bu beladan kurtulmanın yolunun önemli adımlarından birinin; evvelki dönemlerde uygulanan ve vezir-i âzamin müstakil olmasına dayanan sistemin yeniden tesis edilmesi olduğu vurgulanmaktadır. Diğer bazı adımlar ise; sancak ve eyaletlerin, tecrübeli ve vakar sahibi sancakbeylerine ve beylerbeyilerine ömürlük olarak tahsis edilmesi, tımar ve zeametlerin Âsitâne’den değil, denetim takibini sağlayacak şekilde detaylı bilgiler içeren beratlarla Beylerbeyi eliyle dağıtılması ve tüm kamu görevlilerinin liyakatları ile hakkaniyetle vazifelendirilmesi olarak sıralanmaktadır.²⁹⁰

16.Bölüm

Koçi Bey, geleneksel tarih anlayışının haricinde, yeni bir perspektifle yorumladığı sıradışı bir tahlille; Osmanlı Devleti’nin birçok açıdan zirve dönemini teşkil eden Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanat yıllarını, aynı zamanda, devletin bozulmasına sebebiyet veren hallerin de zuhur ettiği devir olarak nitelendirmektedir. Yazar; devletin en kudretli vakitleri olduğundan, emarelerin o zamanlarda hissedilmediğini, lâkin son birkaç yıldır söz konusu durumun iyice görülmeye başlandığını da ilave etmektedir. Bu kanaatini bir sonraki bölümde gerekçeleriyle izah eden müellif, burada Kanuni dönemi öncesi övgüyle bahsettiği devlet geleneklerine yer vermektedir. Hz. Peygamber’in, halifelerin ve Osmanlı sultanlarının bizzat divana iştirak ettikleri ve halkın ahvalinden dolaysız bir şekilde haberdar oldukları hatırlatılmaktadır. Bürokrasiye ilişkin olarak ise, Sultan Selim döneminden örnekleme yapılarak, teamülen hiyerarşik yükselişin sırasıyla; Sancakbeyi, Beylerbeyi, Anadolu Beylerbeyi, Rumeli Beylerbeyi, Vezir ve Vezir-i âzam olarak gerçekleştiği bilgisi verilmektedir. Ayrıca saray damatlarına, ömür boyu kaydıyla bir sancak verilip, saltanat işlerine karışmaması için İstanbul dışına gönderildiği uygulamasından da bahsedilmektedir. Son olarak güvenilir, dindar ve işini ilmiyle icra eden müfettişler marifetiyle; hem halkın malının haksız kullanılmaması için hazinenin

²⁹⁰ Koçi Bey, 2008, 77-78.

muhafaza edildiği, hem de haram maldan korunmak maksadıyla hazineye haksız bir malın girişinin engellendiği anlatılmaktadır.²⁹¹

17.Bölüm

Sultan Süleyman dönemindeki bozulmaların değerlendirildiği bu kısımda; ilk bozulmanın, sultanın divana bizzat katılma âdetini kaldırması ile başladığı vurgulanmaktadır. Bu sebeple sultanın, devlet erkânını bile tanıyamaz hale geldiği ve iletişim kopukluğu yaşandığı belirtilmektedir. Bozulmanın ikinci sebebi olarak; sultanın, eski kaidelere aykırı bir şekilde, silahdarı İbrahim Paşa'yı vezir-i âzam yapması gösterilmektedir. Sonraki süreçlerde bu uygulamanın sürdürülmesi neticesinde, liyakat ilkesinin ihlal edildiğinden ve gurur ile gaflet tuzağına düşüldüğünden nizamın şaştığına işaret edilmektedir. Üçüncü sebep ise; sultanın, gazilerin hakkı olan fethedilmiş topraklardan, damadı sadrazam Rüstem Paşa'ya aşırı miktarda mülk ihsan etmesi ve Sadrazamın da bu toprakları varislerine miras bırakması gösterilmektedir. Şeriata aykırı bu hususun devam ettirilmesi ile, beytül mala ait arazilerin özel mülke geçirildiği ve vebale girildiği anlatılmaktadır. Bir diğer sebebin de, yine Rüstem Paşa tarafından; caiz olmayan bir şekilde, dirlik arazilerinin, bir yerin vergi gelirlerini toplama işinin belli bir bedelle kişilere ihale edilmesi sistemi olan "iltizam"a dâhil edilmesi olduğu zikredilmektedir. Bu sayede iltizamların, bazı düzenbaz Yahudi eminlerin eline geçtiği ve köylerin parçalanarak harap hale geldiği analizi yapılmaktadır. Beşinci ve son sebebe gelince; sultanın şöhret ve ziynete tenezzül etmesi sebebiyle, tüm kamu görevlilerinin ve halkın da sultanı örnek alarak ziynet ve şöhret düşkünü bir hal aldığı nakledilmektedir. Mevcut durumda, makam sahiplerinin; köşklere, bağlara, samur kürklere ve ziynet eşyalarına tamah ettiğinden ve fetih ruhundan uzaklaştığından yakınan Koçi Bey, devlette ziynet ve şöhret kadar habıs ve bulaşıcı bir illetin olmadığını da altını çizmektedir.²⁹²

18.Bölüm

Genel anlamda diğer bölümlerde de bahse konu edilen devletin zaaflarının ve içinde bulunulan menfi durumların anlatıldığı bölümde; Kâbe'nin duvarının yıkılması, sultanın bulunduğu yerin yakınına yıldırım düşmesi ve saltanat varisi şehzadelerin doğmaması gibi döneme özgü vakaların, İlahi bir ikaz olduğuna dikkat çekilmektedir. Yaşanan tüm kötü durumlara rağmen, kötümserliğe ve ye'se kapılmamak gerektiğinin altını

²⁹¹ Koçi Bey, 2008, 79-80.

²⁹² Koçi Bey, a.g.e., 2008, 81-82.

çizen Koçi Bey; Osmanlı'nın derin ve güçlü geleneklere, bol miktarda insan kaynağına ve ulvi fetih ruhunu yeniden canlandıracak ferasete sahip olduğunu belirtmektedir. Eserde takdim edilen çözüm önerilerinin uygulanması durumunda, bu vahim girdaptan kurtuluşun ve tekrar eski ihtişama kavuşmanın mümkün olduğunu vurgulayan müellif; devletin altmış yıllık gaflet uykusundan uyanmasının, âlemin nizamı için şart olduğunu ve bu uyanışın tüm dünyada yeniden yankı bulacağını ifade etmektedir.²⁹³

19.Bölüm

Osmanlı devlet düzeninde, toprak sisteminin esaslarından olan tımar ve zeamet arazilerinin; etkin kullanımı, gerçek hak sahiplerine teslimi, istismara açık hususlarının engellenmesi, kötü amaçlı kullanımında vebali bulunan idarecilerin cezalandırılması ve düzeninin yeniden kurulmasında takip edilmesi gereken idarî icraatların tarif edilmesi gibi daha önceden değinilen hususlar, teknik detaylarıyla ele alınmaktadır.²⁹⁴

20.Bölüm

Yazar, daha önce de sıklıkla dikkat çektiği hususlardan olan kapıkullarının düzene sokulmasıyla ilgili önerilerde bulunmaktadır. Bu bağlamda; yeniçeri ocağına dışarıdan adam sokulmasının engellenmesi, sebepsiz ve haklı gerekçeye dayanmayan bahanelerle neferlerin azledilmemesi, ağa çırağı ve becayış gibi sonradan uydurulma yöntemlerin kaldırılması, sadece ölenlerin yerlerine yeni neferlerin alınarak askerlerin sayıca azaltılmaya gidilmesi, velhâsıl evvelce uygulanagelmiş kadim kanunların ve teamüllerin icra edilmesinin gerekliliği savunulmaktadır.²⁹⁵

21.Bölüm

Sultan IV. Murad'a sunulan ilk risalenin son kısmı olan bu bölüm, diğer bölümlerde belirtilen meseleler, tespitler, analizler ve sorunlara çözüm önerileri ile ilgili hususların genel bir değerlendirmesi hükmündedir. Daha önce detaylarıyla üzerinde durulan; dirlik sistemi, asker taifesinin durumu, rüşvet ve zulüm sapkınlıkları, terfi ve azl sisteminin esasları, ilmin ve adaletin yüceltilmesi, liyakat ilkesinin önemi ve fesadın yaygınlaşması gibi eserin ana muhtevasını teşkil eden konuların ehemmiyeti bir kez daha dikkatlere sunulmaktadır. Son tahlilde, "Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar

²⁹³ Koçi Bey, 2008, 83-86.

²⁹⁴ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 87-89.

²⁹⁵ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 90.

arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.”²⁹⁶ ayetini temel kaide göstererek, devlet idaresinde işi ehline verme ve adil olma vurgusu yapan Koçi Bey; dile getirdiği tavsiyelerin icra edilmesi durumunda, Allah’ın inayetiyle, Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye’nin dillere destan şanının tekrar yükseleceğini ve İslam kılıcının Kaf’tan Kaf’a erişeceğini tahayyül etmektedir.²⁹⁷

2.5.4.2. Sultan I. İbrahim’e Sunulan Risale

1.Bölüm

Ağabeyi IV. Murad'ın vefatı sebebiyle 1640'ta tahta çıkan Sultan İbrahim'in emri üzerine kaleme alınan risaleye; sultana, devlet işlerinin temel hususlarına ilişkin kayıtları incelemesi tavsiyesi ile başlanmaktadır. Bu bağlamda Koçi Bey öncelikle; asker kayıtlarının tutulduğu ana defterleri, vergi gelirlerinin yazıldığı mali defterleri, dirlik topraklarının kayıtlarının işlendiği defterleri, uzak eyaletlerdeki bilgilerin yer aldığı defterleri ve vezir-i âzamin muhasabe defterleri gibi ana kayıtların sır kâtibinden istenerek incelenmesini salık vermektedir. Sahip olduğu eşsiz devlet terbiyesinin mahsulü olan hassas bir kadirşinaslık örneğiyle, sultanın hususi durumunu göz önünde bulunduran müellif son olarak; arz ettiği risalelerdeki hususların, sultanın kendi düşüncesinden kaynaklandığı intibasının hâsıl olması için padişaha, sunduğu risaleyi okuduktan sonra yakmasını tembihlemektedir.²⁹⁸

2.Bölüm

Harem-i Hümayun'un idari teşkilatlanmasına ve personel yapısına ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Saray bürokrasisi içinde yer alan ve ağırlıklı olarak padişahın özel hizmetlerinden mesul olan görevlilerin; unvanları, sayıları, görev yaptığı alt birimler, ast-üst ve vekâlet statüleri, hiyerarşik yapılanmaları, padişaha arz kaideleri, maaşları, bayramlardaki ve mevlidlerdeki bahşişleri, kıyafet ödenekleri ve terfi sistemleri gibi özlük haklarıyla ve personel istihdamıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmektedir.²⁹⁹

²⁹⁶ Yazır, 2006, 86.

²⁹⁷ Koçi Bey, 2008, 91-95.

²⁹⁸ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 101-102.

²⁹⁹ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 103-107.

3.Bölüm

Devlet hizmetine kamu görevlisi alımı ve rütbe tahsis edilmesine ilişkin olarak sultanın bilgilendirildiği bu bölümde; sultanın onayı olmaksızın yeniçeri ocağına nefer alınmasının mümkün olmaması gerektiği belirtilmektedir. Yeniçeri olmak için devşirme acemi oğlanı olmanın elzem olduğu hatırlatılırken; ocağın bölümlerinden, bölüm sorumlularından, rütbelerden, unvanlara göre ulufe miktarlarından, ulufe haklarını gösteren ve “memhur” olarak adlandırılan tezkerelerden, ocağa ilişkin kayıtların yeniçeri kâtibi tarafından tutulduğundan, emir-komuta zincirinden bahsedilmekte ve hâlihazırda yaklaşık otuzbeşbin yeniçeri varlığından söz edilmektedir. Ayrıca; “oturak” denilen, sefere gitmekten muaf olan ve devlete emeği karşılığında ihsan olarak ocakta barındırılan emekli askerlerin mevcudiyeti de sunulan bilgiler arasında yer almaktadır.³⁰⁰

4.Bölüm

Sultan’ın sefere teşvik edildiği bölümde; ordunun iaşe ve levazım ihtiyacı için gerekli hazırlıkların yapılması önerilmekte ve mevcut menfi durumlar nedeniyle, bu iş için en az beş yıl öncesinden hazırlık yapmaya başlanması gerektiği belirtilmektedir. Ordunun sefer esnasındaki ideal yerleşim düzenini de paylaşan yazar, halkın fakir ve harap durumda olduğu tespitinde bulunarak; “tekâlif-i emiriyye” denilen genel vergilerin kaldırılması, nüfus ve arazi verilerinin tutulduğu tahrir kayıtlarının düzenli bir şekilde güncellenmesi, idarecilerin tahrir kayıtlarına müdahalelerinin engellenmesi ve tahrir için reayadan muhtelif sıfatlarla harç alımlarına son verilmesi hususlarının hayatiliğine vurgu yapmaktadır. Son olarak, sikke düzeninin bozulması sebebiyle halkın ve kamu görevlilerinin fakirleştiği belirtilerek, alım gücünü ve refah seviyesini belirleyen bu temel ödeme aracı konusuna ihtimam gösterilmesi rica edilmektedir.³⁰¹

5.Bölüm

Hükümdarların tarih bilmesi zorunluluğuna binaen Koçi Bey; Sultan’a, tülbent oğlanında veya hazinede muhafaza edilen Osmanlı tarihini ve padişah ahvallerini bildiren siyasetnameleri okumasını öğütlemektedir. Beylerbeyi ve sancakbeyi gibi üst düzey idarecileri isimleriyle birlikte tanımanın önemine de değinilerek, mevcut eyalet beylerbeyilerinin isimleri sıralanmakta ve aykırı bir icraatları olmadıkça azledilmemeleri

³⁰⁰ Koçi Bey, 2008, 108-110.

³⁰¹ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 111-112.

gerektiği önerilmektedir. Bazı kamu görevlilerinin görev tanımlarına da değinilen bu kısımda; yeniçeri ağası seferdeyken yerine sekbanbaşının vekâlet ettiğini, İstanbulu'nun her kapısında "yasakçı" denilen yeniçerilerin üçer aylık vardiyalarla emniyeti sağladığı, yine her yerleşim biriminde yasakçı yeniçerilerin bulunduğu, başkent genel asayişinden mesul olan subaşının görevini geceleri asesbaşının üstlendiği ve üçer yıllık periyotlarla, tüm serhat bölgelerinde "nöbetçi" diye anılan yeterli sayıda yeniçerinin bulundurulduğu gibi uygulamalara dair bilgiler verilmektedir.³⁰²

6.Bölüm

Devletin yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı'nda istihdam edilen kamu görevlilerinin ve askerlerin tanıtıldığı ve haklarında çeşitli bilgilerin verildiği bab; kendisine hürmet edilmesi gereken kişi mealindeki "müteferrika"ların izahı ile başlamaktadır. Hazarda ve seferde, padişahın hususi hizmetlilerinin; unvanlarına, sayılarına, yetiştirilmelerine, vazifelerine, üniformalarının çeşitliliğine, sevk ve disiplin işlemlerine, işledikleri cürümlere göre yaptırımlara, maaşlarına ve emir komuta zincirine ilişkin detaylı aktarımların yanısıra, sultanın bu kamu görevlilerinden hangileriyle sözlü iletişim kurup kurmaması gerektiği ve askeri birliklerin sancakları ile emareleri gibi protokol kaideleri de açıklanmaktadır. Yeniçeri ocağındaki hiyerarşinin yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kethüda beyi olarak sıralandığı belirtilirken, yeniçerilerden müteşekkil dünyanın en eski askeri bandolarından biri olan mehter takımı hakkında da bilgiler verilmektedir. Bu minvalde, yaklaşık ikibin neferden oluştuğu beyan edilen takımın iki bölüme ayrıldığı, "mehteran-ı hayme" denilen ilk grubun sefer esnasında konaklama bölgelerine bir gün önceden giderek otağ-ı hümayunu kurmakla ve nöbetçilikle vazifeli olduğu; "mehteran-ı âlem" denilen ikinci bölüğün ise seferlerde müzik icra eden sazandelerden oluştuğu anlatılmaktadır. Bölümde bahsi geçen diğer bir konu da sultana yakın bir konumda hizmet eden, bir nevi emir eri gibi istihdam edilen ve saray kapılarında nöbet bekleyen kapıcıların reisleri olan kapıcıbaşı görevlileridir. Âsitâne'den taşraya bir gidilmesi gereken bir görev icap ettiğinde veya beylerbeyilerine önemli emirler gönderilmesi gerektiğinde kapıcıbaşının bu vazifelere memur tayin edildiği bilgisi paylaşılmaktadır. Kapıcıbaşının diğer bir görevinin de yabancı devletlerin elçilerinin kabulüne ilişkin olduğu vurgulanmakta ve elçiler huzura kabul olunurken, kapıcıbaşının

³⁰² Koçi Bey, 2008, 113-114.

elçiyi koltuklarından tutup Arz Odasına getirdikleri ve sultanın rikâbına yüz sürdürdükleri aktarılmaktadır.³⁰³

7.Bölüm

Sultan'a bürokratik işlemlerin üslupları, teknik detayları ve teamülleri mevzularında bilgiler sunulmaktadır. Hükümdarlığın alameti olan para basma ve hutbe okutma konularından bahisle; halkın mali durumuna dikkat çekilerek, sikke basımı işine ehemmiyet verilmesi ve darphaneye güvenilir, Müslüman bir nazırın tayin edilmesi tavsiye edilmektedir. Maaş ödemelerinin ve önemli diğer harcamaların sultan onayıyla gerçekleştirilmesi zorunluluğunun da hatırlatıldığı bölümde, vezirlere, beylerbeyilerine ve diğer idarecilere hitaben yazılan hatt-ı şeriflerin; sır kâtibî marifetiyle kaleme alınmasına ve üzerine sultan tarafından “gereğince iş görüle” hitabı yazılarak balmumu ile mühürlenmesine ilişkin şekli unsurlar tarif edilmektedir. Haricen Koçi Bey; seferler ve göçler sebebiyle çoğu yerleşim birimindeki hane sayılarının ve nüfus dağılımının değiştiğini ve bu nedenle gerçek ve güncel verilere sahip olmak için ülkenin tahrir kayıtlarının yeniden çıkarılmasının elzem olduğu vurgulamaktadır.³⁰⁴

8.Bölüm

Risale'nin sunulduğu tarih olan 1640 senesinde, Osmanlı Devleti'nin temel siyasi bölümleri olan yirmialtı eyalet ve eyalet yöneticileri beylerbeyiler ana hatlarıyla tanıtılmaktadır. Ayrıca, Beylerbeyliği'nin; bir alt idari birim olan sancaklarının isimleriyle birlikte sayıları, dirlik özellikleri, vergi gelirleri ve asker sayıları ayrıntılı olarak verilen bilgiler arasındadır.³⁰⁵

9.Bölüm

Esasen, sadece olağanüstü durumlarda ve seferlerde acil ihtiyaçlar için toplanan lâkin zamanla normal addedilerek sürekli hale getirilen ve “avarız”³⁰⁶ adı verilen vergi kalemine ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Milletın fakirliğini sultanın dikkatlerine sunan Koçi Bey, avarız vergisinin ağırlığından şikâyet etmekte ve bu vergi kaleminin hafifletilmesini bir örnek eşliğinde rica etmektedir. İltizama benzer bir şekilde, avarız defterlerinin de satışa çıkarıldığını belirten müellif; defteri alan kişinin, hem verdiği rüşveti

³⁰³ Koçi Bey, 2008, 115-120.

³⁰⁴ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 121-124.

³⁰⁵ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 125-129.

³⁰⁶ Sahillioğlu H. (1991). *Avârız. TDV İslam Ansiklopedisi*. (4), İstanbul. TDV Yayınları, 109.

çıkarmaya, hem asıl vergiyi tahsil etmeye, hem de kâr etmeye çalıştığından halka zulmettiğini belirtmektedir. Bunun haricinde, “sürsat” denilen ve sefer zamanlarında hububat ve yakacak gibi ihtiyaçların karşılanması amacıyla halktan satın alınan aynı mallar için ödenen paranın da emeğin karşılığında az olması nedeniyle, bu zorunluluğun halkın zararına yol açtığı vurgulanmaktadır.³⁰⁷

10.Bölüm

Osmanlı’da dine ve ilme gösterilen ihtimam geleneğinin devam ettirilmesi gayesinin bir yansıması olarak, ilmiye sınıfından divan üyesi olan iki üst düzey idareciden bahsedilmektedir. İlk olarak Şeyhülislam’a; fetva ve din işlerinin önemine binaen gereken hassasiyetin gösterilmesi, ulema sınıfının ahvaline mukayyet olunması, duanın eksik edilmemesi ve devlet namusunun gözetilmesi hususlarındaki görevleri özenle hatırlatılmaktadır. Ardından Kazasker’e; şeriatın icra edilmesi, duaya önem verilmesi ve yetkisi dâhilindeki kadı atamalarını yaparken makamların ehillerine emanet edilmesi konularında liyakatla vazife yapması tembihlenmektedir.³⁰⁸

11.Bölüm

Adalet ve idareye ilişkin vazifeleriyle, ilmiye sınıfının önemli bürokratlarından olan kadılara ilişkin bilgiler verilmektedir. Öncelikle; sekizyüz kadının görev yaptığı Anadolu ile dörtyüzelli kadının bulunduğu Rumeli bölgelerinden kazaskerlerin mesul olduğu ve iki bölge arasında kadı nakillerinin mümkün olmadığı bildirilmektedir. Görev yaptıkları yerlerde iki yıllık görev süresine tabi olarak rotasyonla çalıştığı belirtilen kadıların; imtihanla seçilerek tayin edildikleri, azlolundukları zaman ise maaşsız stajyerlik uygulamasına benzer şekilde iki yıl boyunca “mülazemet”e tabi tutuldukları anlatılmaktadır. Ayrıca, Kadılıkta kıdem ve tecrübe sahibi olanların “mevleviyet” sıfatı ile anıldığı, büyük eyaletlerde görev yaptıkları, bunlardan şeyhülislamın mesul olduğu ve müderrisler ile mollaların müftülere karşı sorumlu oldukları belirtilmektedir. Kıdeme göre görev yerlerinin de değiştiği uygulamasından bahseden yazar; mevleviyet seviyesindeki kadıların sırasıyla, Bursa’dan Edirne’ye ve ardından İstanbul’a tayin olduklarını ve teamülen sonrasında Anadolu Kazasker’i yaptıklarını izah etmektedir. Haricen İstanbul kadısının görev tanımına da değinilmekte; kadının, esnaf ve tüccarları denetleyerek, “narh” denilen azami fiyat uygulaması marifetiyle piyasayı dengede tutmaya çalıştığı

³⁰⁷ Koçi Bey, 2008, 130-131.

³⁰⁸ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 132.

zikredilmektedir. Son olarak Koçi Bey; her konuda defaatle vurguladığı üzere, rüşvet yahut şefaath ile kadılık verilmemesini ve layık olanların imtihan ile seçilmesini istihham etmektedir.³⁰⁹

12.Bölüm

Cengiz Han'ın torunlarından ve Tatar olduğu belirtilen Timur'un, Yıldırım Bayezid ile olan mücadelesi ve fitne faaliyetleri anımsatılarak Tatar halkına karşı dikkatli olmak gerektiği salık verilmektedir. Bu bağlamda Kırım Hanı'nın varisleri olan çocuklarının İstanbul'da tutulduğuna dikkat çekilerek, müstakbel Han'ın sultan eliyle belirlendiği ifade edilmektedir. Bahsi geçen diğer bir konu da Kaptan-ı derya ve onun kadirga beylerine ilişkindir. Onun, Akdeniz ve Karadeniz'in hâkimi olarak denizlerdeki emniyeti sağladığı, özellikle Kazak denizcilerinin baskın ve talanlarına karşı teyakkuzda olması gerektiği ve bölgesinde sefere katılmayan tımar ve zeamet sahiplerinden vergi tahsil etmekle mükellef olduğu anlatılmaktadır. Özel günlerde protokol kaideleri arasında yer alan el öptürme merasiminin de aktarıldığı bölüm; yazarın, istişare kültürünün ve bilinmeyen hususları öğrenmenin ehemmiyetine yaptığı vurguyla ve sultanın tüm işleri sırasıyla ve ağır ağır hazmederek öğrenmesi gerektiği tembihiyle son bulmaktadır.³¹⁰

13.Bölüm

Genel anlamda vergi türlerinden bahsedilen bölümde; yıllık anlamına gelen ve tımar sistemi dışında kalan bazı eyaletlerden yerel beyler tarafından toplanan “salyane”, limanlar, madenler ve gümrükler gibi gelir kaynaklarını yıllık olarak işletme hakkı verilmesi karşılığında alınan “mukataa” ve gayrimüslim tebaadan alınan toprak vergisi mahiyetindeki “haraç” gibi muhtelif vergi kalemleri tanıtılmaktadır. Osmanlı'da devlet sisteminin temel esaslarından biri olan ve gelirleri bazı hanedan üyelerine ayrılmak üzere veya kamu hizmeti karşılığında arazi tahsis edilmesi ilkesine dayanan dirlik sistemine ilişkin de bilgilerin sunulduğu bu kısımda, dirlik arazilerinin gelir sınıflarına göre üç sınıfa ayrıldığı belirtilmektedir. Yıllık gelirleri; üçbin akçe ile yirmibin akçe arasında olan toprakların “kılıç tımarı”, yirmibin akçe ile yüzbin akçe arasındaki arazilerin “zeamet” ve

³⁰⁹ Koçi Bey, 2008, 133-134.

³¹⁰ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 135-138.

yüzbin akçeden fazla olan toprakların da “has” topraklar olarak nitelendirildiği anlatılmaktadır.³¹¹

14.Bölüm

Osmanlı Devleti’nde; tüketiciyi muhafaza ederek refah sağlamak ve hem fiyat hem de kalite seviyesini dengelemek maksadıyla, bazı temel ihtiyaç maddelerine resmi makamlar tarafından getirilen zorunlu azami fiyat uygulaması olan “narh”³¹² ın tanımlanması ile bölüme başlanmaktadır. Ayrıca bazı ölçü birimlerinin ve deniz taşıtlarının özellikleri belirtilerek saray mutfağına Mısır’dan getirilen erzak bilgileri paylaşılmaktadır. Son olarak, hünkârın içerisinde bulunduğu bazı ruhsal bunalımların üstesinden gelebilmesi için bazı aktiviteler önerilmektedir.³¹³

15.Bölüm

Saray bürokrasisinde görev alan kamu görevlilerinin padişaha tanıtılması muradı ile çalışanların unvanları ve görev tanımları izah edilmektedir. Bu bağlamda; sarayın inşa ilerinden sorumlu “şehremini”, padişah değişikliklerinde yenilenmesi zorunlu olan tımar beratlarının ve her daim hazırlanan emirler ile beratların harçlarını tahsil eden “kâğıt emini”, devletin malî işlerinden mesul olan ve sultana yıllık hazine raporu sunan “defterdar”, gümrük vergilerini tahsille mükellef “gümrük emini”, iltizamlar ile gümrüklerin senelik defterlerini hazırlayan “mukataacı”, hazinenin hesaplarını yapan “muhasibeci”, hazine girdi-çıkıtı kayıtlarını tutan “büyük ruznamçeci” ve ulufe dağıtımından sorumlu “küçük ruznamçeci” gibi bazı bürokratların yetki ve sorumluluklarının çerçevesi sunulmuştur. Haricen kamu görevlilerinin işlem sahiplerinden aldıkları yazı parası mahiyetindeki “ kalemkiye” den de bahseden Koçi Bey, son tahlilde; sultana hizmet için talepkâr olduğunu beyan etmekte ve padişahın, kendisinden ilgisini esirgememesini niyaz etmektedir.³¹⁴

³¹¹ Koçi Bey, 2008, 139-140.

³¹² İnternet:Erdoğan, İ. (-). “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”.135-136.

Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14569.pdf> adresinden 12.02.2017’de alınmıştır.

³¹³ Koçi Bey, 2008, 141-142.

³¹⁴ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 143-146.

16.Bölüm

Hizmetlerin veya malların temel ödeme aracı olan para hakkında malumat verilmekte, Sikke düzeninin ve niteliğinin bozulmasından dolayı milletin yoksullaştığı vurgusu yapılmaktadır. Binaenaleyh, Sikkenin piyasadaki değerinin ve kalitesinin artırılması gerektiğini dile getiren müellif; Erzurum ve Tokat'taki darphanelerde ayarı bozuk gümüşten sikke basımı gerçekleştirildiğinden, bu darphanelerin işletilmemesini ve Kanuni döneminde de uygulandığı üzere, madenlerden direk ham gümüşün getirtilerek başkente denetim altında sikke bastırılmasını önermektedir. Bu arada, idarenin etkin icrasında aksamaları ve vezirin usanma emarelerini sezinleyen Koçi Bey; vezirin IV. Murad devrinde daha aktif ve iştiyakla çalıştığını hatırlatarak, sultanın veziri uyarmasını tembih etmektedir.³¹⁵

17.Bölüm

Tebaanın, meramını devlet ricaline ulaştırmasının yöntemlerinden birisi olan arzuhal konusu incelenmektedir. Halkla temas halinde bulunulan zamanlarda, Sultan'a sunulan arzuhallerin; kapıcılar kethüdası aracılığıyla toplandığı ve tümünün padişah tarafından okunarak gereğinin yapılması için vezire sevk edilmesinin teamül olduğu anlatılmaktadır. Bölümde bahsi geçen bir diğer husus da ulufelerin teslimine dairdir. Dersaadet'e yakın bölgelerde çalışanların, ulufelerini almak için üç ayda bir başkente geldikleri; Bağdat ve Erzurum gibi uzak diyarlarda bulunanların ulufelerinin ise, o bölge civarlarındaki eyalet merkezlerinden temin edildiği bilgisi verilmektedir. Osmanlı medeniyetinin temel yapı taşlarından biri olan vakıf müesseselerinin esaslarına da değinilen babda; vakıflardan hazine için vergi alınmadığı ve vakıf gelirlerinin, vakfın idaresi için tayin edilen mütevellî tarafından tahsil edildiği bildirilmektedir.³¹⁶

18.Bölüm

Venedikliler'in Akdeniz'deki donanmaya zaiyet verdirmesi nedeniyle, IV. Murad'ın barışı bozacağı tehdidi karşısında ürken Venedikliler'in beşyüz bin kuruş gönderecekleri sözünü hatırlatan Koçi Bey; söz konusu vadin halen yerine getirilmediğini belirterek, bu işin üzerinde durulması gerektiği tasiye edilmektedir. Haricen, Osmanlı'nın kadim geleneği olan Surre-i Hümâyûn alaylarından da bahseden yazar, Haremeyn-i

³¹⁵ Koçi Bey, 2008, 147-148.

³¹⁶ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 149-150.

Şerifeyn tayınlarından ve vakıflarından elde edilen gelirlerin, her sene hac mevsiminde hicaz ahalisine gönderilmek üzere surreye bağlandığı bilgisini paylaşmaktadır.³¹⁷

19.Bölüm

Bölüm, beynelmilel münasebetlerin ana mümessilleri olan elçilerin kabulüne ilişkin teamül ve kaidelerin arz edilmesi ile başlamaktadır. Altıncı bölümde aktratıldığı şekliyle huzura alınan ve rikâb-ı hümayuna yüz sürdürülen elçinin, bir nevi güven mektubu hükmündeki mektubunun vezir-i âzam tarafından alınarak tahta ulaştırıldığı anlatılmaktadır. Sultan'ın; artık gelenek haline gelmiş bir şekilde, elçiye niçin geldiğine dair sualine cevaben elçinin de dostluk ve barış temennilerini birdirdiği aktarılmaktadır. Daha sonra tercüme ettirilen mektuba karşılık bir mektubun da yazdırılarak elçiye ulaştırıldığı belirtilirken, görev süresi biten elçinin ülkeden ayrılırken bir kez daha divana çıktığı ifade edilmektedir.³¹⁸ Eserin son bölümü olan bu kısımda, yönetime ilişkin muhtelif birkaç konudan daha bahsedilmektedir. Seferlerde mehteran, sancaktar ve alemdar birliklerinden mesul olan ve “mir-i âlem” adı verilen kamu görevlisinin; diğer bir görevinin de, beylik verilen kişilere yeni sancağın götürülmesi olduğu bilgisi verilmektedir. Ayrıca, devlet idaresinde, sultanın sır tutmasının önemi üzerinde durulurken, ehemmiyetine işaret edilen başka bir husus da soruşturma yaptırılması icap eden bir olayda; tek bir kişinin beyanına bağlı kalmaksızın, bilginin birkaç farklı kaynaktan teyit ettirilmesi gerekliliğidir.³¹⁹

Osmanlı Devleti'nde; saray idaresinin, sivil ve askeri bürokrasinin, toprak sisteminin, vergi düzeninin, eğitim nizamının, rüşvetin liyakata hâkim kılındığı kamu görevi anlayışının, velhâsıl idareye ilişkin hemen her hususun bozulmasının kronikleşmeye başladığı kritik bir dönemde risaleleri kaleme alan Koçi Bey, böylece bu değerli eserini çağlar aşan sedasıyla tamama erdirmektedir.

³¹⁷ Koçi Bey, 2008, 151-152.

³¹⁸ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 153.

³¹⁹ Koçi Bey, a.g.e., 2008, 154.

2.6. NESÂYİH'ÜL-VÜZERÂ V'EL-ÜMERÂ

Çalışma konusu siyasetnamelerin sonuncusu olan Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ'ya ilişkin olarak; dönemin tarihi çerçevesini, müellif ve eser takdimleriyle kitap özetini ihtiva eden dört alt bölüm kapsamında bilgiler sunulmakta ve analizler yapılmaktadır.

2.6.1. Tarihi Arka Plan

Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ, Osmanlı Devleti'nde hemen her alana sirayet eden tefessüh illetinin bünyeyi kuşattığı ve devletin tedricen takatten düşme sürecinin başladığı gerileme döneminin ilk evrelerinde kaleme alınmıştır. Bu devrin öncül gelişmelerine bakıldığında, birçoğu menfi olan muhtelif hususlarla ve önemli olaylarla örülü sancılı bir serüvenle karşılaşılmaktadır. IV.Mehmet'in saltanat yıllarında sadrazam olan Tarhuncu Ahmed Paşa; 1651 senesinde, Osmanlı tarihinde ilk kez bütçe tanzim etmiş ve denk bütçe çalışmaları yapmış, lâkin bazı menfaat odaklarının ve hasımlarının çabaları sonucunda canından olmuştur.³²⁰ Hakeza, çağın artık olağanlaşmış hadiselerinden biri haline gelmiş olan kalkışma girişimlerinin vahim bir numunesi niteliğindeki “Vaka-i Vakvakiye” adıyla anılan 1956'daki olayda; isyankâr sipahilerin, kendilerine teslim edilmek zorunda kalınan otuz devlet adamını Sultanahmet'te bir çınar ağacına asmalarına engel olunamamıştır.³²¹ Bu sıkıntılı zaman diliminde, nisbî bir toparlanma evresi mesabesindeki “Köprülüler Dönemi”nin başlangıcı olan Köprülü Mehmed Paşa'nın geniş yetkilerle sadrazamlığa getirilmesi, mühim bir nirengi noktasını teşkil etmektedir. Bilhassa Celâlî İsyancıları'nın sert bir şekilde bastırılarak tekrar içtimaî düzenin tesis edilmesi, Erdel'de zafer kazanılması ve malî disiplinin sağlanması gibi birçok hayafî konuda yaşanan gelişmeler Mehmed Paşa devrinin önemli kazanımları arasında yer almaktadır. Duraklama dönemi içerisinde kısmî bir yeniden yükseliş niteliğinde olan Fazıl Ahmed Paşa'nın sadaretinde ise (1661-1676); askeri ıslahatlar ve sıkı maliye siyaseti devam ettirilmiş, Venedik ve Avusturya üzerine yapılan seferlerde muvaffakiyetler sağlanmış, Girit'in fethi tamamlanmış, Lehistan'la yapılan harpte Galiçya bölgesi alınmış ve sağlanan Bucaş Antlaşması ile batıda en geniş sınırlara ulaşılmıştır. Ancak, 1683'teki II.Viyana kuşatmasında başarısızlığın müsebbibi addedilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, padişah nezdinde itibarsızlaştırılmış ve bu

³²⁰ Çay, 2009, 81.

³²¹ Karaçay Türkal, N. (2012). *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi ABD Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, XXI- XXII.

girişiminin bedelini canıyla ödemiştir. Bu bağlamda, Viyana'nın ikinci kez alınması teşebbüsünün misliyle püskürtülmesi hadisesi; Osmanlı tarihinde makûs bir dönüm noktasını teşkil etmiş, Batı âleminde coşkuyla karşılanmış ve birçok Avrupa devletinin “Kutsal İttifak” adı altında birleşerek Osmanlı topraklarına saldırıya geçmelerine ve batıdaki çok sayıda bölgeyi tekrar ele geçirmelerine vesile olmuştur.³²² Uzun süren savaşların ardından 1699 yılında imzalanan “Karlofça Antlaşması” ile; Macaristan Avusturya'ya, Ukrayna, Podolya ve Kamaniçe Lehistan'a, Dalmaçya ve Mora Venedik'e bırakılmak zorunda kalınmıştır. II.Mustafa devrinde yapılan ve dengelerin aleyhe döndüğü tarihi bir kırılma noktasını teşkil eden bu antlaşma neticesinde Osmanlı Devleti; ilk defa büyük miktarda toprak kaybı yaşamış, Avrupa karşısında savunmaya geçmiş ve gerileme dönemine girmiştir.³²³ Bilahare III.Ahmed döneminde; Rus Çarı Petro karşısında aldığı mağlubiyetin akabinde 1709'da Osmanlı'ya sığınan İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın (XII. Karl) sebep olduğu diplomatik krizin de etkisiyle başlayan Osmanlı-Rus harbi,³²⁴ Baltacı Mehmed Paşa'nın daha sonra azline neden olan ve 1711 yılında imzalanan “Pрут Antlaşması” ile son bulmuştur.³²⁵ Mamafih, Karlofça ile kaybedilen toprakların geri alınması umuduyla, 1716'da Avusturya ile başlayan savaşın nihayetinde, 1718'de imzalanan “Pasarofça Antlaşması” ile Balkanlar'da daha fazla toprak kaybı yaşanmış ve Avrupa'daki geri çekiliş devam etmiştir.³²⁶ Böylece; 1718'de başlayarak 1730'daki Patrona Halil İsyanı'na kadar sürecek olan ve “Lale Devri” olarak adlandırılan, siyasetten içtimaî yaşama kadar birçok alanda sefahatin ve rehabetin hâkim olduğu ve bazı kısmî yeniliklerin yapıldığı döneme vasıl olunmuştur.

Zikredilen tarihi dönem zarfında edebiyat alanında müşahede edilen birçok değer, Osmanlı Devleti'nin kültür mirası arasında hususiyetleri ile temayüz etmektedir. Didaktik, folklorik ve felsefî üsluplarla ve dönemsel olguların da etkilediği içeriklerle kaleme aldığı mesnevi ve gazelleriyle ünlü, “Şeyhü'ş-Şuâra” unvanı ile maruf, aynı zamanda devletin

³²² Çay, 2009, 81.

³²³ İnternet: Kurtaran, U. (2016). “Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35, (60), 115-117.

Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/2127/22006.pdf> adresinden 23.02.2017'de alınmıştır.

³²⁴ Kurat, A.N. (1951). *Pрут Seferi ve Barışı 1123 (1711) (Birinci Cild)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 103-174.

³²⁵ Web: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=050036>, Son Erişim Tarihi: 23.02.2017.

³²⁶ İnternet: Kurtaran, U. (2014). “XVIII. Yüzyıl Osmanlı - Avusturya Siyasi İlişkileri”. *Tarih Okulu Dergisi (Journal of History School)*, (XVII), 397-398.

Web:http://www.johschool.com/Makaleler/1632122208_18.%20u.kurtaran.pdf adresinden 23.02.2017'de alınmıştır.

muhtelif kademelerinde görevler icra etmiş âlim bir şair ve yazar olan Nâbî, bu değerlerin en önemlilerinden birisidir.³²⁷ Hakeza, devrinin engin tarihi bilgilerini ihtiva eden ve asıl adı “Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn” olan “Târih-i Na'îmâ” adlı mühim eseriyle çağının şahitliğini yapan vak'anüvis ve şair Nâimâ; sadece döneminin değil, Osmanlı tarihçiliğinin de önemli şahsiyetleri arasında yer almaktadır.³²⁸ Yine meşhur divanı ile bilinen, özellikle Lale Devri ile birlikte anılan, muhtelif kadılık ve müderrislik vazifeleri de üstlenen ve kendine has tarzıyla arz-ı endam eden şiirleriyle meşhur şair Nedîm, dönem kültürünün önemli mümessillerindendir.³²⁹ Ayrıca; asker, mütercim ve diplomat niteliklerini bünyesinde cem eden ve çeşitli siyasi ve mali vazifelerden sadrazamlığa kadar birçok idarî makamda görev alan mahir bir devlet adamı hüviyetinin yanı sıra usta bir şair olan Koca Râgıb Mehmed Paşa, devrin edebiyat camiasının ünlü simaları arasındadır.³³⁰ Son olarak; III.Ahmed tarafından dönemin “Reis-i Şairan”ı ilan edilen, müderrislik ve kadılık görevleri de yapan, kasideleriyle ve ölümüne de sebep olan hicivleriyle bilinen Osmanzâde Ahmed Tâ'ib de bu devrenin şairleri arasında bulunmaktadır.³³¹

Bahsi geçen bilgilere binaen, çalışma kapsamında incelenen Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ'nın yazıldığı dönem genel hatlarıyla değerlendirildiğinde; batıdaki büyük toprak kayıplarına rağmen devletin diğer bölgelerinin umumî olarak muhafaza edildiği ve Hazar'dan Cezayir'e, Aden'den Kırım'a kadar geniş bir Osmanlı coğrafyasının varlığını koruduğu görülmektedir. Ancak aynı zamanda; devletin içten bir çözülmeye sürüklendiğine, kaht-ı ricâl meselesinin idareyi zaafa uğrattığına, devlet nizamının sağlanması hususunda acizyetler yaşandığına, eski kudretli çağlardaki terakkilerin aksine

³²⁷ İnternet: Ambros, E.G. (2011). “Yûsuf Nâbî”. (Çev. R. Keleş). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (35), 249.

Web: <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniilah/article/view/1020007418/1020006642> adresinden 23.02.2017'de alınmıştır.

³²⁸ Arslantürk, Z. (1979). *Türk Sosyoloji Tarihinde Nâimâ'nın Yeri ve Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi, Erzurum, 15-19.

³²⁹ Web: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=320510&idno2=c320373#1>, Son Erişim Tarihi: 23.02.2017.

³³⁰ İnternet: Aydın, M. (2016). “Dönemin Kaynakları ve Arşiv Belgelerine Göre Koca Râgıb Mehmed Paşa'ya Dâir Bir Portre Denemesi”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Ölümünün 250. Yılında Koca Râgıb Paşa'ya Armağan)*, 25,(4), 1-32.

Web: <http://dergipark.gov.tr/uploads/issuefiles/7518/d454/6e1f/5a0d94ac21b62.pdf> adresinden 24.02.2017'de alınmıştır.

³³¹ İnternet: Çınarcı, M.N. (2016). “Osmanzâde Tâ'ib ve Halepli Edip'in Şiirlerinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Eleştirisi”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (48), 203.

Web: https://www.jasstudies.com/Makaleler/2075791824_15.Yrd.%20Do%20C3%A7.%20Dr.%20Mehmet%20Nuri%20C3%87INARCI.pdf adresinden 24.02.2017'de alınmıştır.

her alanda kötüye gidildiğine ve ulu çınarın yapraklarının artık sararmaya yüz tuttuğuna şahit olunmaktadır. Diğer taraftan, edebiyat mirasına yeni hazinelerin dâhil olduğu ve birçok erbab-ı kalemin yazın dünyasına kıymetli eserler kazandırdığı bir evreyle karşılaşılmaktadır. Söz konusu siyasi ve kültürel atmosferin hâkim olduğu Osmanlı'nın bu meşakkatli dönemlerinde kaleme alınan Nesâyah'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ da dönem kültürünün aynası niteliğiyle müstesna bir kitap olarak engin Osmanlı edebiyat eserleri arasındaki yerini almıştır.

2.6.2. Defterdar Sarı Mehmet Paşa

Hayatının ilk yılları hakkında kâfi malumat bulunmayan Paşa'nın; bir bakkalın oğlu olarak İstanbul'da doğduğu, muhtemelen 12-15 yaş aralığında bulunduğu 1671 senesinde, Defterdarlığın mühim bölümlerinden biri olan “Ruzname-i Evvel” dairesinde kâtip adayı olarak amme hizmetine başladığı ve üstün başarıları neticesinde kısa sürede şubenin reisi olduğu bilinmektedir. Akabinde, 1702 yılında sadrazam olan eski dostu Râmi Mehmet Paşa'nın teveccühleri ile Defterdar tayin edilmiştir. Vazifeye başladıktan bir müddet sonra, 1703 senesinde “Edirne Vakası” olarak anılan ve yeniçeri ulufelerinin ödenmemesi nedeniyle çıkan isyan baş göstermiş ve Sultan II.Mustafa tahtan indirilerek III.Ahmet sultan ilan edilmiştir. Bu hengâmede; isyancıların seçtiği yeni Defterdar'ın, cülûs ve eski maaşların ödenmesi konusunda tesirsiz kalması nedeniyle görev tekrar Mehmet Efendi'ye tevdi edilmiştir. Başarılı icraatlara imza atan ve asli görevinin yanı sıra Divan üyeliğinde de bulunan Paşa; muhtelif sebeplerle, aralıklı olarak dört kez görevden azledilmiş ve tekrar Defterdar atanmıştır. 1714 senesinde, Dersaadet'ten uzaklaştırmak amacıyla Selânik Beylerbeliği'ne tayin edilen Mehmet Efendi, iki buçuk yıl sonra yine Defterdarlık için görevlendirilmiş ve kısa süren bu devrin ardından bir süre gözlerden irak kalmıştır. Bir müddet sonra, Rusya ile yaşanan hudut ihtilafının çözümü için oluşturulan üç kişilik komisyonda âzâ olarak görev aldığı görülen Paşa, 1716 yılında yedinci ve son defa Defterdar tayin edilmiş, geçmişteki uğradığı akıbetlere benzer şekilde Âsitâne'den bertaraf edilerek Selânik Mutasarrıflığı'na vazifelendirilmiştir. Bu görevine devam ederken “halkı isyana teşvik” suçlamasıyla tüm mallarına müsadere ile el konulmuş ve hapsedilmiştir. 1717 yılına gelindiğinde ise “görevi ihmal, devlet ve dine hakaret, dikkatsizlik ve Temeşvar kalesinin düşmana geçmesine sebebiyet vermek” gibi ithamlarla ölüme mahkûm edilmiş ve yaklaşık yarım asırlık kamu göreviyle hizmet ettiği devletinin emriyle idam edilmiştir. Böylece; halkın içinden yetişmiş, herşeyden önce memleketini ve

milletini düşünen, hem umûmî idare hem de hazine ve maliye alanlarında mâhir, devletin gerilemesi hususunda derinlemesine kafa yoran ve sorunlara yönelik yönetsel reform önerileri sunan istisna bir devlet adamı, kaht-ı rical sıkıntısının had safada olduğu bir devirde ne yazık ki ortadan kaldırılmıştır.³³² Kendisine vaad edilen Sadâret makamının tesliminden cayılması, daha sonraki yıllarda Sadrazam atanacak olan rakibi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Sultan'ı kışkırtması ve Padişah'a yapılan menfi telkinler karşısında; Paşa'nın mücadeleci ve sert mizaçlı karakteri ile hakkın dillendirilmesi hususunda sözünü esirgemeyen yapısı, onun sonunu getiren süreci hızlandıran ana unsurlar olmuştur.³³³ Sebep her ne olursa olsun, bu hazin sonun müsebbibleri; kıskançlık, iftira ve saray entrikaları gibi muhtelif ayak oyunları ile Paşa'nın kanına girerek onu kin, garez ve ihtiraslarının kurbanı yapmışlardır.

2.6.3. Nesâiyh'ül-Vüzerâ V'el-Ümerâ (Kitab-ı Güldeste)

Amerikalı akademisyen ve yazar Walter Livingston Wright'ın tercüme çalışmasına konu edinmesi ile haberdar olunan ve yalnızca birkaç orijinal el yazması nüshası bulunan bu kıymetli eser; Osmanlıca'dan günümüz Türkçesi'ne çevirisi yapılarak, ilk kez “Devlet Adamlarına Öğütler” başlığıyla TODAİE marifetiyle yayımlanmıştır. Yazarın tarih bildirmemesi sebebiyle, 1714-1717 tarihleri arasında yazıldığı değerlendirilen kitap, esas itibariyle üst düzey devlet kamu görevlilerine yol gösterecek bir rehber olarak kaleme alınmıştır.³³⁴ Kitapta zikredilen hususların temel kaynağını hadisler teşkil etmiş; ayrıca Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman'ın meşhur Sadrazamı Lütü Paşa'nın “Asafnâme” adlı büyük eserinden, Kur'an-ı Kerim'den ve muhtelif eski eserlerden alıntılar yapılmıştır. Paşa'nın uzun kamu idaresi tecrübesinin ve yönetim sanatına vukûfiyetinin nihaî ürünü mahiyetindeki kitap; Osmanlı Devleti'nde dönemin idare sisteminin işleyişine ilişkin bilgiler vermekte ve konuya eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılabilir olanağı sunmaktadır.³³⁵ Çeviriyi yapan ve derleyen İçişleri Bakanlığı Müşaviri Hüseyin Ragıp Uğural'ın; eserde yer alan ve eserin ruhunu teşkil ettiğinin tespitini yaptığı; “Memleketteki

³³² Defterdar Sarı Mehmet Paşa. (1987). *Devlet Adamlarına Öğütler- Nesâiyh'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ*. (Der. H. R.Uğural). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (Eserin orijinali 1714-1717'de yazılmıştır.), XIV-XVII.

³³³ İnternet: Özcan, A.G. (-). “Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nesâiyh'ül-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ Adlı Eserine Göre Osmanlı Yönetim Anlayışı ve Toplum Düzeni”. 3-5.
Web:http://cahij.com/Makaleler/1156417999_A.%20G%C3%B6k%C3%A7e%20%C3%96ZCAN.pdf
adresinden 24.02.2017'de alınmıştır.

³³⁴ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, XVI.

³³⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, IX-X.

bütün servetin ve kuvvetin kaynağı olan tebaaya zulüm edilmesine mani olacak her türlü gayretin gösterilmesi, vergi ödeyen halkın korunup gözetilmesi” öğütleri, kitabın öz itibarıyla temel felsefesine ışık tutmaktadır.³³⁶

Kudretli Sultanları ve adil hâkimleri, insanlığın meselelerini gidermeye ve nizam-ı âlemi tesis etmeye sebep kılan Hak Teâlâ’ya hamd ve şükürler ile başlayan eser, dokuz bölümden müteşekkildir. Mehmet Paşa mukaddime kısmında; devlet işlerinin yürütülmesi ile ilgili çok sayıda eser yazılmış olmasına rağmen bunların toplu bir durumda kullanılabilir bulunmadığından, bir amme hizmeti anlayışıyla ve mütevazı bir hediye mahiyetinde eseri vücuda getirdiğini beyan etmektedir.³³⁷

2.6.4. Bölümler

Birinci Bölüm

Defterdar Mehmet Paşa; Osmanlı Devleti’nin ve hanedanının cümle âleme açık olan deryalar gibi bereketli kapısının, dünya nimetlerinin taksim edildiği yer olduğunu ve bu ihsanı bahşeden Allah’a, Sultanların iki temel borcu bulunduğunu belirtmektedir. Tebaanın düzenini sağlayarak hallerini geliştirme ve bilimum tehlikeleri bertaraf etme şeklinde özetlenen bu hususların, “Hepiniz yöneticisiniz ve hepiniz yönettiklerinizden sorumlusunuz” hadisinin de gereği olduğu hatırlatılmaktadır.³³⁸

Vezirlerin öneminin anlatıldığı bu kısımda “Memleket yetişmiş adamsız, yetişmiş adam da malsız olamaz” düsturundan hareketle, yukarıda belirtilen temel vazifeleri icra etmek, harpler kazanmak ve Allah’ın emaneti reâyânın esenliğini ve nizamını sağlamak amacıyla; hakkı söylemekten çekinmeyen, dürüst, dindar, akıllı, çalışkan ve tam salâhiyetli vezirlerin tayin edilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Bu minvalde vezirlerin; isyan, zulüm, haksızlık ve inat hasetlerini ortadan kaldırmaya, adaleti ve doğruluğu da su gibi akıtmaya muktedir olması için gayret sarfetmesi gerektiği zikredilmektedir. Ayrıca devletin, kutsal topraklarda yaşayan halk için gereken ihtimamı göstermekten kaçınmamasının önemi

³³⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, X.

³³⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 4.

³³⁸ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 8.

hatırlatılmakta ve millet arasında hiçbir fark gözetilmeksizin hakkın tesis edilmesinin elzem olduğu vurgulanmaktadır.³³⁹

Paşa'nın çerçevesini çizdiği ideal modele göre vüzerâ; hak sözlü, sır tutan, devlet idaresi ile ilgili işlerden usanmayan, kin ve garez tutmayan, makamlarının verdiği gururla halkı küçümsemeyen, padişahı doğruya teşvik için yumuşak üslup kullanan, kendilerine tahsis edilmiş has gelirleri ile yetinen ve dünya malına tamah etmeyen şerefli bir karaktere sahip olmalıdır. Devrin hastalığı olan rüşvet ve halka ceza kesme uygulamalarından dolayı bir şekilde yakınlıkla devletin ihtişamlı dönemlerini hasretle anan yazar, konu hakkında Sadrazam Lütfi Paşa ve Asafnâme'sinden imrenilecek emsaller vererek vezirlerin dikkat etmesi gereken ehemmiyetli bir hususa da işaret etmektedir.³⁴⁰

Devletin, borcunu ödeme durumu olmayan ahalinin malına el koyarak ona zulmetmemesi gerektiğini savunan Paşa, bedbahd ve muhtaçlardan zorbalıkla alınan bu gelirlerin devlet hazinesine hayır getirmeyeceğini beyan etmektedir. Aksine devletin, merhametli yüzünü göstererek; güçsüz ve yoksul kimselerden müstehak olanları, ihtiyaç bulunan kamu görevleriyle ikramlandırması ve böylece onların hem kalkınması hem de devlete hizmet etmesi için özendirilmesi önerilmektedir.³⁴¹

Mevcut idare aksaklıklarına değinilerek çözüm önerilerinin de sunulduğu bölümde; gereksiz yere ulak kullanımının ortadan kaldırılarak yalnızca acil durumlarda bu yola başvurulması, vali veya kadı onayı olmayan dilekçelerle vazifelendirme yapılmasının önüne geçilmesi, defter dışı malikâne ve tımar tahsisinin durdurulması ve defterhanede kaydı tutulan resmi senet ve sözleşmelerin doğruluğuna azami dikkat gösterilmesi gibi muhtelif uyarılarda bulunmaktadır. Sadrâzamlara ilişkin tavsiyelere de değinen Paşa; bu kişilerin namazlarını cemaatle evinde kılması ve kapılarını her daim açık tutarak ahalinin kendisine ulaşmasını kolaylaştırması gerektiğini savunmaktadır. İşbu makamda bulunanların; içki ve eğlenceye meyletmeyen, adil, yüreğinde Allah korkusu taşıyan, sakin ve kanaatkâr kişiler olması gerektiği mütaala edilmektedir. İrdelenen babda, icra edilen görevin hakkıyla yerine getirilmesinden taviz verilmemesinin önemi vurgulanırken; bir işi

³³⁹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 8-10.

³⁴⁰ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 14-18.

³⁴¹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 20.

uygun olmayan yöntemlerle halledip kötü anılmaktansa, görevden azl talep edilerek millet nazarında itibar görmek yeğlenmektedir.³⁴²

Devletin temeli olan adaletin önemine ve “Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetin yerini tutar” hadisine binaen; adaletin tesisinin, milletin çoğalmasına ve hazine gelirlerinin artmasına ve böylece memleketin bayındır olmasına vesile olacağı belirtilmektedir. Tahlili yapılan diğer bir husus olan istihbarat hakkında ise; devletin durumundan malumat edinebilmek için haberalma faaliyetleri kapsamında güvenilir, özel, açık veya gizli maaşlı kamu görevlilerinin vazifelendirilmesinin elzem olduğunun altı çizilmektedir. Bu konuya gereken önemin verilmemesi durumunda; idarede zaafların yaşanacağı, emniyetin sarsılacağı, güvenlik boşluğundan istifade eden eşkıyanın halka zulmedeceği ve yağmalarda bulunacağı, halkın başka memleketlere göçmek zorunda kalacağı ve hazine gelirlerinin azalacağı uyarılarında bulunmaktadır.³⁴³

Mali işlerin bahse konu edildiği kısımda, darphanede basılan akçelerin ağırlığı ve ayarının periyodik olarak takip edilmesinin ve pazarlarda mal fiyatlarının ve ederlerinin denetlenmesinin önemi azr edilmektedir. Ayrıca; idarecilerin tebdil-i kıyafetle halkın nabzını tutması, haftada bir gün tatil yapılması, halkın arzuhallerindeki durum ve iddiaların teyit edilmesi, kanunen yerine getirilmesi gereken cezaların tatbik edilmesinden çekinilmemesi, cezalandırma ve af hususlarında aceleci davranılmaması ve seferde esir hükümlerine riayet edilmesi gibi meseleler dikkatlere sunulmaktadır. Sadrâzam özelinde idarecilerin şahsi melekelerine de değinilen eserde; fazla uykuya meyletmeyen, sabırlı, zayıfların halleriyle hemhal olan, düşmanına gelen müsibete dahi sevinmeyecek erdemde, halka karşı güler yüzlü, affedici ve hizmet edeni mükâfatlandırıcı niteliklerini bünyesinde barındıran ideal bir bürokrat modeli tarif edilmektedir.³⁴⁴ Mamafih, bu kişilerin; faziletli, şükür ve tefekkür sahibi, Allah’a tevekkül içerisinde, istişare eden, zevk-ü sefaya düşkün olmayan, iyi huylu, edebi baş tacı bilen, hergün nefis muhasebesi yapan, şöhretin esasen afet olduğunun farkında olan, cömert, övünmeyen, makamına bağlanmayan, dünya malında gözü olmayan, menfi muameleye ve meşakkete bile tahammül edip acziyete

³⁴² Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 20-24.

³⁴³ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 26-30.

³⁴⁴ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 32-40.

düşmeyen, tâat ve ibadetini aksatmayan ve her daim ölümü düşünerek geçmişten ibret alan bir ahlak anlayışına sahip olması gerektiği salık verilmektedir.³⁴⁵

İkinci Bölüm

Amme görevinin ve rüşvetin ahvali üzerine tahlillerin yapıldığı bölümde, makam sahiplerine uyarılarda bulunulmakta ve doğru yolların rehberliği yapılmaktadır. Kamu görevlisi tayin edilecek kimselerin, “*Emaneti ehline veriniz*” hadisinden mülhem olarak; kayırma, rüşvet veya rica yoluyla değil hak ederek gelen, şeriattan ve dünyadan haberdar ve iş bilir olmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. Taşra idarecilerinin görevden alınmaları hususunda ise; birkaç şikayet üzerine yapılan azillerin doğru olmadığı, önce durumun teyit ve tespitinin yapılması ve iddiaların doğruluğunun isbatının akabinde evvelâ Sadrazam’ın valiye bir uyarı mektubu göndermesi, buna rağmen uslanmaması durumunda ise idarecinin azledilmesinin yerinde olacağı kanaati paylaşılmaktadır.³⁴⁶ Devlet hizmetinde çalışanların terfi sistemlerine de değinilen bölümde; rütbe verilecek kişilerin, yararlı olabilmek için görevlerinde üstün gayret sarfettiğine tüm halkın şahitlik ettiği tecrübeli kimseler olması gerektiği belirtilmektedir. Bu bağlamda, hak eden kamu görevlisinin rütbe almak için talepte bulunma zahmet ve külfetinde dahi bulunmamasının ve rüşvet gibi alçakça tavırlara tenezzül bile etmemesinin sağlanacağı tahayyül edilmektedir.³⁴⁷ Ayrıca, kamu görevlilerinin seçiminde bilginlerin ve müderrislerin de görüşlerinin alınması ve özellikle kadı ile hâkimlerin imtihana tabi tutularak ehliyetsiz olanların ihraç edilmesi hususlarının gerekliliğine dikkat çekilmektedir.³⁴⁸

Dönemin kronikleşmiş sorunlarından biri olarak rüşveti ve rüşvetle makam satışını, bütün zulüm ve felâketlerin kaynağı ve fesat madeni sıfatlarıyla lanetleyen Paşa; devleti ve dini kökünden yıkıcı bu beladan daha ziyade bir kötülük olmadığını söylemektedir. Bir kişinin rüşvetle devlet hizmetine alınmasının, o kimsenin devlet eliyle zulmetmeye yetkilendirilmiş sayılacağı uyarısında bulunulmaktadır. Zira bu durumda ehliyetsiz ve zalim olan bu kişinin, verdiği rüşveti misliyle geri almak için reâyânın mallarını yağmalayacağı ve yolsuzluklar yaparak ahaliyi perişan edeceği öngörülmektedir.³⁴⁹ Mevcut vakalara dayalı bir örnekle; bazı kadıların, rüşveti meşrulaştırmak adına rüşvetin

³⁴⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 42-52.

³⁴⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 54.

³⁴⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 58.

³⁴⁸ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 62.

³⁴⁹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 54-56.

ismini “mahsul” koyup, hangi taraftan yüksek rüşvet alırlarsa o tarafın lehine karar alma acziyetine düştükleri belirtilmektedir. Bu şirazesi kaymış kişilerin; borçluyu alacaklı, müflisi de karun çıkarabilecek kadar yoldan çıktıkları ve bu tür insanların tahkikat yapılarak görevden atılmaları gerektiği vurgulanmaktadır.³⁵⁰

Üçüncü Bölüm

Divân üyelerine ve devlet büyüklerine iltifat ve saygı konularında ihtimam gösterilmesi tavsiyesi ile başlayan bölümde, divân makamlarının yetkin olanlar arasında ikişer yıllık süreler ile rotasyona tabi olması önerilmektedir.³⁵¹ Defterdarlık makamı ile ilgili yapılan değerlendirmeler kısmında ise defterdarın; doğruluğu şiar edinmiş, emanete halel getirmeyen, dindar, aç gözlülükten irak, tecrübeli, ağır başlı bir mizaca sahip ve kalem işlerine vâkıf, kamu görevlilerinin maaşlarını zamanında ödeyen ve hazine gelirlerini artırarak giderleri azaltan bir görev anlayışında olması gerektiği beyan edilmektedir. Bahsi geçen diğer bir husus; düzenbaz hilekârların devlet malına tasallutunu engellemek, diğer makam sahiplerinin hazineye tahakküm girişimlerini önlemek ve etkin mali siyaset takip etmek maksadıyla, defterdarlara görevlerinde istiklâl tanınması talep edilmesidir. Ayrıca, Paşa'nın da sıklıkla başına geldiği üzere; rüşvet alarak makam satmak veya kıskançlık ve iftiralara kurban etmek amacıyla defterdarların durmadan görevden azledilmesi açmazına girilmemesi istenmektedir.³⁵²

Maliye hazinesinin kimsenin özel malı olmadığı, bu nedenle yersiz ve haksız harcamalardan kaçınılması ve ahirette hesabının verileceğinden çok titiz davranılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bu minvalde, Hz. Ömeri'in; devlet işlerini görürken hazine mumunu, şahsi işlerini yaparken ise kendi özel malı olan mumu kullandığı dikkatlere sunulmaktadır. Bu kısımda mevcut mali durum ve kendi icraatları hakkında da bilgiler veren Defterdar Mehmet Efendi; devam etmekte olan ve on dört yıl uzayan Lehistan, Macaristan, Moskova ve Venedik seferlerinin maliyetleri, bayındır ülkelerden sağlanan gelirlere savaş sebebiyle yaşanan düşüş, askerler ile muhtelif devlet görevlilerinin ödenemeyen maaşları ve culûs-u humâyûn ödemeleri gibi yüklü giderler sebebiyle hazinenin tamtakır olduğunu ve herkesin çaresizlik içerisinde kaldığını anlatmaktadır. Allah'ın inayetiyle temin ettikleri muhtelif kaynaklarla, ilk etapta yüz

³⁵⁰ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 60.

³⁵¹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 64.

³⁵² Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 64-70.

doksan altı bin iki yüz yirmi yedi kişiye ulaşan sivil kamu görevlilerinin ve askerlerin maaşları ile culûs bahşîşlerinin dağıtılarak devletin namusunun kurtarıldığını aktaran Paşa; gelirlerin giderleri karşılayamaması nedeniyle hazinede oluşan açığa ve gelecek yılın gelirlerinin dahi içinde bulunulan yılda harcanmasına rağmen, bu başarıyı sağlayabildiklerini anlatmaktadır.³⁵³

Devlet harcamalarına ilişkin taleplerin ve giderlerin, birikişilere denetletirilerek tüm ayrıntılarıyla bizzat Padişah'a sunulması gerektiğini savunan Paşa; gümrük maliyesinin daha sıkı ele alınmasını, şeriata ve nizamnâmelere uymayan kamu görevlilerinin azledilmesini ve çeşitli sebeplerle boşa çıkan aylıkların, başka bir kamu görevlisine tahsis edilmeden hazineye bırakılmasını tembihlemekte ve böylece kamu harcamalarında tasarrufu teşvik etmektedir. Velhâsıl; etkin önlemlerle, birlik ve beraberlik içerisinde, helal yoldan, disiplinli ve özenli bir şekilde çalışılarak devlet hazinesinin eski şaşalı dönemlerindeki gibi dolu olmasının rotası sunulmaktadır.³⁵⁴

Dördüncü Bölüm

Osmanlı Devleti'de, intizamı ehemmiyet arz eden işlerin en önemlisi olan Yeniçeri Ocağı'nın muhtelif yönleriyle tahlilinin yapıldığı fasıl; Yeniçeri Ağası'nın ve Kul Kethudası'nın, sefer görmüş, disiplinli, dinini ve hazinesini sakınır, güvenilir, tedbirli ve ocak hallerinden haberdar olan kişilerden seçilmesinin elzem olduğu ikazıyla başlamaktadır. Mevcut sorunların dile getirilmesi noktasında; yeniçeri sayılarının sağlıksız olduğu ve abes bir şekilde fazladan aylık ödemelerin yapıldığının tespiti paylaşılmaktadır. Ayrıca, seferlerin uzaması sebebiyle askerin düzeninin bozulduğu, kimi bölgelerde reâyânın vergiden kaçınmak için yeniçeri kılığına girerek orduya sızdığı, o bölgelerden tahsilat yapılamadığından hazine gelirlerinin azaldığı ve bu durumun büyük bir utanç kaynağı olduğu anlatılmaktadır. Yine benzer bir şekilde; İstanbul'dan dışarı adım atmamış, rica ve şefaitle yeniçeri yapılmış, maaş veya emekli ödeneği alan niteliksiz kişilerin de bertaraf edilmesi gerektiği salık verilmektedir. Buna karşın ihtiyaç duyulması halinde; taşradan çeri tayin edilmesi gerekirse, ataması yapılacak bu kimselerin güvenilirliğini bilmenin maalesef mümkün olmadığı da hayıflanarak aktarılmaktadır. Söz konusu hazin sorunların üstesinden gelmek üzere ocakta yapılacak olan düzenlemelerde; güvenilir bir

³⁵³ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 72-78.

³⁵⁴ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 78-82.

mutemedin görevlendirilerek yeniçeri ve halkın sayımının yapılması, devlet vükelâsı ve ocak zabıtları ile konu hakkında istişare edilmesi ve gönül birliği içerisinde akıllıca ve tedricen hareket edilmesi gerektiği tavsiyelerinde bulunmaktadır. Zira devlette ağırlığı bulunan bu kesimin, ne çok sıkıştırmaya ne de ölçüsüz iltifat edilmeye geleceği uyarısında bulunmakta ve orta yolun takip edilmesinin yerinde olacağı vurgulanmaktadır.³⁵⁵

Beşinci Bölüm

İdarecilerin, zulümden kaçınarak ve zalime karşı koyarak, mazlumunun gönlünü ve hayır duasını almak için gayretle çalışması gerektiği hadislerle dayanılarak anlatılmaktadır. Bu bağlamda, reâyânın mesul olduğu ve ödeyegeldiği verginin haricinde, uydurulmuş vergi talepleri ile halka eziyet etmemeleri ve ettirmemeleri telkin edilmektedir. Hâkezâ bu durum bir teşbihle; bir evin temelinden toprağın alınarak yüzeyine sıvanmasına benzetilmektedir. Bu durumda, temelin zayıflayacağı ve binanın yükünün artacağı, binaenaleyh yapının büsbütün çökeceğinin kaçınılmaz olacağı tasvir edilmektedir. Paşa, mevcut durumla mukayase maksadıyla sıklıkla andığı Osmanlı'nın zirve dönemlerine bir atıf daha yaparak, konu ile ilgili Sultan Süleyman'ın ünlü sözünü hatırlatmaktadır. “Âlemin velinimet kimdir?” sorusuna “Velînimet filhakika reâyâdır ki: Onlar ziraat ve çiftçilik emrinde huzur ve istirahati kendilerine haram ederek, edindikleri nimetler ile bizi doyururlar.” şeklinde yanıt veren Sultan'ın bu kelâmından hareketle, Osmanlı Devleti'nin en önemli işinin “reâyânın muhafazası” olduğu savunulmaktadır.³⁵⁶

Eserde, reâyâyâya verilen önemin yanı sıra, konu ile ilgili birtakım şerhlerin de düşünüldüğü görülmektedir. Örneğin, normal halkın asker sınıfına alınması tavsiye edilmemekte, aileden askeroğlu olmayan kişilerin sipahi yapılmasının düzeni bozacağı iddia edilmektedir. Bu konudaki çekinceyi, ağırlıklı olarak vergi gelirlerinde yaşanacak olan düşüş teşkil etmektedir. Zira Paşa'ya göre hazinenin ihyası, reâyânın çokluğu ile gerçekleşmektedir. Reâyâdan birisine, hizmetleri karşılığında tımar verilmesi durumunda bile şahsın akraba ve ailesini kayırmaması gerektiği ve şahsın yakınlarının yine reâyâ olarak vergi mükellefi kalmaya devam etmesi istenmektedir. Haricen, asker sayımlarının yapıp kayda alınması gerektiği gibi reâyânın verilerinin de divan defterhanesinde kayıt altına alınması gerektiği zikredilmekte ve belirli periyotlarla doğum-ölüm kayıtlarının revize edilmesi hatırlatılmaktadır. Son tahlilde, devlet idaresinin reçetesini de sunan

³⁵⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 84-90.

³⁵⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 92-94.

Mehmet Efendi; devlet nizamının rical ile, askerinin varlığının hazine ile, vergi toplamanın memleketin bayındırlığı ile, ülkenin bayındırlığının da iyi ve adil bir siyaset ile mümkün olabileceğini beyan etmektedir.³⁵⁷

Altıncı Bölüm

Sefer ve hizada askerinin hallerinin anlatıldığı fasıl, düşmanın durumuna vakıf olmanın ve düşman içerisine casus göndermenin önemi ile açılmaktadır. Kale muhafızlarının gün görmüş, mert ve çalışkan olanlardan seçilmesinin önemi üzerinde durulurken; sınır kalelerinin tamir ve bakımlarının yapılması, kalelerde lüzumlu zahire, araç ve gereçlerin tedarik edilmesi ve her daim kullanılmaya hazır mühimmatın bulundurulması gerektiği tavsiye edilmektedir. Yine, sınırlarda görev yapan askerlerin sayımını yılda bir yapmak üzere, güvenilir kişilerin vazifelendirilmesinin yerinde olacağı ve böylece rakamların fazla beyan edilerek hazinenin zarara uğratılmasının önüne geçileceği dile getirilmektedir.³⁵⁸

Sınır boylarında askerlerin bazı taşkınlıklarından ve halka zahmet vermelerinden şikâyet eden Paşa; askerlerin maaşlarının, fetihlerde verilen ocaklıklardan karşılandığını, bu gelirlerini araçlar vasıtasıyla topladıklarından araçların iki kat fazla vergi toplayarak reâyâyâ zulmettikleri ve zabıtların askerlere gelirleri adil bir şekilde üleştirmedikleri hususlarını paylaşmaktadır. Mehmet Efendi, bu sorunların ortadan kaldırılması için, askerlere ocaklık tahsis etme uygulamasına son verilerek maaşların, güvenilir ulaklar aracılığıyla nakit olarak yoklama usulüyle bizzat askere teslim edilmesi sistemini önermektedir. Böylece, hem askerinin mağduriyetinin giderileceği hem de hazine kayıplarının önleneceği beyan edilmektedir.³⁵⁹

Askerinin ahvaline ilişkin değerlendirmelerin yapıldığı kısımda; devletin, asker sayısı ve savaş kudreti ile mağrurlanmaması ve tevekkül halinde olması gerektiği hatırlatılmaktadır. Sefer esnasında askerlerin, yerli ahalinin malına tamah ederek halkın rızıkına el koydukları ve köyleri perişan ettikleri tespiti yapıldıktan sonra; kul hakkının ehemmiyeti vurgulanarak, bu durumda tebaanın âhının devleti tarumar edeceği ikazında bulunmaktadır. Ayrıca, askerinin çoğunun temizlikten uzak, namaz kılmayan ve İslam'ın

³⁵⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 96-98.

³⁵⁸ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 100-104.

³⁵⁹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 104-106.

şartlarını yerine getirmeyen bir halde olduğu betimlemesi yapılmakta, bunların kulaklarının çekilerek yola getirilmesi salık verilmekte ve Allah'ın yardımıyla zaferlerin nasip olacağı temenni edilmektedir.³⁶⁰

Askerin sevk ve idaresinden mesul olan Serasker'in nitelikleri; şecaat sahibi, tedbirli, yiğit, askerlik ve harp sanatına vâkıf, tedbirli, sağduyulu, tecrübeli, ağırbaşlı, ileri görüşlü, iyi huylu, aceleci olmayan, akıllı ve Paşa'nın deyimiyile "Aristo gibi davranan" olarak sıralanmaktadır. Her işte konunun ehilleri ile istişare yoluna gitmesi önerilen Serasker'e; uzlaşmanın mümkün olduğu yerde kan dökmekten sakınılması ve savaşın son çare olarak devreye sokulması tembihlenmektedir. Ayrıca, kıdemli askerlerin acemilerle bir tutulmasının veya makamını kaybetmişlerin itibarsızlaştırılmasının mahsurlarına da değinilerek hiyerarşinin ve meslek onurunun korunması gerektiği dile getirilmektedir. Harp esnasında ordu nizamı ve zafer için ise; geçitlerde iyileştirmelerin yapılması, yol güvenliğinin sağlanması, asker ve hayvanların beslenmelerinin sağlanması, askerin ahlaksızlıktan ve farazî şeylerden uzak durması ve düşmanın savunması ile silah hakkında bilgi edinilmesi istenmekte; dedikodu, tahammülsüzlük, bıkkınlık ve ihtilaf gibi orduyu acziyete düşürecek tuzaklara mahal bırakılmamasına dikkat çekilmektedir. Son olarak; casusluk faaliyetleri kapsamında ileri görüşlülüğün ve tedbirin önemi vurgulanmakta ve casusların; gerçekleri olduğu gibi aktarmasını sağlamak için, getirdiği menfi veya müsbet bilgiye göre kategorize edilmeden eşit şekilde mükâfatlandırılması gerektiği belirtilmektedir.³⁶¹

Yedinci Bölüm

Genel anlamda insana, özelde ise devlet ricâline yönelik olarak; iyi ve kötü hasletler irdelenmekte ve bahsedilen sıfatlar dinî boyutuyla ve atıflarla değerlendirilerek bunların insanlar üzerindeki etkileri aktarılmaktadır. Yapılan analizlerde, kamu görevlilerinin iyi huya ve hasletlere sahip olması teşvik edilerek; kötü alışkanlıklardan münezzeh, faziletli, erdemli, akıllı, onurlu, maharetli ve vatanperver bir kamu görevlisi modeli resmedilmektedir.³⁶²

³⁶⁰ Deftardar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 108-110.

³⁶¹ Deftardar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 112-120.

³⁶² Deftardar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 122-130.

Sekizinci Bölüm

Yalancılık, menfaat, kendini beğenme ve gıybet etme gibi fenalıklardan sakınılmasının; doğruluk, hakiki dostluk, tuz ve ekmek hakkı bilme, merhamet ve sır saklama gibi erdemlere de sahip olunmasının önemi misaller verilerek anlatılmaktadır. Ayrıca “ muhib-bi sâdıkı yeğdir kişinin akrabasından” deyiminden de hareketle, gerçek dostluk olgusuna vurgu yapılmaktadır. Bu hususta Mehmet Efendi; kendisinin uzun yıllar hizmette bulunduğu, her iki cenahtan da çok sayıda muhtelif insanlarla ve kamu görevlileriyle karşılaştığını, kötülüklerden dilinin çok yandığını ve iyiliğin her iki dünyada da kurtuluş yolu olduğunu anlatmaktadır. Anılan devirde, tüm iyi huyları ve üstün nitelikleri bünyesinde toplayan insanın varlığının mümkün olmadığını da hatırlatan Paşa; iyiliğin bir kısım özelliklerine vâkıf olanların da artık makbul sayıldığı bir duruma geldiğini ve devlet hizmetinde en azından bu kişilerin tercih edilmesini tavsiye etmektedir. Son tahlilde, buyruk sahiplerinin; kötü huylu insanlardan uzak durarak vakitlerini tarihi vakalar, abide şahsiyetlerin hayat hikâyeleri ve evliya menkıbeleri okumak gibi faydalı irfan faaliyetleriyle değerlendirmeleri salık verilmektedir.³⁶³

Dokuzuncu Bölüm

Gelirlerine göre ayrılarak, askerler ile kamu görevlilerine görev ve maaş karşılığında işleme hakkı kanunla verilen dirlik arazilerinden olan tımar ve zeâmet düzenine ilişkin değerlendirmeler konu edinmektedir. Normal zamanlarda çok asker besleyebilecek kadar kazancının iyi olmasına rağmen, sefere yalnız katılan veya tek bir asker gönderen çok sayıda toprak sahibinin varlığından bahsedilmektedir. Ayrıca, “sepet tımarı” adı verilen uydurma bir yöntemle; toprak sahibinin, sözde bir berat ile hizmetlisine veya üçüncü kişilere arazi işleme hakkını devrettiğini, bu kişilerin gelirlerden pay alarak kalanı asıl sahibe aktardıkları, bunların da gelirlerini düşük göstererek sefer için asker hazırlamaktan kaçındıkları rapor edilmektedir. Bu nedenle; hem hak sahibi olmayanların devlet malından nemalanarak eşkıyaya dönüştükleri, hem de savaşta asker kıtlığı çekildiği hayıflanılarak aktarılmaktadır. Hak sahibi kamu görevlilerinin, sistemi istismar ederek devleti ve hazineyi zarara uğratmaları ve alaybeyi gibi bazı idarecilerin de bu durumları gizlemeleri yahut konuya ilgisiz davranmaları nedeniyle, sorumluların bu tutumlarından dolayı çok ciddi şekilde yaptırıma tabi tutulmaları gerektiği uyarısında bulunmaktadır. Geçmiş dönemlerde, defalarca girişimlerde bulunulmasına karşın, düzeltilmesi maalesef

³⁶³ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 132-142.

mümkün olmamış olan bu tımar ve zeâmet meselesi üzerinde ihtimamla durulmasının, çok çaba harcanmasının ve teftişlerle çürüklerin sistemden ayıklanmasının elzem olduğu vurgulanmaktadır.³⁶⁴

Sultan'a iyi dileklerle ve hayır dualarla temennilerde bulunan Defterdar Sarı Mehmet Paşa; ekmeğini yediği Osmanlı Devleti'ne mesul olarak, doğruluk ve sadakatın gereği hissiyatıyla ve ahiret günü yüz akıyla hesap verebilmek amacıyla, gücünün yettiğince ve korkmadan bildiklerini anlattığını beyan ederek şu veciz duasıyla eserini sonlandırmaktadır:

“Cenab-ı Hak, devletin mutlular bahçesini, güzel tedbirler süpürgesiyle, hainlerin taarruz çerçöpünden arı kılınsın ve temizlesin. Âmin”³⁶⁵

EK-I

Ana bölümlerin haricinde kitaba eklenmiş bulunan iki kısmın ilkinde; sonradan uydurulan kötü uygulamalar olan “bid'at” incelenmektedir. Kötülükleri icat eden ve onları uygulayanların, sonu cehenneme çıkan fena bir yolda oldukları uyarısı yapılmakta ve insanlar Peygamber'in izinden ayrılmamaya davet edilmektedir.³⁶⁶

EK-II

Dokuzuncu bölümde bahsi geçen tımar ve zeâmet arazilerinin; kendi içlerinde alt türleri, miras yoluyla devri, gelirlerine göre sınıflandırılması, Anadolu ve Rumeli'deki toprakların niteliksel farklılıkları, işleme hakkı devrinde berat düzenleme usülleri gibi muhtelif ilave teknik bilgiler sunulmuştur.³⁶⁷

³⁶⁴ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 144-150.

³⁶⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 152.

³⁶⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 154.

³⁶⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, a.g.e., 1987, 156-164.

3. BÖLÜM

TÜRK - İSLAM GELENEĞİ SİYASETNAMELERİNDE MUKAYESELİ BÜROKRASİ ANLAYIŞI

Üçüncü ve son bölüm, siyasetnamelerdeki bürokrasi anlayışlarının karşılaştırılmasında anahtar rolü üstlendiği değerlendirilen konu başlıklarının tasnif edilmesi sistematığıyla şekillendirilmiştir. Bu bablar altında, ilgili konu hakkında siyasetnamelerde gözlemlenen benzerlikler, farklılıklar, ortak kanaatler ve müstakil mülahazalar gibi değişkenlere ilişkin hususlar tahlil edilerek paylaşılmaktadır. İşbu suretle, önceki bölümlerin sağladığı bilgiler ve analizler ışığında, çalışmanın esas konusunu teşkil eden siyasetnamelerdeki bürokrasi anlayışlarının mukayesesi gerçekleştirilmektedir. Bilahare sonuç bölümünde ise çalışmanın neticesi hülasa-i kelâm olarak sunulmaktadır.

3.1. SİYASETNAMELERDEKİ BÜROKRASİ ANLAYIŞLARININ MUKAYESESİ

Çalışma kapsamında analiz edilen altı siyasetnamenin en önemli temel ortak paydalarından birisi; İslam âleminde yazılan çok sayıda siyasetname arasından, yalnızca Türk-İslam geleneği anlayışıyla kaleme alınanlardan seçilmiş olmalarıdır. Bu kapsamda, anılan eserler hem Türk kültür coğrafyasında vücuda getirilmiş hem de Türk hükümdar veya devlet adamlarına sunulmuştur. Siyasetnamelerin önemli ortak paydalarından bir diğeri de tarihsel süreç içerisinde kronolojik olarak tercih edilen eserlerin; yazıldıkları döneme ilişkin birçok konuda, Türk tarihinin ve kültürünün seyrinin izlenebilmesini olanaklı hale getirmesidir. Zira bu siyasetnameler, aslî mesele olarak irdelenen siyasetin yanı sıra devrin; tarihi olayları, sorunları, takip edilen iç ve dış politikası, kültürel değerleri, içtimaî unsurları, ahlak anlayışı, hukuksal yapısı, iktisadî durumu ve eğitim tarzı gibi toplumun muhtelif yapı taşlarına ilişkin hususları da ihtiva etmektedir. Bu müşterek noktalar ışığında ve önceki bölümlerde sunulan analizler istikametinde, çalışmanın odaklandığı temel konu olan siyasetnamelerdeki bürokrasi algılarının karşılaştırılması bahsine geçilmesi yerinde olacaktır. Bu minvalde, mukayesenin etkin ve verimli bir şekilde yapılabilmesi için; doğrudan veya dolaylı bir şekilde bürokrasinin ana bileşenlerini teşkil ettiği değerlendirilen bazı hususlar, konu başlıkları halinde irdelenecek ve siyasetnamelerde o konu hakkında zikredilen görüşler kıyaslanacaktır.

3.1.1. İktidarın Kaynağı

Devlet erkini kullanarak hükmetme yetkisinin ve halkı yönetme kudretinin terimsel ifadesi olan iktidarın neye dayandığı veya nereden kaynaklandığı hususu, bilim tarihi boyunca süregelen tartışma konularından biri olmuştur. İnanç sistemi, coğrafya, içinde bulunulan çağ, siyasal kültür ve muhtelif felsefi bakış açıları gibi birçok değişkene bağlı olarak farklı yorumlanabilen bu meseleye, çalışma konusu yapılan siyasetnamelerde de doğrudan veya dolaylı bir şekilde değinilmektedir.

Dinler tarihinde ve kutsal kitaplarda sıklıkla yer alan ve birçok peygamberin mesleği olan çobanlık bahsi üzerinden yapılan değerlendirmeler doğrultusunda; sürünün asıl sahibi Tanrı ile koyunlar arasında aracı-elçi ve emanetçi rolünü üstlenen çoban metaforu, iktidar gücünün ilahi kaynağına ilişkin bilinen en temel konulardan biridir.³⁶⁸ Bu kapsamda; Kutadgu Bilig’de, halk teşbih ile koyun sürüsüne benzetilmekte ve bey de onların çobanı niteliğinde resmedilmektedir. Çobanı, koyunlara karşı merhamete davet eden Yusuf Has Hacib; sürüyü, kapıda bekleyen aç kurtlardan muhafaza etmesi yönünde de çobana uyarıda bulunmaktadır.³⁶⁹ Haricen yazar, Tanrı’nın; bey olarak yaratmak istediği kişiye öncelikle akıl ve uygun tavır bahsettiğini dile getirmektedir.³⁷⁰ Siyasetname’de ise; bir kadının, Sultan Mahmud’a hitaben söylediği “daha koyunları kurttan koruyamıyorken bu ne çobanlık davasıdır?” ifadesi ve tebaanın kollanmasındaki acziyete ilişkin serzenişi, hükümdarın çoban rolünün içeriği hakkında bilgi vermektedir.³⁷¹ Ayrıca, ulu’l emre itaat vurgusu yapılan ve hükümet etme yetkisinin Tanrı’dan kaynaklandığı savunulan eserde;³⁷² Allah’ın, her devirde millet arasından birisini seçerek onu sultanlara has niteliklerle donattığı ve o kişiyi amme nizamından mesul kıldığı belirtilmektedir.³⁷³ Kenzül-Küberâ ve Mehekkül-Ulemâ’ya gelince, eserde; çoban olan sultanın, sürü olan milleti kurttan, eşkiyadan ve hırsızdan muhafaza etmekle mükellef olduğu hatırlatılmaktadır.³⁷⁴ Kanûn-ı Şehinşahî’de İdris-i Bitlisî; çoban teşbihine girmeden, hükümdar hakkında “Allah’ın yeryüzündeki halifesi ve gölgesi” mealindeki “Zıllullah” tabirini kullanarak iktidarın

³⁶⁸ İnternet: Aydemir, Ö.K.(-). “Kutadgu Bilig’de Dile Gelen İktidar”. 7.

Web:<http://www.bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/doc-dr-ozgur-kasim-aydemir.pdf> adresinden 15.03.2017’de alınmıştır.

³⁶⁹ Yusuf Has Hacib, 2008, 317.

³⁷⁰ Yusuf Has Hacib, a.g.e., 2008, 399.

³⁷¹ Nizamü’l-Mülk, 2014, 87.

³⁷² Nizamü’l-Mülk, a.g.e., 2014, xviii.

³⁷³ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., 2014, 11 .

³⁷⁴ Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 97.

kaynağına ilişkin görüşünü doğrudan sunmaktadır.³⁷⁵ Koçi Bey Risaleleri'nde ise sultanın halife sıfatını da haiz olmasına istinaden, satır aralarında; ilahi bir hikmetle seçilmiş ve İslam'a hizmet için vazifelendirilmiş Osmanoğulları hanedanı kutsallaştırılmakta ve bu mahiyeti sebebiyle sıklıkla övülmektedir. Son olarak Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ'da müellif; Allah'ın, tüm cihan halkının nasibinin taksim edildiği yer olarak Osmanlı saltanatının ulu kapısını tayin ettiğini vurgulamakta ve padişahın da halkın idaresinden mesul kılındığını beyan etmektedir.³⁷⁶ Bu noktada; siyasetnamelerden bağımsız olarak, konuya farklı bir ilim dalının bakış açısından yaklaşım sergileyen meşhur tarihçilerden Tursun Bey'in görüşünü de paylaşmak yerinde olacaktır. Ona göre padişahlar üstün vasıflarla donatılmış ve yeryüzünde Allah'ın gölgesi kılınmıştır.³⁷⁷ Siyasetname yazarlarıyla örnek bir tarihçinin fikirlerinde görülen bu görüş birliği; iktidarın kaynağına ve otoriteye atfedilen anlayışın ve kutsiyetin, benzer değerlerden beslendiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Aktarılan görüşler genel olarak değerlendirildiğinde, anılan eserlerin tümünde, adı her ne olursa olsun devlet reisinin; Rahmanî bir görevlendirmeye iktidara hâkim kılındığı, bu nedenle buyruklarının kutsal kabul edildiği, Allah'ın emirlerini tatbik üzere mutlak bir otoriteyle hükmetme salahiyetine mâlik olduğu ve kendisine bahşedilen devlet ve millet üzerinde sınırsız tasarruf yetkisiyle donatıldığı kabul edilmektedir. Bir yönüyle İslamiyet öncesi geleneksel Türk hâkimiyet anlayışından da beslenen bu telakki, Gök Tanrı tarafından hakanlara ihsan edildiğine inanılan “kut” ve “ülüg” yetkilerinin İslamî değerlerle yoğrularak daha geniş bir kapsamda yorumlanmasına dayanmaktadır. Ayrıca, lütfedilen bunca kudrete mukabil; tam itaatle mükellef olan halkın emanet mesabesinde olduğu ve hükümdarların da bu emanetten mesul tutuldukları ortak anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Netice itibarıyla; incelenen siyasetnamelerde iktidarın kaynağı, istisnasız bir şekilde İlahî bir temele dayandırılmakta ve adlandırılmaları farklı olsa da liderler, Hak Teâlâ'nın yeryüzündeki temsilcileri hüviyetleriyle izah edilmektedir.

³⁷⁵ Akgündüz, 1991, 34.

³⁷⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 8.

³⁷⁷ Tursun Bey. (2014). *Fatih'in Tarihi (Târîh-i Ebü'l-Feth)*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 15-16.

3.1.2. Kamu Görevlisi Anlayışı

Modern anlamda “memur” ifadesi; devlet için çalışan, bu hizmeti karşılığında aylık maaş alan ve yasalarla yetkili ve sorumlu kılınan kişileri betimlemek maksadıyla kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle memur; kamu hizmetinin insan unsuru, binaenaleyh devletin morfolojik bir ögesi olarak tanımlanmaktadır.³⁷⁸ Lâkin hizmet felsefesi benzer olsa da incelenen siyasetnamelerde kamu görevlileri, dönemine yahut yer aldıkları devlet teşkilat yapısına göre farklı isimlerle anılmakta ve memuriyetin kavramsal çerçevesi değişmektedir. Kutadgu Bilig’de; makamlarına, unvanlarına veya iş tanımlarına bakılmaksızın genel anlamda “hizmetkâr” olarak adlandırılan kamu görevlileri, hükümdarın hususi iş görenleri nazarıyla tasnif edilmişlerdir. Kamu görevlilerinin beyler, beylerin de kamu görevlileri üzerinde karşılıklı hakları ve ödevleri bulunduğu ifade edilen eserde; özellikle sadakat ve vefa ilkelerine atıf yapılmakta, hakkaniyetin önemi vurgulanmakta ve kamu görevlilerinin kötü alışkanlıklardan uzak durmalarının yararları açıklanmaktadır. Siyasetname’de ise umumi olarak “memur” tabiri kullanılırken, kurumsallaşmayı biraz daha ön plana çıkararak ve sistematik bir kamu personel nizamının temellerinin atıldığına ilişkin bilgilere rastlanmaktadır. Eser, diğer siyasetnamelerde rastlanmayan bir seçicilikle, istihdam edilecek devlet görevlilerinin, itikadı temiz ve Hanefî veya Şâfiî mezhebine mensub olmasını önermektedir. Bu durumun, özellikle devrin sapkın dinî akımlarının devlet üzerindeki menfî etkilerini bertaraf etmeye yönelik bir önlem mahiyetinde olduğu aşikârdır. Ayrıca Nizâmülmülk, gayrimüslimlerden ve kadınlardan kamu görevlisi yapılmaması gerektiği telkininde de bulunmaktadır.³⁷⁹ Kenzül-Küberâ ve Mehekkül-Ulemâ, daha çok unvanları ile isimlendirdiği kamu görevlilerinin; öncelikle hem hususi yaşamlarında hem de vazifeleri ile ilgili işlerinde ölçülü ve dengeli olmalarını istemekte ve görevlerine hakkıyla riâyet etmelerinin önemine dikkat çekmektedir. İlaveten, vücut ülkesinin muhtelif azalarına benzetilen kamu görevlilerinin; rüşvet özelinde, ahlaki yükümlülüklerinin altı çizilmekte ve yönetilen sürü içerisinde boynuzlu koç hükmündeki kamu görevlilerinin, boynuzsuz tebaaya zulmetmesinin önlenmesi üzerinde durulmaktadır. Kanûn-ı Şehinşahî’ye bakıldığında ise; sultanın, kamu görevlilerini öz evlatları gibi görmesine dayanan ve sadakat, şefkat ve vefa duygularının ön planda tutulduğu bir anlayış göze çarpmaktadır. Divan’da, toplumun tüm kesimleri ile birlikte kamu görevlilerinin de taleplerini ve hak arayışlarını arz edebileceği bir imkânın sağlanmasının önemi

³⁷⁸ Aslan, O.E. (2012). *Devlet Bürokrasi ve Kamu Personel Rejimi*. Ankara: İmge Kitabevi, 44.

³⁷⁹ Nizamü'l-Mülk, 2014, XIX.

anlatılmakta ve art niyetli kamu görevlilerinin halka zulmetmelerine fırsat verilmemesi görüşü paylaşılmaktadır. Koçi Bey Risaleleri'ne gelince; genel manada padişaha tam itaatle hizmet eden ve “kul” olarak nitelendirilen kamu görevlileriyle alakadar olarak, günümüz terminolojisiyle memur güvencesi ve liyakat ilkesine gönderimlerde bulunmaktadır. Geçmiş dönemlerde dindar, tecrübeli ve emektar kişilerden seçilen kamu görevlilerinin, sultan ve devlet uğruna nice yiğitlikler göstererek hizmet ettikleri anlatılırken, buna mukabil mevcut durumda; rüşvetin liyakata galebe çaldığı, kamu görevlerinin ve makamların da artık bahşişle ve rüşvetle elde edildiği vasat personel sisteminden yakınılmaktadır. En nihayetinde Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ, devletin baba vasfına ve merhametli yüzüne dikkat çekerek, ihtiyaç bulunan kamu görevlerine güçsüz ve yoksul kimselerden müstehak olanların da atanmasını ve böylece devlete hizmet etmenin özendirilmesini tavsiye etmektedir. Devrin bürokrasisinin içine düştüğü adam kayırma ve rüşvet müptelalığının yıkıcı etkisi yorumlanırken; emanet ehli, dinî ve dünyevî konularda ufku geniş ve becerikli kamu görevlilerinin istihdam edilmesinin önemine işaret edilmektedir. Haricen eserde, hazinenin kötü durumuna rağmen; hakkaniyete ve emeğe verilen önemin bir göstergesi olarak, kamu görevlilerinin maaşlarının zamanında ödenmesine ilişkin hassasiyetin altı çizilmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere siyasetnamelerde soyut bir örgütlenme modeli olan devlete hizmet anlayışından ziyade, kamu hizmetinde; mutlak otoriteyi ve kutsal seçilmişliği temsil eden devlet reisine itaat, ona sadakatle faydalı hizmetler sunma, onun gönlünü hoşnut ederek itimadını kazanma ve sunulan hizmetlerin karşılığında onun lütfettiği ihsanlar vasıtasıyla hayatını idame ettirme anlayışı ağırlık kazanmaktadır. Bu minvalde, genelde hizmetkâr veya kul nazarıyla bakılan kamu görevlilerinin ideal niteliklerinin; siyasi durum, dönemsel sorunlar, idari öncelikler, tehdit unsurları, ahlakî değerler ve bürokratik tercihler gibi değişkenlere bağlı olarak farklılaşan algılar istikametinde değişiklik gösterdiği gözlemlenmektedir. Tarihsel perspektif içerisindeki şartlar ve devlet teşkilatlarındaki yapılanma farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda, bu niteliksel dönüşümlerin doğal olduğu değerlendirilmektedir. Anılan farklılıklara karşın tüm siyasetnameler, bürokrasinin temel aktörleri olan kamu görevlileriyle ilgili olarak; erdem, sadakat, hakkaniyet, liyakat, ahlaklı yaşam, hizmet iştiyakı ve görev bilinci gibi her devrin kamu hizmeti anlayışında temel müşterek değerler olan ilkeler üzerinde ittifak etmektedirler.

3.1.3. Kamu Görevlilerinin Yetiştirilmesi ve Hizmete Girişleri

Devletlerin temel siyasetlerinin belirlenmesinde, geleceklerinin tayin edilmesinde ve yönetim kültürünün oluşturulmasında büyük pay sahibi olan devlet adamlarının görevi, her bakımdan heterojen olan toplumda ahengi ve düzeni sağlaması açısından dokumacılığa benzetilmektedir.³⁸⁰ Dolayısıyla geleceğin devlet adamı namzetleri, bürokratik yapının esas kahramanları ve idarenin temel insan kaynağı olan kamu görevlilerinin; arzu edilen nitelikte, donanımlı, eğitilmiş ve vasıflı bir şekilde yetiştirilmesi bürokrasi olgusu içerisinde önem arz etmektedir. Bu bakış açısıyla irdelenen ilk siyasetname Kutadgu Bilig’de; biri çocukluk döneminde, diğeri yetişkinlik evresinde olmak üzere, kamu hizmetine girişin iki şekilde uygulandığı belirtilmektedir. Çocukluk devresinde hizmete girişin daha makbul karşılandığı belirtilen eserde; yetişen gençlerin, öncelikle alt düzey kamu görevlerinde istihdam edildiği bilgisi verilmektedir. Ardından, gençlerin ve kamu hizmetine yeni başlayan yetişkinlerin, kabiliyet ve niteliklerine göre devletin muhtelif kademelerinde değerlendirildikleri ve üst düzey idarecilik makamlarına kadar yükselebildikleri açıklanmaktadır.³⁸¹ Siyasetname’de ise, kamu görevlilerinin ve “gulam” denilen köle asıllı hizmetlilerin yetiştirilmesine yahut hizmete alınmalarına ilişkin doğrudan ayrıntılı bilgi verilmemektedir. Ancak Nizamülmülk’ün inşa ettiği köklü bürokratik yapı içerisinde kamu görevlilerine atfedilen önem dikkate alındığında; vezirin emriyle, ilki 1067’de Bağdat’ta kurulan Nizamiye medreselerinin rolü ön plana çıkmaktadır.³⁸² Zamanla Nişabur, Merv, İsfahan, Belh, Herat, Basra ve Musul gibi devrin ilim merkezlerine de açılan bu yükseköğretim okulu mahiyetindeki medreselerde; daha çok dini ilimlerden müteşekkil bir müfredat takip edilmiş, ilaveten; aritmetik, hukuk ve arapça dersleri okutulmuştur.³⁸³ Hocaları arasında İmam Gazali gibi dönemin en ulu bilginlerinin yer aldığı bu medreselerin ana hedeflerinden birinin; Bâtınilerin ve Şiiilerin ellerinde bulundurduğu devlet makamlarını elde edebilmek maksadıyla, liyakatli ve donanımlı Sünni kamu görevlileri yetiştirmek olduğu dile getirilmektedir.³⁸⁴ Bu bağlamda; her ne kadar Şâfîî ekolü temelinde din ağırlıklı eğitim verilse de, bu okullardan mezun olmuş çok sayıda mahir kişiden kamu görevi hizmeti kapsamında istifade edilmiş, üstün nitelikli bu

³⁸⁰ Platon. (2014). *Devlet Adamı*. (Çev. F. Akderin). İstanbul: Say Yayınları. (Eserin orijinali takriben 362-363’de yazılmıştır.), 30.

³⁸¹ Yusuf Has Hacib, 2008, 703-709.

³⁸² Talas, M.A. (2000). *Nizamiyye Medresesi ve İslam’da Eğitim-Öğretim*. (Çev. S. Cihan). Samsun: Etüt Yayınları. (Eserin orijinali 1939’da yayımlanmıştır.), 41.

³⁸³ Talas, a.g.e., 2000, 51.

³⁸⁴ Talas, a.g.e., 2000, 11.

kamu görevlilerinin istihdamıyla bürokratik yapı güçlendirilmiş ve en nihayetinde medreselerin kuruluşunda gözetilen hedefe başarılı bir şekilde ulaşılmıştır. Kenzül-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ; kamu görevlilerinin yetiştirilmesi ve hizmete alınmaları hususlarında doğrudan yöntem sunmaktan ziyade; kamu görevlilerinin ahlakî ve niteliksel yönüne dikkat çekmeyi tercih etmiştir. Bu çerçevede kitap; devlet hizmetine alınacak kamu görevlisi adaylarının ve makam sahibi yapılacak idarecilerin iyi araştırılmasını, icra edilecek vazife kapsamında ehliyetli, liyakatli, tecrübeli ve layık olan kişilerin seçilmesini önermektedir. Kanûn-ı Şehinşahî'de ise İdrîs-i Bitlisî; kesin hatlarıyla belirtmemekle birlikte, devrin önceliği olan askeri bakış açısıyla fikir beyan etmektedir. Dinin ve devletin, ancak her yönüyle muhteşem bir orduyla muhafaza edilebileceğini savunan müellif, geleceğin potansiyel neferi asker çocuklarına; İslam'ın temel kaidelerinin, cihad anlayışının öneminin ve askerliğin esaslarının eğitim yoluyla öğretilmesini salık vermektedir. Haricen eserde, hadise de dayandırılan bir görüşle, işlerin ehil kimselere teslim edilmesinin ve devlet kademelerinde liyakatli ve tecrübeli kamu görevlilerinin görevlendirilmesinin ehemmiyeti vurgulanmaktadır. Koçi Bey Risaleleri, diğer siyasetnamelerden farklı olarak, kamu görevlilerinin eğitimi ve yetiştirilmesi konularında teferruatlı bilgiler sunmaktadır. İlme ve ulema sınıfına verilen değer bir yansıması niteliğindeki bilgilerin yanı sıra; müderris ve kadılar özelinde aktarılan eğitim ve atama usullerine ilişkin hususlar, genel anlamda kamu görevlilerinin yetiştirilmesindeki uygulamalara da ışık tutmaktadır. Özellikle yeniçeri ocağına asker alımlarında, sultanın bizzat olurunun alınmasını öneren eser; bu yönüyle kamu görevliliği düzeninde merkeziyetçilik anlayışı hakkında ipucu vermektedir. Çok sayıda unvanı, makamı ve görev tanımını tanıttığı eserinde Koçi Bey, bu bilgilendirmeleri yaparken; aynı zamanda, konuyla ilgili hususlarda döneme ilişkin sistemsiz aksaklıkları ve geçmiş dönemlere nazaran uygulamadan doğan sıkıntıları da dile getirmektedir. Son eser Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ'da, konu hakkında ayrıntılı bilgi verilmese de “Memleket yetişmiş adamsız, yetişmiş adam da malsız olamaz” düsturu paylaşarak dolaylı bir şekilde eğitimi ve donanımlı kamu görevlisinin önemine atıfta bulunmaktadır.³⁸⁵ Bu çerçevede, eserde daha çok kamu görevliliğinin ahlaki boyutuna değinilerek; kamu görevlilerinin iyi hasletlere sahip olması teşvik edilmekte ve erdemli, maharetli, vatanperver bir kamu görevlisi modeli betimlenmektedir.

³⁸⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1987, 8.

Konu başlığı bağlamında; analiz edilen siyasetnamelerden son dördünün yazıldığı dönemlerde mevcut bulunan ve eğitim tarihinde mühim bir kilometre taşı kabul edilen Enderûn-ı Hümâyûn'un, kamu görevlilerinin yetiştirilmesinde üstlendiği rolden de bahsetmek yerinde olacaktır. Her ne kadar eserlerde doğrudan atıflar bulunmasa da Enderûn Mektebi, kamu görevlilerinin eğitimi mevzusunda zirve bir konumu temsil etmekte ve bu durum yabancı bilim insanları tarafından da teyit edilmektedir. Örneğin Fransız tarihçi Lucette Valensi'ye göre Enderûn Mektebi; yaman bir değerlileri seçme, kafaları ve bedenleri yapılandırma makinesi olarak tanımlanmaktadır.³⁸⁶ Açılış tarihi konusunda ihtilaflar bulunmakla birlikte, II. Murad devrinde kurulan ve Fatih Sultan Mehmet zamanında tam anlamıyla düzene sokularak kurumsallaştırılan mektep, II. Mahmud'un 1833'te Harbiye'yi açması üzerine lağvedilmiştir.³⁸⁷ Ana hatlarıyla, kamu idaresi alanında iki hayati işlevi yerine getiren Enderûn'un ilk fonksiyonu; mektebin, sarayın merkezinde yer almasından ve talebelerin her daim göz önünde bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Böylece, daha sonra idareci olarak taşrada görev alacak yöneticilerin psikolojik anlamda merkeze bağlılıklarının sağlanması tasarlanmıştır. İkinci işlev ise, devşirmelerden müteşekkil talebelerin tek merkezden aynı değer yargılarıyla yetiştirilmesi ve idareci olduklarında yönetsel anlamda birbiriyle çelişmeyen yönetim sistemleri geliştirmelerine zemin hazırlanmasıdır.³⁸⁸ Bu mükemmel nizam içerisinde, Osmanlı Devleti'ne çok sayıda sivil ve asker devlet adamı yetiştiren mektepten; 15. asrın ilk yarısından 17. asrın sonlarına değin yetişen sadece sadrazamların sayısı 45 olmuştur.³⁸⁹ Yine çalışma konusu yapılan ve kendi ismiyle anılan risalelerin müellifi olan Koçi Bey'in de Enderûn Mektebi'nden mezun olduğu rivayet edilmekte ve Enderûn-ı Hümâyûn'da zabitlik yaptığı bilinmektedir.³⁹⁰

3.1.4. Kamu Görevliliği Düzeni

Özlük hakları, disiplin işlemleri ve terfi usülleri gibi kamu görevlilerinin tâbi olduğu hukukî statüyü ifade eden ve genel manada istihdam politikasına ilişkin düzenlemeleri kapsayan bu konu, bürokrasinin temel yapı taşlarından birisini teşkil

³⁸⁶ Arı, B. (2004). *Üstün Yetenekli Çocuklar Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 28.

³⁸⁷ Aytürk, N. (2014). *Türklerde Devlet Yönetimi ve Lider Yöneticiler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 76.

³⁸⁸ Enderunlu Abdüllatif. (2013). *Âyîne-i Derûn [Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderûn-ı Hümâyûn]*. (Haz. A. Köç). İstanbul: Çamlıca Yayınları. (Eserin orijinali takriben 19.yy'da yazılmıştır.), VII-VIII.

³⁸⁹ Enderunlu Abdüllatif, 2013, LVIII.

³⁹⁰ Süreyya, 1996, 890-891.

etmektedir. Siyasetnamelerin bu nokta-i nazardan tahlili gerçekleştirildiğinde, Kutadgu Bilig'in; kamu görevlilerinin beyler üzerindeki hakları başlığı altında, bahsi geçen konuya bazı hususlarda açıklık getirdiği görülmektedir. Bu kapsamda eserde, kamu görevlilerine; hizmet araçları tahsis etmek, mürüvvette bulunmak, layık olanlara ihsanlarda bulunarak makam - rütbe vermek ve emeğe ihtimam göstermek gibi mevzuların altı çizilmektedir. Dikkat çekilen diğer bir husus da kamu görevlileriyle ilgili ihbar ve şikâyetlerin değerlendirilmesine ve disiplin işlemlerine ilişkindir. Art niyetin de ihtimal dâhilinde olabileceği bu durumda, bahse konu kamu görevlisi ile ilgili olarak; öncelikle kendisinin ve diğer ilgililerin de bilgisine başvurulması gerektiği tavsiye edilmektedir. Soruşturma sonucunda; iddianın gerçek olması durumunda hizmetkârın, yalan olması durumunda ise iddia sahibinin cezalandırılması önerilmektedir. Ayrıca, rüşvet bahsine de değinilmekte ve rüşvet lanetlenerek, kamu görevlilerinin rüşvete tenezzül etmemesi tembihlenmektedir. İkinci eser Siyasetname'de, kadıların; görevlerinin önemine binaen, harama meyletmemeleri için makul miktarda maaşa bağlanmaları gerektiği belirtilmiştir. Benzer şekilde, vilayet ve nahiye naiblerinin yolsuzluğa ve rüşvete tenezzül etmemeleri için, ihtiyaçlarının ve maaşlarının hazineden karşılanması önerilmektedir. Yine asker sınıfına da tatmin edici düzeyde maaş ödenmesi, askerin devlete bağlılığının sağlanması açısından gerekli görülmektedir. Disiplin meselesine gelince; kamu görevlilerinden kötü bir davranışta bulunan, zulüm veya yolsuzluk yapan olması durumunda, önce nasihatlerle ve kınamalarla uyarılması, kusurda devam edilmesi durumunda ise bu kişilerin vazifelerinin sonlandırılması tavsiyesi dile getirilmektedir. Lakin nankörlük yapan, isyankârlık gösteren ve devlete ihanet eden kamu görevlileri söz konusu ise Nizâmülmülk, bu kişilerin hak ettikleri ölçüde derhal cezaya çarptırılmaları hususuna dikkat çekmektedir. Haricen, hâkimin cehaletinden kaynaklanan veya kastî olarak yapılan bir hatanın varlığı durumunda, hâkimin derhal azledilerek cezalandırılması istenirken; kanunnâmelerin ve fermanların hükümlerine uymayan kamu görevlilerinin de cezaî yaptırıma maruz bırakılmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Kamu görevlilerinin yükselmeleri bahsiyle alakadar olarak ise, sarayda ve ihtiyaç görülen diğer devlet teşkilatlarında hizmet vermek üzere özel eğitilmiş köleler olan gulamların;³⁹¹ liyakatları, cesaretleri ve maharetleri doğrultusunda terfi ettirilmeleri salık verilmektedir. Aynı şekilde, vazifelerinde makbul başarı gösteren diğer kamu görevlilerinin de ödüllendirilmesi önerilmektedir. Kenzül-Küberâ ve Mehekkül-Ulemâ'ya bakıldığında ise; kadılık ve hâkimlik makamlarının önemine dikkat

³⁹¹ Itzkowitz, N. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*. (Çev. C. Kaplan). İstanbul: Babil Yayınları. (Eserin orijinali 1972'de yayımlanmıştır.), 53.

çekildiği görülmektedir. Bu makamları temsil eden kamu görevlileri özelinde rüşvet sorununu inceleyen Şeyhoğlu Mustafa; rüşvetin, neredeyse bir zorunluluk olarak addedildiğinden yakınmakta ve bu kötü hasletten kurtulabilmek için kamu görevliliğinin ahlaki boyutuna dikkat çekmektedir. Ayrıca dolaylı bir şekilde, memleket işlerinin bozulmasında dahli olan veya ağır cürüm işleyen kamu görevlileriyle ilgili olarak; gerekli yaptırımın kesin bir şekilde uygulanmasından imtina edilmemesi gerektiği savunulmaktadır. Kanûn-ı Şehinşahî; konu ile ilgili olarak sınırlı bir şekilde, adaletin tesisinde kamu görevlilerinin önemi üzerinde durmaktadır. Bu minvalde; içtimaî tesir de göz önünde bulundurularak, devlete ve insanlığa karşı kasten işlenen suçlarda af uygulamasının doğru olmayacağı beyanında bulunmaktadır. Koçi Bey Risaleleri, ayrıntılı olarak işlediği konuda muhtelif asker ve sivil kamu görevlilerinin; ast-üst ve vekâlet statüleri, unvanları, hiyerarşik yapılanmaları, bayramlardaki ve mevlidlerdeki bahşişleri, sayıları, görev yaptığı birimler, kıyafet ödenekleri, maaşları, ulufeleri ve terfi sistemleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Maaş ödemelerinin sultan onayıyla gerçekleştirilmesi ve kadıların azlolunduklarında maaşsız stajyerlik uygulamasına tabi tutulmaları gibi konularda önerilerde bulunulan eserde; hatırla, bahşişle ve rüşvetle makam ve rütbe verilmesinin vahametine dikkat çekilmektedir. Osmanlı askeri yapılanmasının temel yapı taşlarından olan ve sahiplerine gelir olarak tahsis edilen arazilere dayanan tımar sistemi de detaylı bir şekilde açıklanarak sistemsel bozulmaların tespiti yapılmaktadır. Üstün hizmetleri görülen kamu görevlilerinin ihsanla veya zeametle taltif edildikleri aktarıırken, azl sisteminin esaslarından ve cezaî yaptırımlardan da bahsedilmektedir. Bu kapsamda; halka zulmeden zalim idarecilerin derhal cezalandırılması önerilmekte ve hassasiyete binaen, ihmal veya ihanetleri kesin bir şekilde teyit edilmeden de kamu görevlilerinin azledilmemesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Son olarak, Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ'da; hakkaniyet ilkesine vurgu yapılmakta ve müellifin kendi icraatlarından örnekler sunularak, kamu görevlilerinin maaşlarının zamanında ödenmesinin ehemmiyeti anlatılmaktadır. Hazine disiplininin sağlanması amacıyla; rica ve şefaitle maaş veya emekli ödeneği alan niteliksiz yeniçerilerin kamu hizmetinden çıkarılmaları gerektiği dile getirilmekte, kamu görevlilerine görev ve maaş karşılığında işleme hakkı verilen dirlik arazilerinin düzenine ilişkin değerlendirmeler bahse konu edilmektedir. Bu bağlamda; ocaklık tahsis etme uygulamasına son verilerek, maaşların nakit olarak yoklama usulüyle bizzat teslim edilmesi sistemi önerilmektedir. Devrin kronikleşmiş sorunlarından olan kayırmayı, rüşveti ve rüşvetle makam satışını eleştiren eser; makam ve rütbe verilecek kamu görevlilerinin tecrübeli ve layık olanlar arasından seçilmesinin önemine işaret etmektedir. Kamu

görevlilerine ilişkin cezalandırma ve af hususlarında ise; adaletin tam olarak tecelli edebilmesi adına, aceleci olunmaması tavsiye edilmekte ve cezaî uygulamaların tatbikinden de çekinilmemesi gerektiği beyan edilmektedir.

Kamu görevlisi düzeni ile ilgili konularda, ana hatlarıyla değinilen hususlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde; dönemseller sorunlara ve mesleki özelliklere göre değışkenlik gösteren bazı farklılıklara rastlanmaktadır. Fakat siyasetnamelerin tümü, her devrin illeti olan rüşvetin kamu görevliliği nizamına menfi etkileri ve ahlaksal boyutu bahislerinde ortak paydada buluşmaktadır. Yine benzer şekilde eserlerin büyük kısmında; liyakat, suç ve ceza değerlendirmeleri, hakkaniyet ilkesi ve kamu görevlisi statüsünün mali dayanakları gibi konulara açıklık getirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, kamu görevlisi düzeniyle ilgili olarak siyasetnamelerin; genel manada dönemlerinin uygulamalarını yansıttıkları, sorunlara karşı çözüm önerileri geliştirdikleri ve istihdam usüllerine ilişkin ideal fikirler sundukları değerlendirilmektedir.

3.1.5. Bürokrasi Anlayışı

Hayatın hemen her alanını etkileme kapasitesini haiz bir nitelikte bulunan ve devletler tarihi kadar kadim olan bürokrasinin kuşatıcılığı, Fransız düşünür Andre Piettre, “Toplumlar din içinde doğar, bürokrasi içinde ölürler.”³⁹² şeklinde izah ederek, kavramı sosyolojik anlamda betimlemeye çalışmıştır. Mamafih bürokrasi olgusu; algısal ve anlamsal değışimler, zaman, devlet teşkilatlanmaları ve yapısal muhteviyat gibi muhtelif parametrelere bağlı olarak, her daim bir devinim ve gelişim içerisinde bulunmuştur. Çalışmanın ilk kısmında etraflıca tahlil edilen bu husustaki değerlendirmelerde yer alan bürokrasinin kavramsal çerçevesi ve tanımları istikametinde, çalışma konusu ile ilgili bazı mevzular ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda; örgütlenme, uzmanlaşma, iş bölümü, sevk ve idare, hiyerarşik yapılanma ve disiplin gibi bazı terimlerin ehemmiyet kazandığı müşahade edilmektedir. Benzer şekilde; verimsizlik, yetki devretmekte direnç, keyfi karar alma, kırtasiyecilik, mesuliyet yüklenmekten kaçınma, eşgüdümsüzlük, işlerin yavaş yürümesi ve otoriteye aşırı bağımlılık gibi hususların ise bürokrasinin arzu edilmeyen ve eleştirilen yüzü olarak tasvir edildiğine rastlanmaktadır. Bariz olarak görülen bu pejoratif bakış açısının yanı sıra; klasik dönem devletlerinin idare sistemlerinde rastlanan ve kral ile

³⁹² Gültepe, 2009, 17.

onun kişisel hizmetkârları konumunda bulunan kamu görevlileri ve halk arasındaki ilişki biçimini betimleyen patrimonyalizm olgusuyla da sıklıkla karşılaşılmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde etraflıca tahlil edilen hususlarda da zikredildiği üzere; bürokrasi hakkında yapılan çok sayıda geniş kapsamlı ve girift çözümler arasında, çalışma konusu mukayeseyi işlevsel olarak randımanlı kılacak temel görüşlerin belirlenmesi hususu özel bir ehemmiyet arz etmektedir. Bu doğrultuda yapılan değerlendirmeler sonucunda; hem bürokrasi'yi sistematik bir şekilde irdeleyerek literatüre yeni bir soluk getiren hem de sınırları belirlenmiş net ve kuşatıcı bir kavramsal tanımlamanın mimarı olan Weber'in bürokrasi anlayışında hâkim olan düsturlardan ana hatlarıyla istifade etmenin isabetli olacağı mülâhaza edilmiştir. Söz konusu tanımlama her ne kadar modern çağın telakkisi ve terminolojisiyle izah edilmiş olsa da esas itibarıyla bürokrasinin temel yapı taşlarını oluşturan unsurları ihtiva etmesi münasebetiyle karşılaştırma yöntemi olarak kullanılmaya elverişli mahiyettedir. Bu kapsamda; eğitilmiş ve alanında uzmanlaşmış bir memur kadrosu marifetiyle yürütülen, evvelden belirlenmiş kaidelere dayanan, eylemlerini sıradüzen içerisinde icra eden, anayasa ve kanunlarla yetki alanları tayin edilmiş, süreklilik arz eden ve yazılı kurallara dayanarak işleyen bir eylem ve karar biçimi olarak tanımlanan³⁹³ bürokrasinin bazı hususiyetleri, yapılan tahlillerde birer gösterge unsuru olarak yer almaktadır.

İlk siyasetname Kutadgu Bilig'de; yasa vücuda getirmenin önemi anlatılırken, başlangıçta tesis edilen hükümlerin sürekliliğine ve zamanla kurumsallaşmasına dikkat çekilmekte ve adil, doğru ve müspet kanunlar ile teamüllerin oluşturulmasının hayatiyeti aktarılmaktadır. Devlet idaresine ilişkin bahiste ise; idareyi etkin kılmak için yöneticilerle istişare etmenin ehemmiyeti vurgulanmaktadır. Hakeza, iyi ve doğru müşavirlere danışmanın yararları anlatılmakta ve hükümdara; idareyi kolaylaştırmak amacıyla, kendisine yardımcı olacak naip ataması önerilmektedir. Devlet idaresinde aceleciliğe yer olmadığı vurgusu da yapılan eserde; idari mekanizmayı aktif ve seri hale getirmek maksadıyla, bazı önemli makamlardaki hizmetkârlara geniş ve etkili yetkiler verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Özellikle, idare sanatının inceliklerine vâkıf olması beklenen idarecilerin; genel hukuk kaidelerine riayet eden ve protokol kurallarını bilen kişiler arasından atanmasının faydalarına dikkat çekilmektedir. Ayrıca kamu görevlileriyle

³⁹³ Bozkurt, Ergun ve Sezen (Editör), 2008, 44.

hükümdarların karşılıklı hak ve sorumlulukları incelenirken; kamu görevlileri açısından sadakat ve vefa ilkelerine atıflar yapan Yusuf Has Hacıp, tuz ve ekmek hakkının gerektiği gibi gözetilmesi konusuna hassasiyetle eğilmektedir. Mütekebil hakların her iki kesim tarafından da yerine getirilmesi durumunda ise; devlet işlerinin intizam içerisinde yürütüleceği ve böylece memlekette huzur ve esenliğin hâkim olacağı değerlendirmesi paylaşılmaktadır. Son olarak müellif; memleketlerin kılıç ile fetholunduğu, ancak kalem ile elde tutulduğu ve yönetildiği tespitini yaparak, eğitime ve eğitimli bürokratlara verdiği önemi veciz bir ifadeyle arz etmektedir. Tüm bu bilgiler bürokrasi perspektifinde değerlendirildiğinde; kanun oluşturma, uygulamada süreklilik sağlama, sevk ve idareyi alanında mahir kamu görevlileri vasıtasıyla icra etme, yönetimde istişareyi ilke haline getirme ve hukukî düzenlemelerle kamu görevlilerinin yetki ve sorumluluklarını belirleme hususlarının ön plana çıktığı ve hiyerarşik yapılanma ile bürokratik örgütlenme mevzularına daha az değinildiği gözlemlenmektedir. Böylece eserin; bürokrasinin çok sayıdaki bileşeninin birçoğuna karşılık gelecek şekilde, kavramın mahiyetine dair unsurları bünyesinde barındırdığı anlaşılmaktadır.

Nizamülmülk; devlet teşkilatına ilişkin her alanda revize ettiği düzenlemeler ve vücuda getirdiği sistemler ile Büyük Selçuklu Devleti'ni, çağının en muhkem teşkilatlı devleti haline getirmeyi başarmıştır. Gazneli ve Sâ mânî devlet yapılanmalarından da yararlanarak en iyi örgüt düzenini inşa eden vezirin bu uygulamaları, ardıl birçok Türk devleti tarafından model alınmış ve çağlar aşan ilham verici etkisini sürdürmüştür.³⁹⁴ Bu muhteşem yapının mimarı ve devlet ideoloğu olan vezirin eseri Siyasetname, söz konusu birikimin ve tecrübenin teorik bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasetname'de, devlet kurumunun yönetsel araçları olan kanunnâmelerin ve fermanların etkinliği ve bağlayıcılığı vurgulanarak; düzenlenen hükümlerin icrasında, kamu görevlilerinden kaynaklanan sorun veya riayetsizlik olması durumlarında cezaî yaptırımlara başvurulmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Kamu görevlilerinin görevlendirilmesinde birçok farklı uygulamadan ve çok başlıktan yakınılırken, bu konudaki yetkinin sadece bir kişide toplanmasının işlevselliği aktarılmaktadır. Zira söz konusu mevzuda vezirin, bir dönem Melikşah ile arasında vuku bulan ve idarede çift başlılığın yol açtığı sorunlara örnek teşkil eden olaylarla bizzat yüz yüze kaldığı

³⁹⁴ Nizamü'l-Mülk, 2014, xiii.

bilinmektedir.³⁹⁵ İlave olarak, gerekli disiplinin ve uygulamada birliğin sağlanması amacıyla; kamu görevlilerinin yetki ve sorumluluklarını net bir şekilde düzenleyen kanun ve fermanların çıkarılmasının elzem olduğu belirtilmektedir. Bu minvalde; günümüzde birçok kurumda görülen ve etkin personel istihdam modellerinin esaslarından biri haline gelen “rotasyon” uygulamasını hatırlatan kaidelere de değinen Nizâmülmülk; ulaşılamaz yapılar ardında yerlerine çakılıp kalmamaları, halka rahatsızlık vermeden iyi muamelede bulunmaları ve huzuru sağlamaları maksadıyla, kamu görevlilerinin ve ikta sahiplerinin iki yılda bir değiştirilmesini önermektedir.

Bürokraside usül ile ilgili yapılan değerlendirmelerde; huzura çıkmada usul, kabullerde sıralama, sivil kamu görevlilerinin ve askerlerin tabi olması gereken kaideler ve nezaket kuralları gibi protokol esaslarına ilişkin köklü teamüllerin temellerinin atılması gayretleri görülmektedir. Diğer bir konu kapsamında, askerlerin ve diğer kamu görevlilerinin ihtiyaç duyduğu gereksinimleri idarecilere iletirken, çok başlılığa ve düzensizliğe mahal vermemek maksadıyla, intizam ve hiyerarşi içerisinde üstleri aracılığı ile bu taleplerini ulaştırmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. Benzer şekilde, mevcut uygulamanın aksine; maruzatı olan halkın da düzen içerisinde, arzuhallerini görevliler vasıtasıyla ulaştırması sistemi önerilmektedir. Devlet idaresinde ehemmiyet gösterilmesi salık verilen başka bir husus, istişare kültürünün kurumsallaşmasına ilişkindir. İstişare eden iyi bir idarecinin; karar alma süreçlerinde, sunulan görüşleri mukayese ederek en yararlı ve doğru olanını benimsemesi gerektiği ifade edilmektedir.

Kamu görevlilerinin hiyerarşik yapılanma kaideleri çerçevesinde ve günümüz tabiri ile kariyer ilkesi doğrultusunda tedricen terfi ettirilmesi, sultanların kişisel hizmetlerinde bulunan ve “nedim” adı verilen müşavir mahiyetindeki görevlilerin yönetsel süreçlere dolaylı katkısı ve devletin idare merkezi olan sarayın kurumsal hizmetlerinin yönetimi gibi hususlarda analizler barındıran Siyasetname, devlet teşkilatı ve bürokrasi anlayışına yeni bakış açıları kazandırmıştır. Bu bağlamda; istihbarat teşkilatının önemine ve hayatiliğine dikkat çekilmekte ve bu haber alma ağı sayesinde gelen havadislerin ilgili devlet ricali tarafından değerlendirilerek gereğinin icra edilmesinin ehemmiyeti dile getirilmektedir. Aynı anlayışla; idarecilerin, memleket sathından hızlı haber alabilme olanağına sahip olması amacıyla posta teşkilatının rolüne dikkat çekilmektedir. Nihâî olarak; kadınların

³⁹⁵ Ahmed bin Mahmûd. (1977). *Selçuk-Nâme I*. (Haz. E. Merçil). İstanbul: Tercüman Gazetesi-Kervan Kitapçılık. (Eserin orijinal muhtelif nüshaları 17.'da basılmıştır.), 121.

yönetimdeki rolleri üzerine tahliller yapılan eserde, kadınların idarede etkin olması veya devlet reisine egemen olması durumlarında vahim neticelerin ortaya çıkmasının kaçınılmaz olacağı savunulmaktadır.

Siyasetname'de bürokrasi çerçevesinde dile getirilen unsurlar incelendiğinde; kanun tesis etme, kamu görevlilerinin yetki ve sorumlulukların netleştirilmesi, kamu görevlilerinin mevzuat hükümlerine uymasının disiplinli bir şekilde sağlanması, kamu görevliliği nizamının sıradüzen içerisinde ve merkezi bir şekilde düzenlenmesi, personel istihdamında cinsiyetçiliği de kapsayan yeni uygulamalar önerilmesi, devlet adabına ilişkin sürekliliğin tesis edilmesi, idarede çok başlılığın ortadan kaldırılması, hiyerarşinin esaslarına riayet edilmesi, yönetimde eşgüdümünün gözetilmesi, istişare kültürünün kurumsallaştırılması ve kamu görevlilerinin kariyer sistemi dâhilinde uzmanlaştırılmaları konularının ağırlık kazandığı müşahade edilmektedir. Bu minvalde, eserin; devrin bürokrasi anlayışı hakkında detaylı bilgiler verdiği, bürokrasinin temel yapı taşlarının birçoğu hakkında fikir beyan ettiği ve bu yönüyle de bürokrasinin kavramsal manasını kapsayıcı bir şekilde ve geniş yelpazede analizler içerdiği değerlendirilmektedir.

Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ'da; sadece adil kanun koymanın yeterli olmadığı belirtilirken, işlevsiz veya yanlış tesis edilmiş eski hükümlerin kaldırılmasının da idareciye vacip olduğu beyan edilmektedir. Bu doğrultuda; devlet çadırının temel direği olarak resmedilen vezirin, memleket ve idare işlerini sıkı ve detaylı bir şekilde takip etmesinin önemini altı çizilmektedir. Ayrıca, idarecilerin ve diğer kamu görevlilerinin, vücut ülkesinin muhtelif azalarını teşkil ettiği belirtilirken; bu organlarda meydana gelen bir aksamanın, bünyenin tümünü etkilediğinden bahisle, disiplinli bir eşgüdümüne ve etkin örgütlenmeye işaret edilmektedir. Yine vücut ülkesinde akıllı temsil ettiği tasvir edilen ve bilge bir kişi olarak tanımlanan vezirin, Sultan'ın ve diğer tüm idarecilerin akıl danışabileceği yetkinlikte olmasının ehemmiyeti vurgulanmaktadır. Bürokrasiye ilişkin diğer bir konuda alışılmışın dışında bir tavsiyede bulunulan eserde; padişahın hükmetme yetkisini bizzat kendisinin icra etmesinin zarurî olduğu, bu konudaki yetkisini devretmemesi gerektiği, zira nâipler ve beylerin tebaaya padişah kadar sevgi ve şefkat gösteremeyeceği savunulmaktadır. Bu yönüyle kitabın; otoritenin ilahi kaynağına istinaden, statükonun tek elde muhafaza edilmesini yararlı bulduğu ve yetki devrine mesafeli bir tutum sergilediği gözlemlenmektedir.

Zikredilen veriler ışığında, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ'nın bürokrasiye ilişkin bakış açısının bazı noktalara odaklandığı görülmektedir. Özellikle; yeni mevzuat oluşturulması ve hükümsüz hukukî düzenlemelerin ilga edilmesi, disipline dayanan ve eşgüdümlü örgütlenmeyi esas alan müşterek idari mekanizmanın tesis edilmesi ve idareciler ile diğer kamu görevlilerinin vasıflı kılınması hususlarına itina gösterildiğine şahit olunmaktadır. Ancak eserde; bürokraside sürekliliğin sağlanması, kamu görevlilerinin yetki ve mesuliyet alanlarının mevzuatla düzenlenmesi ve hiyerarşinin kurumsallaştırılması konularında detaylı tahlillere rastlanmamaktadır. Ayrıca, bürokrasinin arzu edilmeyen menfi özellikleri arasında sayılan otoriteye aşırı bağımlılık ve yetki devrinde direnç unsurlarının varlığı göze çarpmaktadır. Aktarılan bu izlenimler; eserin, bürokrasi anlayışına yaklaşımına ilişkin temel felsefesini ortaya koymaktadır.

Kanûn-ı Şehinşahî'nin; bir kanunnâme olarak hazırlanması ve şer'î esaslara dayanması sebebiyle, tüm devlet görevlilerini ve padişahı da bağlaması, incelenen siyasetnameler arasında eseri farklı bir niteliği haiz kılmaktadır. Her konuda olduğu gibi bürokrasi alanında da âdil idarenin önemine dikkat çekilen eserde; kamu görevlilerinin himaye edilmesi, sadakat ve vefa duygularının ehemmiyeti aktarılmaktadır. Bürokraside işlevselliğin sağlanabilmesi adına; birisi idari ve mali alanlardan, diğeri de ordu hizmetlerinden sorumlu olmak üzere iki vezirin istihdamının gerektiği ifade edilirken, bu iki vezirin uyum ve nizam içerisinde devlete hizmet etmesinin önemine dikkat çekilmektedir. Benzer bir yaklaşımla; erbab-ı kalem ve erbab-ı seyf kesimlerinin de birlikte etkin çalıştırılarak bürokraside verimin ve etkinliğin artırılması önerilmektedir. Devletin ana icra organı mahiyetindeki divana ilişkin de analizlerin yapıldığı kitapta; divanda askerlerin ve kamu görevlilerinin talep ve hak arayışlarını arz edebileceği zeminin sağlanmasının ve aracısız olarak bizzat sultana maruzatların bildirilebilmesinin, bürokratik teamüllerin sürekliliği açısından yararları ifade edilmektedir. İlave olarak meşveretlerde; meseleye göre ehl-i kalem, ulemâ, ehl-i siyaset ve erbâb-ı silah gibi muhtelif kişi ve grupların görüşlerinin alınmasının, bürokrasiye katkılarına işaret edilmekte ve devlet idaresine ilişkin konularda, kadınlarla yapılan istişarelerde ihtiyatlı olmanın yararlı olacağı düşüncesi paylaşılmaktadır.

Eserin; kanunnâme niteliğinde olması, kamu görevlilerini hukukî manada bağlayıcı bulunması ve bürokrasiye yönelik vazifeler içermesi gibi özellikleri, kayda değer bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Yukarıda aktarılan hususlar istikametinde analiz edilen;

bürokratların yetki alanlarının netleştirilmesi, bürokraside sürekliliğin sağlanması, yeni mevzuat hükümlerinin tesis edilmesi, idarede eşgüdümün gözetilmesi, iş bölümü ilkesi doğrultusunda yöneticilerin ihtisaslaşması ve daha etkin bir örgütlenme modeli geliştirilmesi gibi mevzular, eserde temel esaslarıyla izah edilmektedir. Kadınların yönetimdeki veya bürokrasideki etkisine ilişkin konuda ise kitap; Siyasetname'de zikredilen cinsiyetçi yaklaşıma benzer mahiyette bir görüşü savunarak, kadınlar hususunda tedbir telkin etmektedir. Böylece Kanûn-ı Şehinşahî; hiyerarşik yapılanma ile sevk ve idare başlıkları haricinde, genel hatlarıyla bürokrasi anlayışına ilişkin fikirlerini beyan etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin duraklama döneminde kaleme alınan Koçi Bey Risaleleri'nde, her alanda kendini hissettiren gerileme emarelerinin yanısıra bürokrasi alanındaki sıkıntıların da izdüşümleri geniş bir şekilde yer almaktadır. Bürokraside bozulmaların sebepleri tartışılırken; eski teamüllere aykırı bir şekilde, silahdar İbrahim Paşa'nın vezir-i âzam yapılması ve sonraki süreçlerde de bu uygulamanın sürdürülmesi örnek olarak verilmektedir. Benzer şekilde; evvelden vezirlerin, karar ve icra süreçlerinde bağımsız olduğu ve işlerine müdahale edilmediği vurgulanmakta ve vezirin mevcut durumdaki sınırlı icra kabiliyetiyle mukayeseler yapılmaktadır. Bu noktada, uygulanagelmiş kanunların ve teamüllerin icra edilmesinin gerekliliği savunulurken bazı uygulamalara ilişkin de değerlendirmelerde bulunmaktadır. Saray içi adab-ı muaşeret kaideleri, resmi işlemlerin esasları, askeri birliklerin sancakları, sultanın hangi kamu görevlileriyle sözlü iletişim kurup kurmayacağı ve elçilerin huzura kabullerine ilişkin teamüller gibi protokol kurallarına söz konusu çerçevede atfedilen önem dikkat çekmektedir. Mamafih; idarecilere hitaben yazılan hatt-ı şeriflerin, sır kâtibi marifetiyle kaleme alınmasına ve üzerine sultan tarafından "Gereğince iş görüle" hitabı yazılarak balmumu ile mühürlenmesine dair şekli unsurlar da bu ekseninde paylaşılan bilgiler arasındadır. Bürokrasinin aktörleri olan kamu görevlileriyle ilgili tahlillerde ise kamu görevlilerinin; iş tanımları, unvanları, sayıları, görev yaptıkları alt birimler, mesuliyet alanları, yetki çerçeveleri, hiyerarşik yapılanmaları ve terfi sistemleri ile kamu görevliliğinde ast-üst ilişkileri, vekâlet statüleri ve padişaha arz kaideleri hususlarında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Eserde özenle üzerinde durulan bürokraside süreklilik ilkesine binaen; Yavuz Sultan Selim döneminden örnekleme yapılmakta ve idarecilerde hiyerarşik yükselişin teamülen sırasıyla; Sancakbeyi, Beylerbeyi, Anadolu Beylerbeyi, Rumeli Beylerbeyi, Vezir ve Vezir-i âzam olarak

gerçekleştiğinin altı çizilmektedir. Kamu görevlilerinin eğitimi bahsi ile ilgili bölümlerde ise, ilim erbabına ve ilme gösterilen ihtimamın bir devlet geleneği olduğu belirtilmekte; kadılık ve müderrislik özelinde, kamu görevlisi ve idareci adaylarının tahsil alma yöntemlerinden okudukları müfredatlara kadar geniş bir yelpazede eğitim sisteminin detayları sunulmaktadır. Çok sayıda yöneticinin yetki ve sorumluluklarının çerçevesinin de sunulduğu eserde; son olarak, istişare kültürünün ehemmiyeti vurgulanmakta ve bürokratik sistemin sevk ve idarede sıradüzen içerisinde işletilebilmesi için etkin örgütlenmeye işaret edilmektedir.

Koçi Bey Risaleleri, bürokrasi anlayışı nokta-i nazarından irdelendiğinde; bürokraside sıradüzen ve sürekliliğin her daim esas alınması, eğitilmiş ve ehil kamu görevlilerinin ehemmiyeti, bürokrasi sisteminde hiyerarşik yapılanma, teamülleri ve devlet adabını ön plana çıkaran kaidelerin takip edilmesi, kamu görevliliğinde yetki ve sorumlulukları belirleyen mevzuat hükümleri, bürokratik örgütlenme, resmi yazışma usülleri, kurumsallaşmanın idare teşkilatına müspet etkileri, kamu görevlilerinde iş bölümünün sınırlarını belirleyen görev tanımları ve protokol kaideleri gibi analiz başlıkları altında eleştirel, yapıcı ve doğru uygulamaları teşvik edici bir mülahazalar bütünü ortaya çıkmaktadır. Kendi döneminin yanı sıra önceki devirlere ilişkin de ayrıntılı bilgiler veren Koçi Bey Risaleleri; incelenen siyasetnameler arasında, bürokrasinin hemen her alanına dair en teferruatlı ve kapsayıcı değerlendirmeleri sunan eser olarak ön plana çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen siyasetnamelerin sonuncusu olan Nesâ-yih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ, idarenin işleyişine ilişkin bilgiler vermekte ve devrin sistemsel aksaklıklarına değinerek çözüm önerileri sunmaktadır. Vali veya kadı onayı olmayan dilekçelerle vazifelendirme yapılmasının önüne geçilmesi, resmi senet ve sözleşmelerin doğruluğuna azami dikkat gösterilmesi, defter dışı malikâne ve tımar tahsisinin durdurulması ve gereksiz yere ulak kullanımının ortadan kaldırılması gibi mevzular, bu durum kapsamında incelenen hususlar arasındadır. Bürokraside engellerin kaldırılması üzerinde durulurken ise; Sadrâzamlar'ın, kapılarını her daim açık tutarak, ahalinin kendilerine ulaşmasını kolaylaştırması gerektiği örneği verilmektedir. İyi bir yönetim için etkin bir sevk ve idare mekanizmasının ehemmiyetini de vurgulayan eser; hiyerarşik kuralların disiplinli bir şekilde uygulanmasının ve kamu görevliliğinde meslek onurunun korunmasının ısrarla altını çizmektedir. Devlet idaresinde nizamın sürekli bir biçimde tesis edilebilmesi için istihbarat faaliyetlerinin önemine de dikkat çekilen kitapta; bürokrasi içerisinde bu yönde

seçkin bir kamu görevlisi sınıfının oluşturulmasının elzem olduğu belirtilmektedir. İdarecilerin ve kamu görevlilerinin soruşturmaları hususunda ise; tedricen ağırlaşan ceza sisteminin kurumsallaştırılması ve nizamnâmelere uymayan veya devletin aleyhinde işler yapan kamu görevlilerinin azledilmesi gerektiği kanaati paylaşılmaktadır. Divân'da temsil olunan makamların, yetkin olan idareciler arasında ikişer yıllık sürelerle rotasyona tabi tutulması önerisiyle Nizamülmülk'ün Siyasetname'si ile ortak paydada bulunan eser; adil siyaset vurgusu yaparak yönetimde reform çağrısında bulunmaktadır.

Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ'da müellifin bürokrasiyi anlamlandırma ve tatbik etme yöntemlerini açıklama çabalarına bakıldığında; öncelikle bürokratik iş ve işlemlerde standardizasyonun ve sıradüzenin sağlanmasına atfedilen önemin ön plana çıktığı görülmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde yer alan bürokrasinin tahlili kısmında geniş bir şekilde analiz edilen pejoratif niteliklere, eserde bürokrasinin eleştirildiği kısımlarda da rastlanmaktadır. Sevk ve idarenin işlevselleştirilerek nizami hale getirilmesi, hiyerarşik kurallara riayetinin sağlanması, rotasyon uygulamasına geçilmesi, kamu görevliliğinde etik ilkelerin temel alınması ve devlet teşkilatının iş bölümü esasına göre örgütlenmesi gibi meseleleri de irdeleyen kitap, bürokraside kaidelerin ve mevzuatın önemine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, istihbarat özelinde; bürokratik yapılanmada yeni teşkilatlanmalara, idarede sürekliliğe ve yetki-sorumluluk sınırları tayin eden hukukî düzenlemelere olan gerekliliğe dikkat çekilmektedir. Bürokrasinin birçok alanına ilişkin beyanatlarda bulunan eserde, yalnızca kamu görevlilerinin eğitilmesi ve kamu görevliliğinde uzmanlaşmaya ilişkin bahislerin üzerinde fazla durulmamıştır. Bu hususun haricinde, genel olarak Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise, bürokrasi anlayışına ilişkin kapsayıcı bir eser profili ortaya çıkmaktadır.

Siyasetnamelerdeki bürokrasi anlayışlarına ilişkin yukarıda aktarılan hususlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde; incelenen altı siyasetnamenin yazılış amaçlarına binaen birçok ortak noktayı paylaştıkları ve muhtelif konuların bir kısmında fikren ittifak halinde oldukları gözlemlenmektedir. Lâkin çok sayıda değişkene bağlı çeşitli hususlardan ve her siyasetnamenin kendine özgü bürokrasi anlayışından kaynaklanan nedenlerle, tabii olarak farklı görüş ve telakkiler de söz konusudur. Bu mevzuların kısaca işlendiği özet bir tablo (EK-1.Özet Tablo) çalışma ekinde sunulmaktadır. Zikredilen benzerliklerin ve farklılıkların tespitine ve mukayesesine dayanan işbu çalışmanın seyri de böylece nihayete ermektedir.

SONUÇ

Çalışma kapsamında analiz edilen siyasetnameler; Karahanlılar, Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti devirlerinde kaleme alınmış eserlerdir. Söz konusu durum, kronolojik bir şekilde, Türk – İslam medeniyetinde; tarihsel perspektifin, kültürel sürekliliğin, devlet anlayışının, idare sanatı mirasının ve bürokratik yapılanmanın yakinen takibini olanaklı hale getirmektedir. Ayrıca sağlanan bu imkândan yola çıkılarak; dönemsel değişikliklerin, ihtiyaçların, sorunların ve izlenen politika farklılıklarının siyasetnameler üzerindeki etkisini gözlemlemek de mümkün olmaktadır. Anılan tüm bu unsurların birlikte değerlendirilerek, dönemlerinin birer aynası mahiyetinde olan siyasetnamelerde görülen bürokrasi anlayışlarının kıyaslanması, çalışmanın ana omurgasını teşkil etmektedir.

Filhakika genel itibariyle olması gereken ideal durumu dile getiren özellikleriyle, normatif tarzda eserler niteliğinde olan siyasetnamelerde bürokrasi anlayışları mukayese edildiğinde, temel hatları ile bazı ortak paydalar ön plana çıkmaktadır. Öncelikle; müelliflerin, buldukları bürokratik yapılanma içerisinde icra ettikleri vazifelere göre değişen bakış açılarının etkisinin, bürokrasiyi anlamlandırma çabalarında hissedildiği belirtilmelidir. Hakeza tüm eserlerde, bürokrasinin temel aktörleri kamu görevlilerinin; kişilik özellikleri, karakter vasıfları ve haslet nitelikleri gibi insanî halleri hakkında tahliller yapılmakta ve bu hususların bürokrasiye yansımaları irdelenmektedir. Benzer mahiyette, kamu görevliliği anlayışında temel müşterek değerler olan hakkaniyet, liyakat, sadakat ve erdem gibi ilkeleri benimsemiş eğitilmiş ve vasıflı bir kamu görevlisi modeli idealize edilmektedir. Yine iktidarın kaynağının tanrısal bir temele dayandırıldığı siyasetnamelerde; bu anlayışın doğal bir sonucu olarak, merkeziyetçi ve otoriter bir idare anlayışı ortaya çıkmakta ve söz konusu anlayış bürokrasiye de sirayet etmektedir. Eserlerin ortak paydada buldukları başka bir husus da bürokrasinin rüşvetten arındırılmasına verilen ehemmiyettir. Zira rüşvet bahsi üzerine yapılan mütalaalarda ortaya çıkan netice, bürokrasinin bu hastalıktan her dönemde muzdarip olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu nedenle eserlerin büyük bölümünde kamu görevlisi statüsünün mali dayanaklarına ilişkin değerlendirmeler yapılmakta ve ödeneklerin zamanında ve hakkaniyete dayalı olarak tahsis edilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, bürokraside istişare kültürüne gösterilen ihtimam da her eserde karşımıza çıkan unsurlar arasında yer almaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen siyasetnamelerin tümünde mutlak otoriteyi ve kutsal seçilmişliği temsil eden devlet reisine itaat hususunda gösterilen ihtimam kayda değer mahiyettedir. Dolayısıyla bu erkin en belirgin somut yetkilerinden olan kanun yapma konusunun önemine de her eserde özellikle dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda; siyasetname olmasının yanı sıra aynı zamanda bir kanunname hüviyetine de mâlik olan Kanûn-ı Şehinşahî, tahlil edilen siyasetnameler arasında ayrı bir ehemmiyeti haiz olarak değerlendirilmektedir. Bahsi geçen konuyla alakadar olarak, kanunların uygulanması noktasında ortaya çıkan müeyyide olgusu da üzerinde durulan diğer bir önemli meseledir. Zira siyasetnamelerin çoğunda, hem halkın günlük yaşamında hem de bürokrasi ve idari teşkilat içerisinde yer alan kamu görevlilerinin işleriyle ilgili hususlarda suç ve ceza dengesinin gözetilmesiyle ilgili sıklıkla yapılan hassasiyet çağrılarına şahit olunmaktadır. Diğer bir husus olan kamu görevlisi nizamıyla ilgili olarak ise; genel anlamda siyasetnamelerin hemen hepsinin istihdam usüllerine ilişkin ideal fikirler sundukları ve mevcut sorunlara karşı çözüm önerileri geliştirdikleri görülmektedir. Haricen, çalışma konusu siyasetnamelerin çoğunda, devlet idarecilerine bir nevi danışmanlık hizmetinde bulunarak siyasetin şekillenmesinde etkisi ve katkısı bulunan devlet çalışanlarına da ayrı bir ihtimam gösterildiğine tanık olunmaktadır. Bu âkil kişilerin niteliklerine, becerilerine ve doğru rehberlik edebilme kabiliyetlerinin önemine çekilen dikkatler özenle aktarılmaktadır.

Siyasetnamelerdeki bürokrasi anlayışlarına ilişkin farklılıklara bakıldığında; ilk olarak kamu görevliliği statülerinin ve kamu görevlisi istihdam usüllerinin uygulanmasındaki değişiklikler göze çarpmaktadır. Mamafih, kamu görevlilerinin yetiştirilmeleri ve hizmete girişleri konularında bazı eserler ayrıntılı bilgi verirken, bazı siyasetnamelerin bu husus üzerinde fazla durmadıkları müşahade edilmektedir. Genel tanımlamalarda öne çıkan başlıca bürokrasi bileşenleri nazarından değerlendirildiğinde ise; uzmanlaşma, iş bölümü, sevk ve idare, disiplin, verimlilik, eşgüdüm, otoriteye bağlılık, örgütlenme ve hiyerarşik yapılanma ana başlıklarının eserlere göre farklılaşan yoğunlukta ve muhtevayla yorumlandığı dikkat çekmektedir. Analiz konusu siyasetnamelerde gözlemlenen farklılıkların bir boyutu da cinsiyet ve inanç temelli olarak temayüz etmektedir. Çünkü bazı eserlerde, kadınlardan ve makbül addedilen muhtelif mezhep mensupları haricindeki kişilerden kamu görevlisi yapılmaması salık verilmekte ve bunların gerekçeleri tartışılmaktadır. Siyasetnamelerde genel anlamda hizmetkâr veya kul nazarıyla

değerlendirilen kamu görevlilerinin niteliklerine bakıldığında ise bu özelliklerin; dönemsel sorunlar, tehdit unsurları, bürokratik tercihler, idari öncelikler ve siyasi şartlar gibi etkenlere bağlı olarak değişkenlik gösterdiği müşahade edilmektedir. İncelenen siyasetnameler, zikredilen prensipler istikametinde irdelendiğinde; diğer eserlere nazaran, Koçi Bey Risaleleri'nin ve Siyasetname'nin, bahsi geçen mevzuları daha kapsamlı bir tahlile tabi tuttukları görülmektedir. Özellikle Koçi Bey Risaleleri'nde sunulan teferruatlı analiz ve bilgiler, yazarın ve dönemin bürokrasi anlayışı hakkında geniş bir bilgi edinilmesini sağlamaktadır.

Çalışmaya konu olan altı siyasetnamenin ortak ve farklı unsurları bir bütün olarak ele alındığında; eserlerde aktarılan bürokrasi anlayışlarının, çok sayıda müşterek fikri paylaştığı görülmektedir. Bu durumun, siyasetnamelerin vücuda getirildiği kültür iklimi ile bağlantılı olduğu değerlendirilmektedir. Zira tüm eserler, hem Türk harsına hem de İslam medeniyetine ait değer yargılarının birlikte benimsendiği kültürel miras membasından beslenmişlerdir. Siyasetnamelerde bürokrasi anlayışına ilişkin gözlemlenen bazı farklılıkların ise; dönemsel şartlar, devlet teşkilatlanmalarında görülen değişiklikler, bürokratik yapılanmalarda tercih edilen öncelikler, bürokrasi mekanizmasının kurumsallaştırılmasında takip edilen siyaset üslubu ve tarihi seyir içerisinde kamu görevlileri ile devlet adamlarına yüklenen misyonun tedricen ağırlaşması gibi değişkenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Velhasılkelam, incelenen siyasetnamelerdeki bürokrasi anlayışları birçok konuda büyük ölçüde benzeşirken bazı hususlarda da muhtelif nedenlerle farklılaşmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abadan, N. (1959). **Bürokrasi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 8-42.
- Adalıoğlu, H.H. (2013). “Bir Siyasetnâme Olarak “Kutadgu Bilig””. **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (34), 237-253.
- Ahmed bin Mahmûd. (1977). **Selçuk-Nâme I**. (Haz. E. Merçil). İstanbul: Tercüman Gazetesi-Kervan Kitapçılık. (Eserin orijinal muhtelif nüshaları 17.'da basılmıştır.), 121.
- Akgündüz, A. (1991). İdris-i Bitlisî, Kanun-ı Şehinşâhî. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri (3. Kitap) içinde*. İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, s.11-84.
- Altunöz, Y. (2005). *Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ve Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hakimiyet Anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları ABD, Elazığ.
- Arı, B. (2004). **Üstün Yetenekli Çocuklar Bildiriler Kitabı**. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 28.
- Arı, B. ve Aslantaş, S. (Editör). (2007). **Adâlet Kitabı**, Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, XIV.
- Arslantürk, Z. (1979). *Türk Sosyoloji Tarihinde Naîmâ'nın Yeri ve Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi, Erzurum.
- Aslan, O.E. (2012). **Devlet Bürokrasi ve Kamu Personel Rejimi**. Ankara: İmge Kitabevi, 44.
- Aytürk, N. (2014). **Türklerde Devlet Yönetimi ve Lider Yöneticiler**. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 76.
- Beydebâ ve İbnü'l-Mukaffa. (2013). *Kelile ve Dimne*. (Çev. S. Aykut). İstanbul: Şule Yayınları. (Eserin orijinalinin yazım ve ilk basım bilgileri bilinmemektedir.), 9-10.
- Bozkurt, Ö., Ergun T. ve Sezen S. (Editör). (2008). **Kamu Yönetimi Sözlüğü (Fransızca ve İngilizce Karşılıklarıyla)**, Ankara: TODAİE Yayını, 43-44.
- Canatan, K. (2014). **İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği**. İstanbul: Doğu Kitabevi, 9.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa. (1987). *Devlet Adamlarına Öğütler- Nesâyih'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ*. (Der. H. R. Uğural). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (Eserin orijinali 1714-1717'de yazılmıştır.), IX-164.
- Ebu Necib Sühreverdî. (2015). *Nehcü's-sülûk Fi Siyâseti'l Mülûk-Yönetenlerin Yönetimi*. (Ed. Ç. D. Zorlu). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 8-9.

- Ebü'l Hasen El Mâverdî. (2014). *Bilge Yöneticinin El Kitabı-Edebü'l-Vezîr*. (Ter. İ. Barca). İstanbul: Klasik Yayınları. (Eserin orijinali takriben 10-11.yy'da yazılmıştır.), 5.
- Enderunlu Abdüllatif. (2013). *Âyîne-i Derûn [Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderûn-ı Hümayûn]*. (Haz. A. Köç). İstanbul: Çamlıca Yayınları. (Eserin orijinali takriben 19.yy'da yazılmıştır.), VII- LVIII.
- Eryılmaz, B. (2010). *Bürokrasi ve Siyaset - Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 8-23.
- Evliyâ Çelebi. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. (Haz. S. A. Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 7. Kitap, (1). (Eserin orijinali 1848'de yayımlanmıştır.), V.
- Farabi. (2001). *Medinetü'l Fazıla*. (Çev. N. Danışman). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. (Eserin orijinali 1895'te yayımlanmıştır.), 80.
- Fişek, K. (2012). *Yönetim*. Ankara: Kilit Yayınları, 99-101.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 38-39.
- Gültepe, N. (2009). *Mührün Gücü - İlk Türk-İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 17-23.
- Itzkowitz, N. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*. (Çev. C. Kaplan). İstanbul: Babil Yayınları. (Eserin orijinali 1972'de yayımlanmıştır.), 53.
- İbn-i Haldun. (2004). *Mukaddime (Birinci Cilt)*. (Çev. H. Kendir). Ankara: Yeni Şafak Yayınları (Kültür Armağanı). (Eserin orijinali 1858'de yayımlanmıştır.), 241-243.
- İnalcık, H. (2005). "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri". *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 12.
- Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 24-86.
- Karaçay Türkal, N. (2012). *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi ABD Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Koçi Bey. (2008). *Koçi Bey Risaleleri*. (Haz. S. Çakmakcioğlu). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eserin orijinal I.Risalesi 1631'de ve II.Risalesi 1640'da yazılmıştır.), 9-154.
- Konan, B. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku ABD, Ankara.
- Koyuncu, M. (2008). *18.Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnaflı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

- Kurat, A.N. (1951). *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711) (Birinci Cild)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 103-174.
- Nizamü'l-Mülk. (2014). *Siyasetname*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, vii-344.
- Özaydın, A. (2007). Nizâmülmülk. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (33), İstanbul. TDV Yayınları, s.194-196.
- Özdemir, H. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi*. Konya: ÖKM Yayınları, 10-12.
- Platon. (2014). *Devlet Adamı*. (Çev. F. Akderin). İstanbul: Say Yayınları. (Eserin orijinali takriben 362-363'de yazılmıştır.), 30.
- Sahillioğlu H. (1991). Avârız. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (4), İstanbul. TDV Yayınları, s.108-109.
- Seydî Ali Reis. (Basım Yılı: Belirsiz). *Mir'at-ül Memalik*. (Baskıya Hazırlayan: N. Akyıldız). İstanbul: Tercüman Gazetesi-Kervan Kitapçılık A.Ş. (Eserin orijinali takriben 1554'de yazılmıştır.), 15.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî (3.cilt)*. (Haz. N. Akbayan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Eserin orijinali 1876'da tamamlanmıştır.), 890-891.
- Şaylan, G. (1974). *Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*. Ankara: TODAİE Yayınları, 28.
- Şeyh Sâdî-î Şîrazî. (1980). *Bostan ve Gülistan*. (Ter. K. R. Bilge). İstanbul: Zafer Matbaası. (Eserin orijinali 1340'da basılmıştır.), 29.
- Şeyhoğlu Mustafa, (2013). *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ – Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mihenk Taşı*. (Haz. K. Yavuz). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları. (Eserin orijinali 1401'de yazılmıştır), 2-195.
- Talas, M.A. (2000). *Nizamiyye Medresesi ve İslam'da Eğitim-Öğretim*. (Çev. S. Cihan). Samsun: Etüt Yayınları. (Eserin orijinali 1939'da yayımlanmıştır.), 11-51.
- Terzi, M.A. (2015). *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 17.
- Tursun Bey. (2014). *Fatih'in Tarihi (Târîh-i Ebü'l-Feth)*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 15-16.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (1989). *İslâm Ansiklopedisi (Cilt:2)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı- İSAM Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (1995). *İslâm Ansiklopedisi (Cilt:11)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı- İSAM Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2001). *İslâm Ansiklopedisi (Cilt:24)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı- İSAM Yayınları.

- Uçman, H. (2014). *Türkiye’de Bürokrasi ve Siyaset - Siyasi Müsteşarlıktan Bakan Yardımcılığına*. Ankara: Alter Yayıncılık, 22-29.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1947). *Osmanlı Tarihi (1.Cilt)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 271.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi & Toplum*. (Çev. L. Boyacı). İstanbul: Yarı Yayınları. (Eserin orijinali muhtelif tarihlerde kısımlar halinde yayımlanmıştır), 343.
- Weber, M. (2014). *Bürokrasi ve Otorite-Wirtschaft und Gesellschaft*. (Çev. H.B. Akın). Ankara: Adres Yayınları. (Eserin orijinali 1922’de yayımlanmıştır), 14.
- Yazır, E.H.Y. (2006). *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 86-289.
- Yusuf Has Hacib. (2008). *Kutadgu Bilig*. (Çev. R.R.Arat). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Eserin orijinali 1069-1070’de tamamlanmıştır.), 16-1089.
- Yusuf Has Hacib. (2016). *Kutadgu Bilig*. (Haz. Y. Çağbayır). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (Eserin orijinali 1069-1070’de tamamlanmıştır.), XVII.
- Yücel, Y. (1981). *Kitâbu Mesâlihi’l – Müslimîn ve Menâfi’i’l – Mü’minîn / Metnin Türk Harflerine Çevirisi ve Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No:307, 7.
- İnternet: Adalıoğlu, H.H. (2004). “Siyasetnâmeler’in Klasik Kaynakları”. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, (2), 1-21.
Web: http://sbd.ogu.edu.tr/makaleler/5_2_Makale_1.pdf adresinden 21.01.2017’de alınmıştır.
- İnternet: Akkuş, M. (1995). “Ömer Nef’î’nin Hayatı ve Biyografi Problemleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (3), 205-210.
Web: http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/418900483_13.pdf adresinden 26.02.2017’de alınmıştır.
- İnternet: Akyüz, Y. (2016). “Siyasetnâmelerde Devlet Başkanı-Devlet-Halk/Teba İlişkinde Metaforik Kullanımlar”. *Mütefekkir-Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3, (5), 85-99.
Web: <http://mutefekkir.aksaray.edu.tr/mutefekkir/article/view/106/63> adresinden 22.01.2017’de alınmıştır.
- İnternet: Ali b. Salih el-Muheymid. (2001). “Karahanlılar ve İslam’ın Yayılmasındaki Katkıları”. (Çev. A. Aksu). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, (1), 281-310.
Web: <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/298.pdf> adresinden 21.01.2017’de alınmıştır.
- İnternet: Ambros, E.G. (2011). “Yûsuf Nâbî”. (Çev. R. Keleş). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (35), 247-252.
Web: <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniilah/article/view/1020007418/1020006642> adresinden 23.02.2017’de alınmıştır.

İnternet: Arsal, S.M. (1947). “Kutadgu Bilig”. *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 13, (2), 665.

Web: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/97236> adresinden 24.01.2017’de alınmıştır.

İnternet: As, E. (2010). “XVI. yy.’dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk- İran Sınır Sorunları ve Çözümü”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12, (46), 219-253.

Web:<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ankuayd/article/view/5000003154/5000003674> adresinden 26.02.2017’de alınmıştır.

İnternet: Aslan, M. (1989). “Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3, (1) 231-262.

Web: <http://tjs.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2016/01/16127-35560-1-SM.pdf> adresinden 20.01.2017’de alınmıştır.

İnternet: Aydemir, Ö.K.(-). “Kutadgu Bilig’de Dile Gelen İktidar”.

Web: <http://www.bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/doc-dr-ozgur-kasim-aydemir.pdf> adresinden 15.03.2017’de alınmıştır.

İnternet: Aydın, M. (2016). “Dönemin Kaynakları ve Arşiv Belgelerine Göre Koca Râgıb Mehmed Paşa’ya Dâir Bir Portre Denemesi”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Ölümünün 250. Yılında Koca Râgıb Paşa’ya Armağan)*, 25,(4), 1-36.

Web: <http://dergipark.gov.tr/uploads/issuefiles/7518/d454/6e1f/5a0d94ac21b62.pdf> adresinden 24.02.2017’de alınmıştır.

İnternet: Banarlı, N.S. (1939). “Ahmedi ve Dâsitan-ı Tevârih i Mülûk-i Âl-i Osman”. *Türkiyat Mecmuası*, 6, 49-176.

Web: <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/view/1023001247/pdf> adresinden 11.02.2017’de alınmıştır.

İnternet: Belen, M. (2015). “Siyasetnâmeler ve Bir Siyasetnâme Örneği: Âdâb-ı Saltanat”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (34), 275-283.

Web:https://www.jasstudies.com/Makaleler/577722509_19.Dr.%20Maksut%20BELEN.pdf adresinden 21.01.2017’de alınmıştır.

İnternet: Çay, A.M. (2009). “Osmanlı Tarihi”. *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, 1-109.

Web: <https://www.kulturportali.gov.tr/medya/dokuman/dokumandetay/1109> adresinden 10.02.2017’de alınmıştır.

İnternet: Çınarcı, M.N. (2016). “Osmanzâde Tâ’ib ve Halepli Edip’in Şiirlerinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Eleştirisi”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (48), 199-210.

Web:https://www.jasstudies.com/Makaleler/2075791824_15.Yrd.%20Do%C3%A7.%20Dr.%20Mehmet%20Nuri%20%C3%87INARCI.pdf adresinden 24.02.2017’de alınmıştır.

İnternet: Erdoğan, İ. (-). “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”.

Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14569.pdf> adresinden 12.02.2017’de alınmıştır.

İnternet: Ergan, N.G. (1999). “Siyasetnamelerimizde Çizilen “Devlet Adamı” Portresinin Temel Özellikleri”. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 27- 45.

Web: <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/kcfinder/upload/files/bilig-8-kis-99.pdf> adresinden 20.01.2017’de alınmıştır.

İnternet: Esiner Özen, M. (2006). “Piri Reis ve Müntehab-ı Kitab-ı Bahriye”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, VII, (2), 119-131.

Web: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/13265> adresinden 09.02.2017’de alınmıştır.

İnternet: Gao, Z. (-). “Xinjiang Kültürü”. (Çev. W. Qiufen). Wuzhou İletişim Yayınevi.

Web: <https://books.google.com.tr/books?id=0r6Y1ba9n6gC&pg> adresinden 23.01.2017’de alınmıştır.

İnternet: Güneş, A. (2013). “Eski/Geleneksel Dünyada Fikrî ve Kurumsal Benzerliklere Dair Bazı Tespit ve Teşhisler”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 6, (12), 1-34.

Web: <file:///C:/Users/dell/Downloads/182-332-1-SM.pdf> adresinden 20.01.2017’de alınmıştır.

İnternet: İtil, A. (1964). “Pançatantra”. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 22, (1-2), 123-128.

Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1038/12535.pdf> adresinden 20.01.2017’de alınmıştır.

İnternet: Karaer, N. (2010). “Paris’te İlk İkamet Elçiliğimiz Kuruluncaya Kadar (1797) Osmanlı - Fransız Diploması İlişkilerinin Genel Seyri”. *OTAM – Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (28), 65-85.

Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1664/17758.pdf> adresinden 08.02.2017’de alınmıştır.

İnternet: Kurtaran, U. (2014). “XVIII. Yüzyıl Osmanlı - Avusturya Siyasi İlişkileri”. *Tarih Okulu Dergisi (Journal of History School)*, (XVII), 393-419.

Web: http://www.johschool.com/Makaleler/1632122208_18.%20u.kurtaran.pdf adresinden 23.02.2017’de alınmıştır.

İnternet: Kurtaran, U. (2016). “Karlofça Antlaşması’nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35, (60), 97-139.

Web: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/2127/22006.pdf> adresinden 23.02.2017’de alınmıştır.

İnternet: Levend, A.S. (1963). “Siyaset-Nameler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (10), 179.

Web: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/503952> adresinden 20.01.2017’de alınmıştır.

- İnternet: Önder, Ö. (2013). “Gerontokrasi: Yaşlılar Yönetimi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 271-281.
Web:http://birimler.dpu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/17/files/DERG_/36/271-281.pdf adresinden 26.02.2017’de alınmıştır.
- İnternet: Özcan, A.G. (-). “Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın Nesâyihü’l-Vüzerâ Ve’l-Ümerâ Adlı Eserine Göre Osmanlı Yönetim Anlayışı ve Toplum Düzeni”.
Web:http://cahij.com/Makaleler/1156417999_A.%20G%C3%B6k%C3%A7e%20C3%96ZCAN.pdf adresinden 24.02.2017’de alınmıştır.
- İnternet: Özçelik, İ. (2017). “Kâtip Çelebi’nin Penceresinden Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Düşünceler”. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, (9), 1-28.
Web: <http://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1484781132.pdf> adresinden 22.03.2017’de alınmıştır.
- İnternet: Şimşir, M. (2015). “Nizamülmülk’ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (28), 68-79.
Web: <http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/Haziran2015/9m.pdf> adresinden 21.01.2017’de alınmıştır.
- İnternet: Yavuz, K. (2005). “Leylâ ile Mecnûn Hikâyesinin Edebiyattaki Yeri”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, (4), 57-69.
Web:http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/II-4_Aralik2005/53_MTAD_2-4_KYavuz.pdf adresinden 08.02.2017’de alınmıştır.
- İnternet: Yekbaş, H. (2009). “Mahallileşme ve Şeyhülislam Yahya”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (e-dergi), Volume:4/5, 330-355.
Web: <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi18/yekbashakan1355.pdf> adresinden 26.02.2017’de alınmıştır.
- Web: <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12789/karacaoglan-17-yuzyil.htm>, Son Erişim Tarihi: 26.02.2017.
- Web: http://dosyalar.semazen.net/MESNEVI-I_SERIF_5.cilt.pdf, Son Erişim Tarihi: 12.02.2017.
- Web:http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.580b6779a0d869.94328968, Son Erişim Tarihi: 22.10.2016.
- Web: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0dris-i_Bitlis%C3%AE, Son Erişim Tarihi: 09.02.2017.
- Web: https://tr.wikipedia.org/wiki/Yusuf_Has_Hacib, Son Erişim Tarihi: 23.01.2017.
- Web:[http://www.cocukvakfi.org.tr/resource/pdf/cocuk_edebiyati_ders_notlari_dokumanlari/8_Cemil_Meric/Document\(3\).pdf](http://www.cocukvakfi.org.tr/resource/pdf/cocuk_edebiyati_ders_notlari_dokumanlari/8_Cemil_Meric/Document(3).pdf), Son Erişim Tarihi: 20.01.2017.
- Web: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=390088>, Son Erişim Tarihi: 12.02.2017.

Web: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c27/c270057.pdf>, Son Erişim Tarihi: 09.02.2017.

Web: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=320315&idno2=c320229#1>, Son Erişim Tarihi: 26.02.2017.

Web: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=050036>, Son Erişim Tarihi: 23.02.2017.

Web: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=320510&idno2=c320373#1>, Son Erişim Tarihi: 23.02.2017.

Web: <http://www.kulturportali.gov.tr/portal/karahanlilar->, Son Erişim Tarihi: 21.01.2017.

Web: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/anadolu-selcuklu-devleti--1077-1308->, Son Erişim Tarihi: 10.02.2017.

Web: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=S%C4%B0YASET, Son Erişim Tarihi: 14.01.2017.

Web: <https://www.turkedebiyati.org/seyhi.html>, Son Erişim Tarihi: 11.02.2017.

Web: <https://www.turkedebiyati.org/baki.html>, Son Erişim Tarihi: 09.02.2017.

EKLER

EK-1. Özet Tablo

<i>ESER</i> <i>BİLEŞEN</i>	KUTADGU BİLİĞ	SİYASETNAME	KENZÜ'L-KÜBERÂ VE MEHEKKÜ'L-ULEMÂ	KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ	KOÇİ BEY RİSALELERİ	NESÂYİH'ÜL- VÜZERÂ V'EL-ÜMERÂ
İKTİDARIN KAYNAĞI	<p>- Çoban- koyun teşbihi yapılmaktadır.</p> <p>- Tanrının, Bey olarak yaratmak istediği kişiye akıl ve uygun tavır bahsettiği belirtilmektedir.</p>	<p>- Çoban-koyun benzetmesi mevcuttur.</p> <p>- Allah'ın, her devirde millet arasından birisini seçerek onu sultanlara has niteliklerle donattığı ve o kişiyi amme nizamından mesul kıldığı vurgulanmaktadır.</p> <p>- Ulu'l emre itaat anlayışına çağrı yapılmaktadır.</p>	<p>- Çoban-koyun tasviri vardır.</p> <p>- Çoban olan sultanın, sürü olan milleti; kurttan, eşkiyadan ve hırsızdan muhafaza etmekle mükellef olduğu beyan edilmektedir.</p>	<p>- “Zıllullah” tabiri kullanılmaktadır.</p> <p>- Hükümdar'ın Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve gölgesi olduğu ifade edilmektedir.</p>	<p>- Osmanoğulları Hanedanı'nın İlahi bir hikmetle seçildiği ve İslam'a hizmet için vazifelendirildiği dile getirilmektedir.</p>	<p>- Allah'ın, tüm cihan halkının nasibinin taksim edildiği yer olarak Osmanlı saltanatının ulu kapısını tayin ettiği ve padişahı da halkın idaresinden mesul kıldığı düşüncesi dile getirilmektedir.</p>

EK-1. (devam) Özet Tablo

<i>ESER</i> <i>BİLEŞEN</i>	KUTADGU BİLİĞ	SİYASETNAME	KENZÜ'L-KÜBERÂ VE MEHEKKÜ'L-ULEMÂ	KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ	KOÇI BEY RİSALELERİ	NESÂYİH'ÜL-VÜZERÂ V'EL-ÜMERÂ
KAMU GÖREVLİSİ ANLAYIŞI	<p>- Makamlarına, unvanlarına veya iş tanımlarına bakılmaksızın genel anlamda “hizmetkâr” olarak adlandırılmaktadır.</p> <p>- Hükümdarın hususi iş görenleri nazarıyla tasnif edilmişlerdir.</p> <p>- Sadakat, vefa ve hakkaniyet ilkelerinin önemi vurgulanmaktadır.</p>	<p>- Genel olarak “memur” tabiri kullanılmaktadır.</p> <p>- Diğer eserlerde rastlanmayan bir seçicilikle, devlet görevlilerinin itikadı temiz ve Hanefî veya Şâfiî mezhebine mensup olması önerilmektedir.</p> <p>- Gayrimüslimlerden ve kadınlardan kamu görevlisi yapılmaması telkininde bulunmaktadır.</p>	<p>- Kamu görevlileri genelde unvanları ile isimlendirilmektedir.</p> <p>- “Boynuzlu koç” hükmündeki kamu görevlilerinin, boynuzsuz tebaaya zulmetmesinin önlenmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.</p> <p>- Kamu görevlilerinin hem hususi yaşamlarıyla hem de vazifeleriyle ilgili olarak; ölçü, denge ve göreve hakkıyla riâyet çağrısı yapılmaktadır.</p>	<p>- Sultanın; kamu görevlilerini “öz evlatları” gibi görmesine dayanan ve sadakat, şefkat ve vefa duygularının ön planda tutulduğu bir anlayış göze çarpmaktadır.</p>	<p>- Kamu görevlileri, padişaha tam itaatle hizmet eden “kul” olarak nitelendirilmektedir.</p> <p>- Günümüz terminolojisiyle memur güvencesi ve liyakat ilkelerine gönderimler mevcuttur.</p>	<p>- Devletin “baba” vasfına ve merhametli yüzüne dikkat çekilmektedir.</p> <p>- Kamu görevlerine alımlarda; lâıyk, güçsüz ve yoksul kimselerin tercih edilmesi önerilmektedir.</p>

EK-1. (devam) Özet Tablo

<i>ESER</i> <i>BİLEŞEN</i>	KUTADGU BİLİĞ	SİYASETNAME	KENZÜ'L-KÜBERÂ VE MEHEKKÜ'L-ULEMÂ	KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ	KOÇI BEY RİSALELERİ	NESÂYİH'ÛL- VÜZERÂ V'EL-ÜMERÂ
KAMU GÖREVLİLERİNİN YETİŞTİRİLMESİ VE HİZMETE GİRİŞLERİ	- Devlet hizmetine giriş; çocukluk döneminde “dibace” ve yetişkinlik evresinde “intisap” olarak tasnif edilmektedir. - Dibace daha makbul karşılanmaktadır. - Öncelikle alt düzey kamu görevlerinde, ardından kabiliyetlerine ve	- Kamu görevlilerinin ve “Gulam” denilen köle asıllı hizmetlilerin yetiştirilmesine yahut hizmete alınmalarına ilişkin doğrudan ayrıntılı bilgi verilmemektedir. - Bu dönemde, Nizamülmülk’ün kurucusu olduğu Nizamiye Medreseleri’den mezun çok sayıda kişiden kamu	- Kamu görevlilerinin yetiştirilmesi ve hizmete alınmaları hususlarında doğrudan yöntem sunmaktan ziyade, ahlakî ve niteliksel yönlere dikkat çekilmektedir. - Kamu görevlisi adaylarının ve makam verilecek idarecilerin iyi araştırılmasını, icra edilecek vazife kapsamında; ehliyetli, liyakatli, tecrübeli ve layık olan kişilerin seçilmesi önerilmektedir.	- Devrin önceliği olan askeri bakış açısıyla fikir beyan edilmektedir. - Geleceğin potansiyel neferi asker çocuklarına; İslam’ın temel kaidelerinin, cihad anlayışının öneminin ve askerliğin esaslarının eğitim yoluyla	- Diğer siyasetnamelerden farklı olarak teferruatlı bilgiler sunmaktadır. - Atama ve kamu görevlilerinin yetiştirilmesindeki uygulama usullerine ilişkin hususlar aktarılmaktadır. - Atamalarda merkezîyetçilik anlayışı savunulmaktadır.	- Ayrıntılı bilgi verilmesi de “Memleket yetişmiş adamsız, yetişmiş adam da malsız olamaz” düsturu paylaşılarak eğitimli ve donanımlı kamu görevlilerinin önemine atıfta bulunmaktadır. - Kamu görevliliğinin ahlaki boyutu önceliklendirilerek; kamu

EK-1. (devam) Özet Tablo

<i>ESER</i> <i>BİLEŞEN</i>	KUTADGU BİLİĞ	SİYASETNAME	KENZÜ'L-KÜBERÂ VE MEHEKKÜ'L-ULEMÂ	KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ	KOÇI BEY RİSALELERİ	NESÂYİH'ÛL- VÛZERÂ V'EL-ÛMERÂ
(devam) KAMU GÖREVLİLERİNİN YETİŞTİRİLMESİ VE HİZMETE GİRİŞLERİ	niteliklerine göre muhtelif kademelerde istihdam edildikleri aktarılmaktadır.	görevi kapsamında istifade edilmiştir.		öğretilmesi salık verilmektedir.		görevlilerinin iyi hasletlere sahip olması teşvik edilmekte ve erdemli, maharetli, vatanperver bir kamu görevlisi modeli betimlenmektedir.

EK-1. (devam) Özet Tablo

<i>ESER</i> <i>BİLEŞEN</i>	KUTADGU BİLİĞ	SİYASETNAME	KENZÜ'L-KÜBERÂ VE MEHEKKÜ'L-ULEMÂ	KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ	KOÇİ BEY RİSALELERİ	NESÂYİH'ÛL- VÛZERÂ V'EL-ÜMERÂ
KAMU GÖREVLİLİĞİ DÜZENİ	- Beylerin kamu görevlilerine karşı sorumlulukları; hizmet araçları tahsis etmek, mürüvvette bulunmak, lâıyk olanlara ihsanlarda bulunarak makam ve rütbe vermek, emeğe ihtimam göstermek şeklinde özetlenmektedir. - İhbar, şikâyetlerin değerlendirilmesi, soruşturma ve	- Kadıların, vilayet ve nahiye naiblerinin yolsuzluğa ve rüşvete tenezzül etmemeleri için makul miktarda maaşa bağlanmaları gerektiği belirtilmektedir. - Hâkimlerin cehaletinin veya kastî hatasının varlığı durumunda derhal azledilmeleri önerilmektedir. - Önce uyarma, kusurda devam edilmesi	- Kadılık ve hâkimlik makamlarının önemine dikkat çekilmektedir. - Rüşvetin, neredeyse bir zorunluluk olarak addedildiğinden yakınılmakta ve kamu görevliliğinin ahlaki boyutunun altı çizilmektedir. - Ağır cürüm işleyen kamu görevlilerine katı yaptırımlar önerilmektedir.	- Konu ile ilgili sınırlı bilgiler ihtiva etmektedir. - Adaletin tesisinde kamu görevlilerinin önemi üzerinde durulmaktadır. - Devlete ve insanlığa karşı kasten işlenen suçlarda af uygulanmaması gerektiği dile getirilmektedir.	- Ayrıntılı olarak işlenmektedir. - Asker ve sivil kamu görevlilerinin; ast-üst ve vekâlet statüleri, unvanları, hiyerarşik yapılanmaları, bahşişleri, sayıları, görev yaptığı birimler, ödenekleri, maaşları, ulufeleri ve terfi sistemleri hakkında bilgiler sunulmaktadır.	- Hakkaniyet ilkesine vurgu yapılmaktadır. - Maaşların zamanında ödenmesinin ehemmiyeti vurgulanmaktadır. - Rica ve şefaitle maaş veya emekli ödeneği alan niteliksiz yeniçerilerin kamu hizmetinden çıkarılmaları önerilmektedir. - Dirlik arazilerinin

EK-1. (devam) Özet Tablo

<i>ESER</i> <i>BİLEŞEN</i>	KUTADGU BİLİĞ	SİYASETNAME	KENZÜ'L-KÜBERÂ VE MEHEKKÜ'L-ULEMÂ	KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ	KOÇI BEY RİSALELERİ	NESÂYİH'ÜL- VÜZERÂ V'EL-ÜMERÂ
(devam) KAMU GÖREVLİLİĞİ DÜZENİ	disiplin usûlleri hakkında fikirler beyan edilmektedir. - Rüşvet lanetlenerek kamu görevlilerinin rüşvete tenezzül etmemesi tembihlenmektedir.	durumunda ise vazifelerinin sonlandırılması gerektiği beyan edilmektedir. - Nankörlük yapan ve devletine ihanet eden kamu görevlilerinin derhal cezaya çarptırılmaları tavsiye edilmektedir. - Gulamların liyakatları ve maharetleri doğrultusunda terfi ettirilmeleri salık verilmektedir.			- Hatırla ve rüşvetle makam ve rütbe tahsisinden yakınılmaktadır. - Tımar düzenindeki bozulmalar analiz edilmektedir. - Taltif, azl sistemi ve cezaî yaptırımlar irdelenmektedir.	düzenine ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. - Maaşların nakit olarak yoklama usulüyle teslim edilmesi tavsiye edilmektedir. - Kayırma, rüşvet ve rüşvetle makam satışının vahameti aktarılmaktadır. - Cezalandırma ve affetme hususlarında aceleci olunmaması önerilmektedir.

EK-1. (devam) Özet Tablo

<i>ESER</i> <i>BİLEŞEN</i>	KUTADGU BİLİĞ	SİYASETNAME	KENZÜ'L-KÜBERÂ VE MEHEKKÜ'L-ULEMÂ	KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ	KOÇİ BEY RİSALELERİ	NESÂYİH'ÛL- VÜZERÂ V'EL-ÜMERÂ
BÜROKRASİ ANLAYIŞI	<ul style="list-style-type: none"> - Kanun oluşturma, - Uygulamada süreklilik sağlama, - Sevk ve idareyi alanında mahir kamu görevlileri vasıtasıyla icra etme, - Yönetimde istişareyi ilke haline getirme, - Hukukî düzenlemelerle kamu görevlilerinin yetki ve 	<ul style="list-style-type: none"> - Kanun tesis etme, - Kamu görevlilerinin yetki ve sorumluluklarının netleştirilmesi, - Disiplin, - Kamu görevliliği nizamının sıradüzen içerisinde ve merkezi bir şekilde düzenlenmesi, - Personel istihdamında cinsiyetçiliği de kapsayan yeni uygulamalar, 	<ul style="list-style-type: none"> - Yeni mevzuat oluşturulması ve hükümsüz hukukî düzenlemelerin ilga edilmesi, - Disipline dayanan ve eşgüdümlü örgütlenmeyi esas alan müşterek idari mekanizmanın tesis edilmesi, - İdareciler ile diğer kamu görevlilerinin vasıflı kılınması hususlarına itina gösterilmesi, hususlarında değerlendirmeler mevcuttur. Fakat; - Bürokraside sürekliliğin sağlanması, - Kamu görevlilerinin yetki ve mesuliyet alanlarının mevzuatla düzenlenmesi, 	<ul style="list-style-type: none"> - Bürokratların yetki alanlarının netleştirilmesi, - Bürokraside sürekliliğin sağlanması, - Yeni mevzuat hükümlerinin tesis edilmesi, - İdarede eşgüdümün gözetilmesi, - İş bölümü ilkesi doğrultusunda yöneticilerin 	<ul style="list-style-type: none"> - Bürokraside sıradüzen ve sürekliliğin esas alınması, - Eğitimli ve ehil kamu görevlilerinin ehemmiyeti, - Hiyerarşik yapılanma, - Teamüller ve devlet adabı, - Yetki ve sorumlulukları belirleyen mevzuat, - Bürokratik örgütlenme, 	<ul style="list-style-type: none"> - Bürokratik iş ve işlemlerde standardizasyonun ve sıradüzenin sağlanması, - Sevk ve idarenin işlevselleştirilmesi, - Hiyerarşik kurallara riayetin sağlanması, - Rotasyon uygulamasına geçilmesi, - Etik ilkelerin temel alınması,

EK-1. (devam) Özet Tablo

<p><i>ESER</i></p> <p><i>BİLEŞEN</i></p>	<p>KUTADGU BİLİĞ</p>	<p>SİYASETNAME</p>	<p>KENZÜ'L-KÜBERÂ VE MEHEKKÜ'L-ULEMÂ</p>	<p>KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ</p>	<p>KOÇI BEY RİSALELERİ</p>	<p>NESÂYİH'ÜL-VÜZERÂ V'EL-ÜMERÂ</p>
<p>(devam)</p> <p>BÜROKRASİ ANLAYIŞI</p>	<p>sorumluluklarını belirleme, hususları ön plandadır. Ancak;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hiyerarşik yapılanma ve - Bürokratik örgütlenme mevzularına daha az değinildiği gözlemlenmektedir. 	<ul style="list-style-type: none"> - Devlet adabına ilişkin sürekliliğin tesis edilmesi, - İdarede çok başlılığın ortadan kaldırılması, - Hiyerarşinin esaslarına riayet edilmesi, - Yönetimde eşgüdümünün gözetilmesi, - İstişare kültürünün kurumsallaştırılması, - Kamu görevlilerinin 	<ul style="list-style-type: none"> - Hiyerarşinin kurumsallaştırılması konularında detaylı tahlillere rastlanmamaktadır. Ayrıca; - Otoriteye aşırı bağlılık ve - Yetki devrinde direnç unsurlarının varlığı göze çarpmaktadır. 	<p>ihtisaslaşması,</p> <ul style="list-style-type: none"> - Daha etkin bir örgütlenme modeli geliştirilmesi, - Kadınların yönetimdeki veya bürokrasideki etkisinde tedbirli olunması, konularında değerlendirmeler yapılmaktadır. Ancak; - Hiyerarşik 	<ul style="list-style-type: none"> - Resmi yazışma usûlleri, - Kurumsallaşma, - İş bölümü ve görev tanımları, - Protokol kaideleri, çerçevesinde; bürokrasinin hemen her alanına dair en teferruatlı ve kapsayıcı değerlendirmeleri sunan eser olarak ön plana çıkmaktadır. 	<ul style="list-style-type: none"> - Devletin iş bölümü esasına göre örgütlenmesi, - Yeni teşkilatlanmalar, - İdarede süreklilik, - Yetki ve sorumluluk sınırlarının tayini, hususlarında analizler yapılmaktadır. Lâkin; - Kamu görevlilerinin eğitilmesi ve

EK-1. (devam) Özet Tablo

<i>ESER</i> <i>BİLEŞEN</i>	KUTADGU BİLİĞ	SİYASETNAME	KENZÜ'L-KÜBERÂ VE MEHEKKÜ'L-ULEMÂ	KANÛN-I ŞEHİNŞAHÎ	KOÇI BEY RİSALELERİ	NESÂYİH'ÛL- VÛZERÂ V'EL-ÛMERÂ
(devam) BÜROKRASİ ANLAYIŞI		kariyer sistemi dâhilinde uzmanlaştırılma- ları, konularında kapsayıcı analizler sunulmaktadır.		yapılanma, - Sevk ve idare hususları üzerinde durulmamak- tadır.		- Kamu görevliliğinde uzmanlaşma bahislerinde mâlumat verilmemektedir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : YİĞİT, Yavuz Selim
 Uyuğu : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri : 07.06.1986 İspir
 Medeni hali : Bekâr
 Telefon : 0507 709 75 94
 Faks : 0454 254 00 70
 e-mail : yaman.6457@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Kamu Yön. (Amme İdaresi)	Devam Ediyor
Yüksek lisans	Ankara Üniversitesi - Latin Amerika Çalışmaları	Devam Ediyor
Lisans	Uludağ Üniversitesi - Uluslararası İlişkiler	2010
Lise	Erzurum Lisesi	2003

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2012 – Devam Ediyor	TKDK	Uzman
2005 – 2012	Muhtelif Kamu Kurumları	Memur

Yabancı Dil

İngilizce

İlgi ve Çalışma Alanları

Siyaset, Bürokrasi, Kalkınma Stratejileri, Proje Yönetimi, AB Hibe Programları,
 Latin Amerika, Sömürgecilik, Terör Örgütleri ve Dünya Siyasi Tarihi.